

T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**İSRÂ SURESİ BAĞLAMINDA MESCİD-İ AKSÂ VE İSRÂ-
Mİ'RAC HADİSELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVAL FİDAN

DOÇ. DR. ABDULKADİR KARAKUŞ

SİİRT-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR.....	V
ÖN SÖZ	VI
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN METODU	3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAK VE YÖNTEMLERİ.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA	5
1.1.KUDÜS VE MESCİD-İ AKSÂ’NIN KISA TARİHÇESİ	5
1.1.1.Kudüs Tarihi	5
1.1.2.Mescid-i Aksa’nın Kısaca Tarihçesi.....	10
1.2.MESCİD-İ AKSA’NIN YERİ	15
1.3.KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA’NIN EHEMMİYETİ.....	23
İKİNCİ BÖLÜM	34
2. İSRÂ VE Mİ’RAC	34
2.1. İSRÂ VE Mİ’RAC KAVRAMLARI.....	34
2.2.İSRÂ VE Mİ’RAC HADİSELERİ	37
2.2.1.İsra ve Mirâc Hadiselerinin Vuku Buluşu	45
2.2.2.İsrâ ve Mi’rac Hadiselerindeki İhtilaflar	59
2.2.2.1.İsrâ ve Mi’rac Hadiselerinin Mahiyeti.....	59
2.2.2.2.İsrâ ve Mi’rac Hadiselerinin Zamanı	66
2.2.2.3.İsrâ ve Mi’rac Hadiselerinin Kaç Kez Cereyan Ettiği Konusu.....	69
2.2.2.4.Necm Suresinin Mi’rac Hadisesi ile İlgili Olduğu İddiası	70
2.2.2.5.Şakk-ı Sadr Meselesi	75
2.2.3.İsrâ Suresi 60. Ayetin İsrâ-Mi’rac Hadiseleriyle İlişkisi	80

2.2.4.İsrâ ve Mi'rac Hadiselerinin Kureyş Ortamına Yansımaları ve Tepkiler	
.....	84
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	93

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSRÂ SURESİ BAĞLAMINDA MESCİD-İ AKSÂ VE İSRÂ-Mİ'RAC
HADİSELERİ

Seval FİDAN

Danışman: Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ

2022, 111 Sayfa

Jüri Üyesi (Başkan): Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hakan UĞUR

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Ü. Beşir ÇELİK

Mu'cize, kendisine peygamberlik vazifesi tevdi edilen peygamberlerin doğruluğuna delil olması için Allah'ın izniyle gerçekleşen olağanüstü olaylardır. Binaenaleyh peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (sa)'e de onun doğruluğunu ispatlayacak birçok mucize bahşedilmiştir. Bu mu'cizeler, aynı zamanda kendisine tanıklık edenler için önemli bir imtihan vazifesi görür. İsrâ ve Mi'rac mu'cizeleri de bu kapsamda gerçekleşmiş olaylardandır. Mu'cizelerin temel özelliklerinden olan insan zihnini zorlayıcı olması ve aklın sınırlarına hapsedilememesi gibi özellikler, bu mu'cizelerde de kendisini bariz bir şekilde göstermiştir. Bu durum da söz konusu mu'cizeler hakkında birçok tartışmaların çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalar, Kur'an'da Mi'rac'ın gerçekleştiğine dair ayetlerin bulunmayışına dayandırılmaktadır. Bu yüzden Mi'rac ile ilgili bilgiler, bizlere hadis kaynaklarından aktarılmaktadır. Hadislerin senet ve metinlerine yöneltilen eleştiriler de bu konuyu tartışmalı bir hale getirmektedir. Bu çalışmanın ilk bölümünde hadiselerde adı geçen Mescid-i Aksâ'yla ilgili tartışmalar incelenecektir. İkinci bölümde ise İsrâ Suresi ekseninde ve hadis kaynaklarından yararlanılarak Mi'rac mucizesi ele alınıp, konuların mahiyet ve muhtevası incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsrâ suresi, İsrâ, Mi'rac, Mescid-i Aksâ, Kudüs.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****IN THE CONTEXT OF SURAH ISRA, AL- MASJID AKSA AND THE EVENTS
OF ISRA-Mİ'RAC****Seval FİDAN****Advisor: Associate Professor Abdulkadir KARAKUŞ****2022, Page: 111****Jury Member (President): Associate Professor Abdulkadir KARAKUŞ****Jury Member: Associate Professor Hakan UĞUR****Jury Member: Dr. Beşir ÇELİK**

Miracles are extraordinary events that were created by Allah to happen to the prophets whose prophetic mission was entrusted to them. Therefore, the last of the prophets, Hz. Muhammad (sa) was also endowed with a miracle that would prove his authenticity. These miracles also see a trial to consider. This was the miracle of Isra and Mi'raj, and this is one of the events that took place. Features such as the fact that miracles are fundamentally compelling to the human mind and cannot be confined to its general limits have been the reasons for the discussions about these miracles and this situation. This is based on the absence of milk verses in the Qur'an to think about Mi'raj. Information about this way Mi'raj is transferred from hadith sources. Criticisms of the scriptures and texts of the hadiths also make this issue controversial. In the first part of this study, the discussions about Masjid al-Aqsa, which was mentioned in the events, will be examined. In the second part, the Mirac miracle will be discussed on the axis of Surah Isra and by making use of hadith sources, and the nature and content of the subjects will be examined.

Keywords: Tafsir, Surah Isra, Isra, Mi'raj, Masjid al-Aqsa, Jerusalem.

KISALTMALAR

b.	: İbn
bt.	: Bint
b.y.	: Basım yeri yok
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed. /ed.	: Editör
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
Haz./haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
Nşr./ nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. /thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok
YLT	: Yüksek Lisans Tezi

ÖN SÖZ

İsrâ ve Mi'rac hadiseleri, İslâm tarihinde dikkatleri çeken önemli iki mucizedir. İsrâ, Allah'ın, Hz. Muhammed'e gecenin bir anında yaptırdığı kısa ama idraklerin üzerinde bir hızla yaptırdığı yolculuktur. Bu yolculuğun başlangıç noktası Mescid-i Hâram, bitiş noktası ise Mescid-i Aksa'dır. İki mescid arasındaki mesafe, o dönemde bineklerle bile uzun bir sürede ancak kat edilebilirdi. Mi'rac ise Hz. Peygamber'e Allah'ın ayetlerinden bir kısmının gösterilmesi ve melekût âleminin sırlarına muvaffak olması için Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'dan göğe yükseltilmesi, ilahi bir söyleşiden sonra yeryüzüne geri döndürülmesi demektir. Bu mucizevî yükseltme hadisesinde Hz. Peygamber, semanın her katında farklı peygamberlerle karşılaşmış ve bizatihi Allah'ın huzuruna çıkmıştır.

İsrâ ve Mi'rac hadiseleri, Hz. Peygamber'in en derin hüznlerle ve imtihanlarla sarsıldığı bir dönemde vuku bulmuştur. Böylece Hz. Peygamber, Allah tarafından desteklendiğini ve yalnız bırakılmadığını bir kez daha müşâhade edebilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, bu mucizelerin vuku bulduğu dönemde iki evladını, eşi ve en büyük destekçisi Hz. Hatice'yi, akabinde de hamisi ve koruyucusu olan amcası Ebu Talib'i kaybetmiştir. Üç yıl süren bir boykot döneminin ardından insanları tevhide davet etmek için Taif'e gitmiş fakat orada da son derece kaba ve saygısızca muamele görmüştür. Taif'ten de mahzun dönen Hz. Peygamber için bu iki mu'cize teselli olmuştur.

İsrâ ve Mi'rac hadiselerini anlatan rivayetlerin sıhhati ve bu hadiselerin meydana geliş şekliyle alakalı birtakım tartışmalar bulunmaktadır. Rivayetlerle ilgili tartışmaların en büyük sebebi, rivayetler arasındaki uyumsuzluklardır. Bu uyumsuzluklar ve rivayetler arasında göze çarpan bazı farklılıklar, zihinleri karıştırmakta ve belirsizliklere sebep olmaktadır. Bu konuyu çalışmak istememizin temel amacı da söz konusu bu belirsizlik ve farklılıklardır. İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin mahiyeti ve muhtevası, şakk-ı sadr meselesi, bu mucizevî hadisenin Hz. Muhammed'in hayatında kaç defa görüldüğü, rivayetlerde adı geçen Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu gibi durumlar söz konusu temel tartışma konularından bazılarıdır.

Çalışmamızın birinci bölümde hadiselerin en çok tartışılan kısmı olan Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu sorusuna cevap aranmakta, konu hakkındaki rivayetler ve farklı görüşler ele alındıktan sonra İsrâ suresinde zikredilen "el-Mescidü'l-Aksa" terkihiyle

nerenin imlendiği belirlenmektedir. İkinci bölümünde ise İsrâ ve Mi'rac kavramları üzerinde durulacak bu hadiselerin vuku buluşu, mahiyeti, konu hakkındaki ihtilaflar irdelenecektir

Bu çalışma, normal şartlarda bir tez çalışması için tanınan süreden daha uzun bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştır. Yaşadığım bazı talihsizlikler ve ağır hastalıklar döneminde aksayan eğitim sürecimde benimle irtibatını hiçbir zaman kesmeyen, gerek akademik olarak çalışmama devam etmemi mütemadiyen tavsiye eden, gerek de teselli ve cesaretlendirme konusunda bana çok yardımcı olan, kemoterapi ve diyaliz tedavileri aldığım süreç içerisinde bile inancı ve güveniyle beni her zaman destekleyen kıymetli hocam Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ beyefendiye, eleştiri ve önerileriyle tezimin daha iyi olmasına önemli katkılar sağlayan hocalarım Doç. Dr. Hakan UĞUR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Beşir ÇELİK'e yürekten minnetimi arz etmek isterim. Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Bu çalışmanın isra ve mi'rac mucizeleri hakkındaki ihtilaflar ve hassaten Mescid-i Aksa'nın yerinin tespiti konusunda faydalı olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ederiz.

Seval FİDAN

Siirt-2022

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Risaletin zorlu geçen Mekke döneminde Hz. Peygamber için zorluklar üst üste gelmiş ve hayatının her döneminde olduğundan daha fazla çilelerle imtihan edilmiştir. İki küçük evladının cenazesini defnetmenin acısıyla yanarken aynı zamanda bu durumdan zevk alan müşriklerin alay ve hakaretlerine maruz kalmıştır. Mekkeli müşriklerin uyguladığı sert ambargo döneminde hem hayatta kalmaya hem de tebliğ ile sorumlu olduğu İslam dinini yaşatmaya çabalamıştır. Üç yıl süren bu zorlu ambargo dönemi -daha sık kullanılan ismiyle boykot- henüz bitmiş ve Müslümanlar feraha erişmişken iki vefat haberi art arda Hz. Peygamber'i derinden sarsmıştır. Eşi ve en büyük destekçisi olan Hz. Hatice'nin, akabinde de amcası ve hamisi olan Ebu Talib'in vefatları, Allah Resulünü öyle çok hüznlendirmiştir ki bu yıl tarihte 'Hüzün Yılı' olarak adlandırılmıştır.

Bu acılara ve ağır imtihanlara rağmen Hz. Muhammed, tebliğ görevini hakkıyla yerine getirmek için elinden geleni yapmaktaydı ve bir kişinin dahi olsa imanla tanışmasını sağlamak amacıyla kabileler arasında gidip gelmekteydi. Bu amaçla da yöre halkına İslam'ı anlatmak için Taif'in yolunu tutmuştu. Taifliler tarafından son derece kaba ve saygısızca karşılanan Peygamberimiz, hakaretlere maruz kalışı yetmezmiş gibi oradan kovulmuş ve taşlanmıştır. Yüreğindeki ızdırap ve buhran, belki de sadece Allah'tan gelecek büyük bir lütuf ve rahmetle giderilebilirdi. Bundan dolayı Yüce Allah Peygamberinin kalbini huzurla dolduracak ve O'nun Rabbi'ne duyduğu güveni arttıracak bir mucize yaşatmayı murad etti. Allah'ın murad ettiği bu mucize, İsrâ ve Mi'rac mucizeleridir.

Hz. Peygamber (as)'in bu buhranlı dönemlerinde yaşadığı İsrâ ve Mi'rac mucizesi, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (as)'a kevn içinde birtakım mucizelerin gösterildiği¹ bu olağanüstü olaylar, vahyin ilk muhatapları tarafından büyük oranda inkâr edilse de mü'minler tarafından imanlarının gereği olarak kabul ve tasdik edilmiştir. Mü'minler tarafından bu olağan üstü hadiseler kabul edilse de

¹ “Ona ayetlerimizden / mucizelerimizden bir kısmını göstermek üzere...” (el-İsrâ 17/1).

mü'minler arasındaki konuyla ilgili tartışmaların varlığı da inkâr edilemez. Konusu İsrâ ve Mi'rac olan bu araştırma, söz konusu mucizelerle ilgili rivayetleri sahih rivayetler çerçevesinde incelemeyi, rivayet farklılıklarının sebeplerini irdelemeyi ve resmin tamamına bakarak bir sonuca varmayı amaçlamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İsrâ ve Mi'rac hadiseleri, yaşandığı günden beri çok fazla gündeme gelmiş ve her bir ayrıntısı tartışma konusu olmuştur. Bu büyük mucizelerin çok tartışılmasının en büyük sebebi, olayların insan zihnini zorlaması ve mahiyet-muhteva açısından tabiat kurallarına aykırı ve olağanüstü özelliklere sahip olmasıdır ki zaten bu özelliklerinden dolayı -benzerlerini insanların yapmaktan aciz olduğu için- mu'cize (aciz bırakan) olarak adlandırılır. Konular hakkında Kur'anî delil son derece sınırlı olduğu için hadiseler, rivayetler ışığında günümüze ulaşmıştır. İsrâ-Mi'rac hadiseleri başta Hz. Muhammed'in amcası olan Abbas b. Abdulmuttalib, Ali b. Ebi Talib, Bilal b. Ebi Rabah (Bilal-i Habeşi), Esmâ bt. Ebi Bekr, Abdullah b. Mes'ud, Osman b. Affan, Hz. Aişe, Muaviye b. Ebi Süfyan, Ümmü Hani bt. Ebi Talib, Abdullah b. Abbas, Ebu Said el-Hudri, Enes b. Malik, Semure b. Cündeb, Ümmü Seleme ve Üsâme b. Zeyd olmak üzere ashaptan kalabalık bir grup tarafından rivayet edilmiştir. Ravilerin-rivayetlerin çokluğu ve ravi zincirlerinin uzunluğu sebebiyle tabii bir sonuç olarak rivayetlerde zamanla farklılıklar belirmiştir. Bu farklılıklar da olayların içeriğinde bazı belirsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıntılarda netlik olmadığı düşüncesi, bu olaylar konusunda insanları şüpheye düşürmüş ve bazılarının da bu mu'cizeleri inkâr etmelerine sebep olmuştur. İlahî koruma altında olmayan sıradan insanların hata yapmaları ve hafızalarının çok iyi olmaması normal karşılanması gereken doğal bir durumdur. İsrâ ve Mi'rac hadiseleri bütün hadis kitaplarında yer almaktadır. Ravi zinciri ve rivayetlerdeki ufak ayrıntı farklarına rağmen bu rivayetler tevatür derecesine ulaşmıştır.²

İsrâ-Mi'rac hadiseleri yaşandığı dönem insanları için de bizler için de büyük bir imtihan vesilesi olmuştur. Bu olay yalnızca Hz. Peygamber'i ilgilendiren bir mucize

² Abdulmelik İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka el-Ebyârî - Abdulhafîz eş-Şelbî (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/7-38; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 10/135.

değil, O'nun şahit olduğu ayetler ve tecrübe ettiği melekût âleminin sırları, Müslüman olsun ya da olmasın her insanı ilgilendiren bir durumdur. Nitekim bu hadiseler, yalnızca Müslümanların değil, batılı şarkiyatçıların da son derece dikkatlerini celbetmiştir.

Hem İslâm dünyasının hem de gayr-i müslim dünyanın ilgi duyduğu bu konunun sahih rivayetleri temele alarak araştırılması ve bu araştırma sonucunda sahih olmayan rivayetlerin sahihlerinden ayırtılmış olması, araştırmayı önemli kılan hususlardan biri olarak değerlendirilebilir. Özellikle siyasi olayların etkisiyle bu hadiselerin kendisinden ziyade gerçekleştiği mekânlar, insanların zihnini kurcalamıştır. Her semavi din mensubu tarafından kutsal kabul edilen ve ayrı bir ehemmiyete sahip olan Kudüs şehri üzerinde yapılan siyasi planlar ve Siyonizm hareketlerinin de etkisiyle, isra ve mi'raç hadiselerini işaret eden ayette zikredilen Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu konusu gündeme fazlasıyla gelmiş ve konu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu vb. tartışmaları belli bir sistematikte ve derli toplu şekilde ortaya koyması ve yöneltilen hadiselerle yöneltilen eleştiri ve itirazları cevaplandırmaya çalışması da bu çalışmayı önemli kılan hususlardan bir diğeridir.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmada kaynak tarama ve tanımlayıcı (descriptive) metod kullanılacaktır. Bundan dolayı, İsra ve Mi'raç konusu, tanımlama, tasnif ve betimleme yoluyla işlenecektir. İslâm tarihinde önemli bir yere haiz bulunan İsra ve Mi'raç konusu, ilgili rivayetler, hükümler, tefsir, hadis ve Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarından yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırma çerçevesinde klasik ve modern eserlerde İsra ve Mi'raç konusunun nasıl ele alındığı da incelenecektir.

Kaynak tarama metodunda tefsirler, birincil kaynakları; kütüb-i sitte ve siyer kitapları ise ikincil kaynakları teşkil etmektedir. Gerekli görüldükçe kütüb-i sitte dışında kalan diğer hadis kitaplarından istifade etmekten de çekinilmeyecektir. Ayetlerin mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu mealden alınacaktır. Terim ve kavram açıklamalarında ise lügat ve mu'cemlerden yararlanma yoluna gidilecek olup ilgili kavramların anlam çerçevesi böylece netleştirilmeye çalışılacaktır.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAK VE YÖNTEMLERİ

“İsrâ Suresi Bağlamında Mescid-i Aksâ ve İsrâ-Mi’rac Hadiseleri” isimli çalışmada esas alına bazı İslam tarihi kaynakları şunlardır: İbn İshak ve İbn Hişam’ın *es-Siretü’n-Nebeviyye*, İbn Kesir’in *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, İbnü’l Esir’in *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Muhammed Hamidullah’ın *İslam Peygamberi...* Mezkûr hadiseler hakkında müstakil olarak ele alınmış eserler ve makaleler de yararlandığımız diğer kaynaklar arasında yer almaktadır.

Mescid-i Aksa’nın neresi olduğu ve İsrâ suresinde zikredilen terkip ile kast edilen bölgenin tespiti ve delilleri konusunda ise öncelikle İsrâ suresi ve Kudüs’ü işaret eden diğer ayetlerin tefsirleri incelenmiştir. Bu hususta erken dönem kaynaklardan başlayarak pek çok tefsirden faydalanılmıştır. Kudüs ve Mescid-i Aksa konusunda “Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs” adlı eserden fazlasıyla yararlanılmıştır.³

İslam tarihinde en çok tartışılan konu olma özelliğini taşıyan İsrâ ve Mi’rac hadiseleri hakkında çok fazla ihtilaflı görüş bulunmaktadır. Yaklaşık kırk beş sahabeden rivayet edilen bu hadiseler hakkındaki rivayetlerin bu denli geniş bir yelpaze oluşturmasının tabii bir sonucu olarak ayrıntılarda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu sebepten ulaşılabilen her rivayet titizlikle incelenerek konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

³ Mehmet Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, ed. Osman Aydın (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA

Peygamber efendimizin hayatında önemli bir yere sahip olan isra ve mi'rac mucizeleri gerek tecelli edişi gerekse içeriğinde barındırdığı ayrıntıları hasebiyle dikkatleri celbeden hadiselerdir. Bu hadiselerde ismi zikredilen en önemli mekân olan Mescid-i Aksa bulunduğu konum itibariyle pek çok araştırmaya konu olmuştur. Çalışmamızın amacı bu mescidin yerinin tespiti olmakla beraber içinde bulunduğu şehir hakkında da bilgi vermektir.

1.1. KUDÜS VE MESCİD-İ AKSÂ'NIN KISA TARİHÇESİ

Çalışmamızın ikinci bölümüne dayanak teşkil etmesi için bu bölümde Mescid-i Aksa'nın tarihçesini kısa bir şekilde de olsa aktarmamız yerinde olacaktır. Çünkü aktarılabilecek bu kısa tarihçe, bazı hususların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1.1.Kudüs Tarihi

Kudüs, dünyadaki bütün şehirlerden -gerek teknolojik olarak ilerde olsunlar gerekse doğal güzellikleri ve yer altı zenginlikleri ile gözde olsunlar- her zaman bir adım önde olmuştur. Bütün semavi din mensuplarınca ayrı bir öneme sahip olan bu kutsal şehir, her dine hitap etmesi sayesinde daha fazla kişi tarafından kutsal kabul edilmesiyle Mekke'den bile daha ön plandadır. Sahip olduğu bu saygınlık ona önem kazandırmasının yanı sıra uğradığı saldırılar ve yıkımların da sebebi olmuştur. Aslında dağlık bir bölgede bulunması tarım açısından elverişli olmamasına neden olmuştur. Önemli kervan güzergâhında yer almaması da ticari olarak gözde olmasını engellemiş fakat bu olumsuz şartlar bile onun öneminden ve saygınlığını bir nebze dahi azaltmamış, hatta zaman ilerledikçe kendisine atfedilen önem artarak devam etmiştir. Bu kutsal şehir ele geçirilmek için defalarca saldırılara maruz kalmış, yıkılmış, halkı katledilmiş ya da sürgün edilmiştir. Tarihçiler bu kutsal şehrin tam on sekiz kez yeniden inşa edildiğini söylemektedir.⁴

⁴ Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 55.

Kudüs, tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır.⁵ En çok bilinen ismi Kudüs ve diğer isimlerinin manası aynı olup hepsi “kutsal şehir” anlamına gelmektedir. Neredeyse M.Ö. 4000’e dayanan şehrin kuruluşu, tanrı ‘Salem’ adına yapılan bir mabetle kutsallığı da tescillenmiş ve bu paye günümüze kadar devam etmiştir.⁶ Bu kutsal şehir Kudüs ve civarı (Filistin Bölgesi), Fırat ve Nil dolaylarına kurulan krallıkların ve imparatorlukların çekişmelerine asırlarca şahitlik etmiştir.⁷ Bu mukaddes bölge M.Ö. 2000 yılının ortalarına tekabül eden bir dönemde Mısır Firavunlarının eline geçmiştir. Yaklaşık 250 yıl Mısır’ın bir eyaleti olarak kalmıştır. Bu dönemde bölgede yaşayan çeşitli etnik gruplar bulunmakla birlikte bunların başında şehrin de kurucusu konumunda olan Kenânlılar gelmekteydi.⁸ Şehirde yaşayan diğer etnik unsurları: Amurriler, Hattiler, Hurri - Mitanniler, Filistinliler, Aramiler ve İsraililer oluşturmaktaydı.⁹

Burada şu bilgiyi eklemek yerinde olacaktır ki Kudüs şehrinin tarihi İsrailoğulları ile başlamaz. Onlardan önce de burada yerleşik düzen mevcut idi. Tevrat’a göre İsrailoğulları, Hz. İbrahim döneminde Filistin’e sonradan gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşim göçebe ve bedevi bir şekilde olmuş, İsrailoğulları, hiçbir zaman bölgenin tamamında hâkimiyet kuramamışlardır.¹⁰

Kudüs’ün eski çağlardaki tarihi geçmişine arkeolojik kazılar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştır. Bu kazılarda bulunan materyaller en erken M.Ö. 2000 yılının başlarında tarihlenmektedir. Lakin ele geçirilen bu materyaller hem çok sınırlı hem de fazla yıpranmaya maruz kaldıklarından ötürü net tarih vermemektedir. Bu sebepten ötürüdür ki tarihçiler ve uzmanlar bulguları değerlendirirken Yahudi kutsal metinlerinde

⁵ Heyet, *Kudüs Tarihi Belge*, haz. İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, çev. Acar Tanlak (Ankara: y.y., 1988), 18-19; Ebu’l-Hasan Ali İbn Ebi’l-Kerem İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh* (Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, 1997), 458-459; Türkkaya Ataöv, *Kudüs ve Devletler Hukuku* (Ankara: Yonca Matbaası, 1981), 6.

⁶ Heyet, *Kudüs Tarihi Belge*, 18.

⁷ Şükran Yaşar, “Kudüs’ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim’in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2003), 105-115.

⁸ Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark III. Suriye ve Filistin* (Ankara: TTK Basımevi, 1987), 289.

⁹ Günaltay, *Yakın Şark III. Suriye ve Filistin*, 39, 133, 138, 290; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. H. Dursun Yıldız (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979), 20; Ahmet Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. Ahmet Büyükçınar - Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978), 22; Yusuf Ziya Özer, *Dil Tetkiklerinden Samiler Turaniler* (İstanbul: Marifet Matbaası, 1934), 27; Philip Hitti, *Lübnan ve Filistin*, çev. Corc Haddad - A. Râfik (Beyrut: y.y., 1958), 1/175.

¹⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Kitab-ı Mukaddes’in “Hâkimler” bölümüne bakınız.

anlatılan ibareleri dikkate almaktadırlar.¹¹ Bu da Filistin'in tarihi yazımında Batı'nın Yahudi metinleri etkisinde kalmasına sebebiyet vermiştir.

Başlangıçta Kudüs, su kaynaklarına yakınlığı sebebiyle Ofel Tepesi'nin yamaçlarında kurulmuştur. Burası şu anki Hârem-i Şerif'in güneydoğu tarafına denk gelmektedir. İngiliz arkeolog Kathleen Kenyon, 1961'de Ofel Tepesi üzerinde bir duvar keşfetmiştir. Kaydettiği verilere göre 6.5 fit kalınlığındaki bu duvar tepeyi tamamen dolanmaktadır ve Ümmü'd-Derac tarafında geniş bir kapısı mevcuttur. Kenyon, Kudüs'te bulduğu kalıntıları ve çömlekleri M.Ö. 1800'lü yıllara tarihlendirmiştir. Bu tarihten çok daha öncesinde şehirde yaşam belirtilerinin olduğunu fakat bu yerleşimin göçebe ve dağınık olması sebebiyle, Kudüs'te ilk yerleşik hayata M.Ö. XVIII. yüzyılda geçildiğini savunmaktadır.¹²

Bu mübarek ve mukaddes şehir, Krallık dönemiyle birlikte Hz. Davud tarafından başkent tayin edilmiştir.¹³ Kudüs, en parlak dönemini Davud peygamberin oğlu olan Hz. Süleyman zamanında yaşamış ve günümüzde hala korumakta olduğu kutsal-dini karizmasına o günlerde kavuşmuştur.¹⁴

Hz. Süleyman'dan sonra iç karışıklıklar, monarşik yönetimin ve İsrail birliğinin sonunu getirmiş, ikiye bölünen krallık Mısır Firavunu Şeşonk I. tarafından istila edilmiş, Kudüs başta Süleyman Mabedi ve saray olmak üzere yağma edilmiştir.¹⁵

Bölge Mısır Firavunlarından sonra Asurluların hâkimiyeti altına girdi.¹⁶ Bunun akabinde kısa bir süre devam edecek olan Mısır yönetimi yeniden başladıysa da Babilliler buna son verdiler ve meşhur Babil Sürgünü cereyan etti.¹⁷ Babil sürgününden sonra İsrailoğullarına, vergi ödemek başta olmak üzere bazı şartlar koşulmuştu. Lakin ilerleyen dönemde İsraililerin bu vergiyi kesmeleri ve Mısır'la ittifak kurmaya çalışmaları üzerine

¹¹ Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 17.

¹² Margreet Steiner, "Expanding Borders: The Development of Jerusalem in The Iron Age", *Jarusalem in The Ancinet History and Tradition*, (2003), 68-72.

¹³ Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2000), Sam 2:5.

¹⁴ O.E James, *Jarusalem A History* (London: G P Putnams Sons, 1967), 52 vd.

¹⁵ Abram Leon Sachar, "Jewis History And Society", *The Encyclopedia Americana International Edition* (y.y.: b.y.y., ts), 17/16:61; James, *Jarusalem A History*, 63-68.

¹⁶ Günaltay, *Yakın Şark III. Suriye ve Filistin*, 334-342; James, *Jarusalem A History*, 74.

¹⁷ Babil sürgünü için ayrıntılı bilgi için bk. Kral. 2: 16-25.

Babilliler 10 Temmuz (M.Ö. 587) gecesi Kudüs'e girdiler ve son derece şiddetli bir yıkıma imza attılar.¹⁸

Kudüs başta olmak üzere Filistin halkı Babil'e sürgün edildikten yıllar sonra bu bölgenin Pers hâkimiyetine girmesiyle yurtlarına geri dönmüşlerdir.¹⁹ Bölge 200 yıla yakın bir süre zarfında Pers yönetiminde kalmıştır. Büyük İskender'in bu krallığa son vermesiyle (M.Ö. 333) bu kez de şehir Helenizm ile tanışmıştır.²⁰ Lajid ve Selevkos hâkimiyetini de yaşayan bölge M.Ö. 63 yılında Roma yönetimine girmiştir.²¹ Dört yüz yıl kadar uzunca bir süre Bizanslıların elinde kalan bu mukaddes şehir Müslümanların Yermük zaferiyle (15/636) İslamiyet'le tanışmıştır.²² Bu zaferle Suriye, Bizans'ın elinden alınmıştır. Nihayet Filistin'in fethi başlamıştır. Hz. Peygamber'in, vefat etmeden önce bu kutsal şehrin fethedileceğini müjdelemesi ve bu bölgeye gönderilmek üzere bir ordu hazırlatması, Müslümanların buraya daha çok önem vermelerine ve fetih için derhal hazırlıklara başlanmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in vefat edeceğini anlayan sahabeler orduyla savaşa gitmek istememiş, Allah Resulünün son günlerinde O'nun yanında olmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple yola çıkamayan ordu Hz. Peygamber'in vefatının ardından ilk halife Hz. Ebubekir zamanında taarruza geçmiş, nihai olarak Kudüs Hz. Ömer zamanında fethedilebilmiştir. Ordu komutanı Ebu Ubeyde şehri kuşatmış fakat bu şehrin sıradan bir yer olmadığı bilincinde oldukları için saldırıya geçmemişlerdir. Şehir halkını bitkin düşürmek için sürdürdükleri kuşatma nihayet halkın barış teklifiyle kaldırılmıştır. Halk şehri bizzat Halife Ömer'e teslim etmek istediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer bu uzun ve meşakkatli yolculuğa rağmen teklifi kabul etmiş ve şehrin anahtarlarını Patrik Sophronios'tan alıp, şehir halkı için de kendi eliyle emannâme yazmıştır (17/638).²³

Bu emannâme şu şekildedir: “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla! Bu sözleşme Allah'ın kulu ve müminlerin emiri Ömer tarafından İliyâ (Kudüs) halkına

¹⁸ II. Kral. 16:18-20; 25: 8-7; Yer. 25; 2. Tar. 36/7-19.

¹⁹ Ezr. 1:15.

²⁰ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: y.y., 1984), 4/435.

²¹ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 490.

²² Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 62-66.

²³ Ahmed İbn Yahya İbn Câbir İbn Dâvud Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 189; Muhammed İbn Cerîr Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Alemiyye, 2008), 3/608; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/501; Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1988), 9/658.

verilen emandır. Onların canları, malları, Kiliseleri, haçları, hastaları, sağlıklı olanları ve diğer (bütün) fertleri için verilmiştir. Kiliseleri mesken yapılmayacak, yıkılmayacak, onlardan herhangi bir alan eksiltilmeyecek, içlerindeki haç ve mallar gibi kutsal eşyalarına dokunulmayacaktır. Kimse dini inançlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine zarar verilmeyecek ve Yahudilerden herhangi biri onlarla birlikte İliyâ'da (Kudüs'te) iskân edilmeyecektir. Buna karşılık İliyâ (Kudüs) halkı diğer şehir halkları gibi cizye vereceklerdir. Onların orada bulunan Rumlar ve hırsızları buradan çıkarmaları gerekir. Oradan çıkanların (Bizanslıların) gidecekleri yere kadar can ve mal güvenlikleri sağlanacaktır. Orada kalmak isteyenler ise emniyette olacak ve İliyâ (Kudüs) halkı gibi cizye verecektir. İliyâ (Kudüs) halkından kim Rumlarla birlikte malıyla çıkmak, kiliseleri ve haçları tahliye etmek isterse canları, kiliseleri ve haçları çıkıp gitmek istediği yere varıncaya kadar emniyette olacaktır. Filan kişinin (bir şahıs ismi) ölümünden önce bölgede (İliyâ-Kudüs Bölgesi) bulunan (can güvenliği için buraya sığınmış olan) diğer sakinlere gelince: Bunlardan kim orada oturmak isterse İliyâ (Kudüs) halkı gibi cizye ödemek şartıyla oturacaktır; bunlardan isteyen Rumlarla birlikte çıkıp gidebilecek, İsteyen de ailesinin yanına göç edebilecek ve onlar mahsullerini hasat edinceye kadar kendilerinden herhangi bir şey (vergi) alınmayacaktır. Bu emannâme onların cizye vermeleri şartıyla, Allah'ın Resulü'nün, halifelerin ve mü'minlerin Kudüs halkına verdiği bir güvenlik ahdidir. Bu anlaşmaya Halid b. Velid, Amr b. Âs, Abdurrahman b. Avf ve Muaviye b. Ebi Süfyan şahittirler. Ömer bu anlaşmayı 15 yılında yazdı ve (Kudüslülere) verdi.”²⁴ Böylece her din mensubu için önem arz eden bu mukaddes bölge, adına ve şanına yakışır şekilde kan dökülmeksizin sulh içerisinde Müslümanlar tarafından fetholunmuştur.

Kudüs şehri, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde İslam topraklarına girmesiyle yaklaşık 1200 yıl Müslümanların egemenliği altında kalmıştır. Bu şehir 661-750 yılları arasında Emeviler'in elinde olmuştur. Emevi halifesi Muaviye'nin hilafet merkezini Medine'den Şam'a taşımasıyla da bu mukaddes bölgeye daha çok önem verilmiş ve daha fazla hassasiyet gösterilmiştir. Abbasiler, 750-878 yılları arasında Kudüs'te hâkimiyet sürmüşlerdir. Abbasiler döneminde halifeler ve aileleri başta olmak üzere eşraftan da çoğu kişi bu bölgede pek çok yapı inşa ettirmiştir. Mimari olarak da gelişen kutsal

²⁴ Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 3/609.

topraklar 8. yüzyılda büyük bir ilim merkezi haline de gelmiştir. Mısır'daki hanedanlar zamanında ise Kudüs Mısır'a tabi olarak kalmıştır. Tolunoğulları 878'den 905'e kadar, İhşidiler 935'ten 969'a kadar, Fatımiler 969'dan 1071'e kadar Kudüs'ü kendi hükümdarlıkları altına almıştır. 1071-1098 yılları arasında Selçuklu hâkimiyeti altına giren Kudüs, 1098-1099 arasında ise tekrar Fatımilerin idaresine tabi olmuştur. Haçlı Seferler neticesinde de Haçlılar 1099'da Kudüs'ü işgal etmiş ve bu bölgede yaklaşık doksan yıl sürecek olan Kudüs Haçlı Krallığı'nın temelleri atılmıştır.²⁵

Kudüs, Haçlıların elinden tarihin en önemli komutanlarından biri olan Selahaddin Eyyübi tarafından kurtarılmıştır. Hittin Savaşı (1187) ile büyük bir zafer elde eden Selahaddin, Mi'rac kandilinde şehre girmiştir. Şehre girişini böylesi anlamlı bir güne denk getirmesi, hem beldeye hem de İsrâ-Mi'rac hadiselerine verdiği ehemmiyetin bir göstergesidir.²⁶

1.1.2.Mescid-i Aksa'nın Kısaca Tarihçesi

Asıl adı Ârâmice “Beth Makdesa” olan Mescid-i Aksa, Arapçada Beytü'l-Makdis olarak ifade edilmiştir. Arapçada “El-Aksa” kelimesi “en uzak olan” anlamında kullanılan bir tabirdir. Müslümanlar tarafından daha çok benimsenen ismi olan “Kudüs” de aynı kökten gelmektedir. İstisnalar olmakla beraber Kur'an-ı Kerim'de Mescid-i Aksa adıyla anılan yerin Beytü'l-Makdis olduğu konusunda İslam âlimleri arasında ittifak mevcuttur.²⁷

Lügatte “el-Aksa” kelimesi, bir mekânın uzaklığının bilinen başka bir mekâna olan uzaklığına izafeten kullanılır.²⁸ Hz. Peygamber'e vahyin indiği dönemde, önceden üzerinde Süleyman Mabedi bulunan bu beldenin (Beytü'l-Makdis) Kâbe'ye en uzak mescid olması hasebiyle “Mescid-i Aksa” olarak anılmıştır. Mabed, o dönemlerde anlamına uygun olarak, “İlîya veya Ealea”, “Beyt-i Makdis” yahut “Beyt-i Mukaddes” isimleriyle de anılmaktaydı. Beyt-i Makdis, İbranice “ha-Beyit” veya “Beyt ha-Mikdaş” kelimesinden alınan ilhamla kullanılmakta olup “mabed” anlamına gelmektedir ve

²⁵ Musa İsmail Basit, *Kudüs Tarihi* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 93-95.

²⁶ Ahmet Ağrakça, *Selahaddin Eyyûbî ve Kûdus'un Yeniden Fethi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 154-155.

²⁷ İsrail Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 100-105.

²⁸ Rağıb İsfehânî, *el-Müfredat fî Ğarîbi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 405; Fettah Aykaç, “Beytu'l-Makdis'in Önemli İslâmî Yapıları. Husuru Bekleyen Şehir: Kudüs”, ed. Osman Aydın (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Yayınları, 2020), 281.

bununla Hz. Süleyman'ın mabedi kastedilmektedir.²⁹ Daha sonra vuku bulan İsrâ hadisesinin akabinde nazil olan İsrâ suresinin ilk ayetinde “Mescid-i Aksa” olarak anılmasından sonra bu terkip daha sık kullanılmıştır. Nitekim günümüzde neredeyse sadece bu isimle anılmaktadır. Günümüze ulaşan rivayetlere göre Mescid-i Aksa, Kâbe'den sonra yeryüzüne inşa edilen ikinci mabettir. Bugün Kâbe'ye çevresiyle birlikte Mescid-i Harâm denildiği gibi Mescid-i Aksa'ya da çevresiyle birlikte Harem-i şerif denilmektedir. Bu terkipte eski Kudüs'teki kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m. uzunlukta olan ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili bulunan, içinde Kubbetü's-Sahra'nın de yer aldığı kutsal mekân kastedilmektedir.³⁰

Her semavi din için ayrı bir ehemmiyete sahip olan bu kutsal mekânın yerinin tespiti ilahi bir yönlendirme ile Hz. Davud zamanında olmuştur. Mescidin inşasına ise Davud peygamberin oğlu Hz. Süleyman döneminde başlanmıştır.³¹ Davud peygamber oğluna bu mescidin inşası için emir vermiş ve gerekli her malzeme Lübnan'dan temin edilmiştir. Sûr Kralı Hiram gerekli keresteleri Hz. Süleyman'ın yolladığı işçilere ve kendi adamlarına inşaatta kullanılacak şekilde Lübnan'da hazırlatıp Kudüs'e hazır vaziyette göndermiştir. Çünkü mabedin yapımı sırasında ne keser ne çekiç sesinin duyulduğu belirtilmektedir.³² İsrail kaynaklarına göre mabedin inşası Hz. Süleyman'ın hükümdarlığının dördüncü yılında başlamış ve yedi yıl gibi uzun bir süre içinde bitirilmiştir.

Ahd-i Atık'e³³ göre mabedin uzunluğunun 60, genişliğinin 20 ve yüksekliğinin 30 arşın olduğu bildirilmektedir. Girişte 20 arşın eninde, 10 arşın uzunluğunda bir yer ve iki yanında Sûr Kralı Hiram tarafından döktürülmüş iki tunç sütun yer almaktadır. Ortada 20 × 40 zirâ' boyutlarındaki kutsal ana bölüm (kuds) ve sunak da bu bölümdedir. Mabedin

²⁹ Muammer Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 308.

³⁰ Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/268.

³¹ Yahudi geleneğinde anlatılan bir rivayete göre Davud peygamberin çok savaşa katılması sebebiyle ellerine kan bulaşmış, Tanrı ise kanlı elleriyle O'nun evini yapmasına izin vermemiştir. Bu sebepten ona bir oğul vermiş ve kendisi gibi peygamber olan oğlu Süleyman'ın mabedi inşa etmesini istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. II. Samuel, 7/1-13; I. Tarihler, 17/1-2.

³² I. Kral. 5/13-18; 6:7.

³³ Eski Ahit veya Eski Antlaşma, Yahudilerin kutsal kitaplarına Hristiyanlar tarafından verilen isimdir. Ömer Faruk Harman, “Ahd-i Atık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/494.

en ön kısmında Tevrat levhalarının muhafaza edildiği ahid sandığı için 20 × 20 arşın boyutlarında bir iç oda (Kudsü'l-akdes) yapılmış ve duvarları sfenks (kerub) kabartmalarıyla süslü altın kaplama ahşapla örtülmüştür. Mabedin diğer iç duvarları da kabartmalarla donatılarak süslemeler yapılmıştır. Ana girişte yine kabartmalı altın levhalarla kaplı 2,25 m. eninde çift kanatlı kapı bulunmakta, hem mabedin hem de iç odanın etrafı üç katlı yan odalarla çevrilmiş vaziyettedir. Otuzar odanın bulunduğu üst katlara burma merdivenlerle çıkış sağlanmaktadır. Genel kabulün aksine bazı bilim adamları bu odaların Hz. Süleyman'dan sonra yapıya eklendiği görüşündedir. Kudsü'l-akdes ise on altın şamdanla aydınlatılmaktadır ve mabeddeki diğer madeni eşyaların da tamamı altındandır. Mabedin sağına güneydoğuya doğru tunçtan büyük bir havuz yapılmıştır. 10 arşın çapında ve 5 arşın yüksekliğinde olan havuz üçer üçer dört yöne bakan on iki boğa heykelinin üzerine oturmakta, ayrıca mabed görevlilerinin ve ziyaretçilerin abdest alması için tunçtan dökme on araba üzerine yerleştirilen ve her biri 1,5 ton kadar su alabilen on kazan bulunmaktadır.³⁴ Kur'an'da Hz. Süleyman'ın emrinde çalışan cinlerin mihraplar, heykeller, havuzlar kadar geniş leğenler ve sabit kazanlardan ne dilerse yaptıkları bildirilir.³⁵

Ahd-i Atık'ın verdiği bilgiye göre mabed büyük bir törenle açılmış, bu sırada görülen bazı olağanüstü haller karşısında İsrailoğulları taş zemin üzerinde secdeye kapanmışlardır. Yine kitapta Hz. Süleyman'ın 22.000 öküz, 120.000 koyun kurban ettiği ve bir hafta süreyle bayram yapıldığı rivayet edilmektedir.³⁶ Varlığı belgelere dayanan bu ilk mabedden günümüze sonraları tekrar kullanılan bazı taşları dışında fazla bir şey kalmamıştır. Ahd-i Atık'ın tasvirlerinden yapının Ortadoğu ve antik Yunanistan'da gelişen mabedlerden etkilendiği anlaşılmakta, özellikle Teynet (Tell Tainat) kazılarında ortaya çıkarılan ve M.Ö. IX-VIII. yüzyıllara tarihlenen bir mabed planının Süleyman Mabedi için yapılan tanımlamalara çok benzediği görülmektedir.³⁷

Mescid-i Aksa hem kendi kutsiyetinden hem de bulunduğu belde olan Kudüs'ün her din mensubu için arz ettiği ehemmiyetten ötürü sık sık saldırılara maruz kalmıştır. Her hükümdar tarafından ele geçirilmek istenen bu kutsal mekân çok fazla yıkıma

³⁴ I. Kral. 6:1-37.

³⁵ es-Sebe 34/13.

³⁶ II. Tarihler, 7: 1-10.

³⁷ Bozkurt, "Mescid-i Aksa", 29/268-271.

uğramıştır. Bu kutsal mabedin şahit olduğu en büyük istila, Babil Kralı Nebukadnezar'ın M.Ö. 586'da Kudüs'ün üçüncü işgali sırasında meydana gelmiştir.³⁸ Fakat bu dehşet verici istila son olmamış, bu tarihten sonra da saldırılar ve yıkımlar devam etmiştir.

M.Ö. 168'de Selefki Kralı Antiochos, M.Ö. 63'de Pompeus'un ardından Crassus komutasındaki Roma ordularının hız kesmeyen saldırıları Kudüs şehrine ve hassaten Mescid-i Aksa'ya büyük zararlar vermiştir. Ardından Kudüs, kısa bir süreliğine Paartlar'ın hâkimiyetine girmiş ve M.Ö. 37'de Romalılar tarafından kral ilan edilen I. Herod tarafından yıkılan ve harap olan mabedin yeniden inşasına başlanmıştır. M.S. Titus komutasındaki Roma ordusunun işgali sırasında Kudüs tamamen yakılmıştır. Mescid-i Aksa da bu yakımdan ve yıkımdan sağ çıkamamıştır. Mabedin tamamı yanmıştır. Kudüs şehri Hadrien zamanında (117-138) yeniden inşa edilmiş, Beytü'l-Makdis'in yerine de Jüpiter Cspitolinus Tapınağı yapılmıştır. Kontantinos'un Hristiyanlığı kabulünden sonra bu tapınak da yıkılmıştır.³⁹

Hz. Muhammed'in tecrübe etmiş olduğu iki büyük hadiseden birinin bitiş noktası, diğerinin ise başlangıç noktası olan kutsal mabed Mescid-i Aksa, daha önceden de önemli addedilmekle beraber İsrâ ve Mi'rac hadiseleriyle ön plana çıkmıştır. Hz. Peygamber'in Mi'rac'a çıkarılmak için bu beldeye getirilmesi Müslümanlar için buranın kutsiyetini arttırmıştır. Yahudi ve Hristiyanlar için de son derece ehemmiyet arz eden bu mekânın tercih edilmesiyle semavi dinler arasında birlik düşüncesi ve Yahudi ve Hristiyanların da kalplerinin İslam'a ısındırılması murat edilmiş olabilir. Bu kutsal beldeye İsrâ ve Mi'rac hadiselerinden önce de ziyaret amacıyla gidildiği rivayet edilmektedir. Bir başka hadiste bu mescidin yeryüzünde ibadet maksadıyla ziyaret edilecek üç mescitten biri olduğu⁴⁰ bildirilmekte ve bu mescidlerde kılınan namazın kişinin evinde tek başına eda edeceği namazdan elli bin kat daha çok faziletinin bulunduğu⁴¹ ifade edilmektedir. Hz. Peygamber ve sahabe tarafından bu şehre ve hakeza

³⁸ Sevinç Tahir, "Mescidu'l-Aksa ve Kubbetu's-Sahrâ Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720-1742)", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (2016), 112.

³⁹ Bozkurt, "Mescid-i Aksa", 29/269-270.

⁴⁰ Buharî, "Fazlu's-Salat fi Mescid Mekke ve'l-Medine", 6; Muslim, "Hac", 511-513.

⁴¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Zeyd el-Kazvinî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî (Mısır: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, tsz), "İkâmetu's-Salat", 198.

mezkûr mabede gösterilen ehemmiyet hadislerde, rivayetlerde ve İslam tarihinde kendini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hız. Ömer, şehri teslim almaya geldiğinde, gece vakti Beytü'l-Makdis'e girer ve bütün gece orada namaz kılar. Sabah olunca buradan ezan okutulur ve cemaat ile namaz kılınır. Hız. Ömer tarafından Beytü'l-Makdis'in mukaddes hatırasına buraya bir mescit yaptırılmasını emreder.⁴² Bu büyük mabedin inşasına Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında başlanılmış, bugünkü halini ise I. Velid döneminde almıştır.⁴³ 130'da (747-48) vuku bulan deprem sırasında mescidde büyük hasar meydana gelmiş ve bina ancak Ebu Cafer el-Mansur zamanında (754-775) kapılarındaki altın ve gümüş kaplamalardan para bastırılarak tamir edilebilmiştir. 158'de de (775) yine deprem sebebiyle kısmen yıkılmış ve Mehdi-Billâh tarafından yenilenmiştir. Creswell o günden kalan bazı bölümlerin yardımıyla binanın planını çıkarmıştır. Buna göre Mescid-i Aksâ kible duvarına dik uzanan ortadaki daha geniş on beş neften oluşuyor ve diğerlerine göre daha yüksek olan ve üst kısmında pencereler bulunan 11,8 m. genişliğindeki ana nefin ucunda çift cidarlı ahşap bir mihrap önü kubbesi, kuzey ucunda da ana giriş yer alıyordu. Kuzey duvarında, 6,5 m. enindeki diğer neflere de birer kapı açılmıştı; ayrıca yan duvarlarda da kapılar vardı. Binanın cephesi 102,8, derinliği 69,2 m. idi; yani 2/3 oranında enine geniş mescid planı burada da uygulanmıştı. Abbasi dönemine ait ikinci önemli imar Halife Me'mûn zamanında (813-833) yapılmıştır.⁴⁴

Burada dikkati çeken bir durum vardır; bu tarihi bilgiler ışığında anlaşılıyor ki İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin cereyan ettiği risalet döneminde bu belde bir mescid mevcut değil idi. Bu bilgilerden hareketle bazı batılı şarkiyatçılar ve Müslümanlardan azımsanacak bir kısım insanlar, mezkûr mucizelerle Kudüs'ün bir ilgisinin olmadığı görüşüne varmışlardır. Müstakil bir başlıkta incelediğimiz bu konu hakkında kısaca tekrar etmek gerekirse; o dönemde mescid kelimesi bizim zihnimize tezahür ettiği gibi yalnızca inşa edilmiş bir yapıya işaret etmemektedir. Namaz kılınan her yerin mescid olarak zikredildiği o dönemde de "Mescid-i Aksa" olarak kastedilen bölge eski mabedin

⁴² Muammer Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001), 2/47-58.

⁴³ İsrail Balcı, "İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 159-175.

⁴⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİB), <https://islamansiklopedisi.org.tr> "mescid-i aksa" (Erişim 1 Haziran 2021).

bulunduğu harem alanının tamamıdır ve o dönemde daha sık olarak Beytü'l-Makdis olarak anılmaktadır.⁴⁵

Bazı siyasal çıkarlar sebebiyle sosyal ve görsel medyada Mescid-i Aksa'nın unutulmasını sağlamak ve zihinlerde kafa karışıklığı yaratmak amacıyla Kubbetü's-Sahra'nın görselleri kullanılmaktadır. İnsanlara, özellikle de bu bölgenin dışında yaşayan Müslümanlara Mescid-i Aksa'nın sarı kubbeli yapı olduğu düşüncesi ve inancını empoze ederek, asıl mescidin Yahudiler tarafından yıkılmasına gösterilebilecek tepkileri olabildiğince azaltmak amaçlanmaktadır. Oysa Kubbetü's-Sahra, halife Abdülmelik bin Mervan döneminde Mescid-i Aksa'nın avlusunda bulunan ve üzerinden Hz. Peygamber'in Mi'rac'a yükseldiğine inanılan kayanın üzerine inşa edilmiş olup, bugünkü halini Osmanlı döneminde almıştır.⁴⁶

1.2.MESCİD-İ AKSA'NIN YERİ

Hız. Peygamber'in yaşamış olduğu İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin tartışmalara sebep olan en büyük sebeplerinden biri de mezkûr hadiselerde ismi geçen el-Mescidü'l-Aksa'nın neresi olduğu konusundaki ihtilaflardır. İsrâ suresinin ilk ayetinde anılan İsrâ hadisenin başlangıç noktasının Mescid-i Hâram olduğu konusunda ihtilaf olmamakla birlikte bitiş noktası olan el-Mescidü'l-Aksa'nın neresi olduğu konusunda önemli tartışmalar olagelmıştır.

Bu konunun ihtilafa yol açan en büyük sebeplerinden birisi, o dönemde Kudüs'te inşa edilmiş bir mescidin bulunmamasıdır. Bundan dolayı gerek klasik İslam âlimlerinden gerek günümüz akademisyenlerinden bazıları, Kudüs'ün İsrâ hadisesiyle bir ilgisinin bulunmadığı kanaatine varmışlardır.⁴⁷ İlk bakışta bu düşünce, kabul görse de kelimelerin o gün için ifade ettiğı anlamlar ve hadis ilminin verileri titiz bir çalışmayla incelendiğinde konunun iddia edildiğı gibi olmadığı anlaşılacaktır.

Bu tartışma aynı zamanda farklı ihtilafların da gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim bu mescidin yeryüzünde olmadığı iddiası, İsrâ ve Mi'rac hadisesinin

⁴⁵ Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", 11.

⁴⁶ M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 13/92; Haydar Oruç, "Mescid-i Aksa: Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler", *Ormer Ortadoğu Enstitüsü* 15 (2015), 15/1-3.

⁴⁷ Balci, *İsrâ ve Mi'rac Gerçeği*, 113.

mahiyeti konusunda yeni tartışmaların gün yüzüne çıkmasına dayanak teşkil etmektedir. Zira İsrâ suresi birinci ayetinde belirtilen mescidin Dünya’da bulunmadığı iddiaları, yapılan bu yolculuğun sadece ruhen gerçekleşmiş bir yolculuktan ibaret olduğu düşüncesinin benimsenmesine destek olarak yorumlanmaktadır. Söz konusu bu görüş, Hz. Peygamber’in yaşadığı önemli bir mu’cizenin gerçek mahiyetini önemli bir biçimde gölgelemektedir. Zira böyle bir iddia, müşriklerin ve zayıf inançlıların büyük şaşkınlıklar yaşamasını anlamsız ve gereksiz kılmaktadır. Çünkü Mescid-i Aksa ve Kudüs’le ilgili Hz. Peygamber’e yöneltilen sorular, bu durumda bir zemine oturtulamaz ve havada kalır. Meselâ; hadis kaynakları, Hz. Peygamber (as)’a ismi geçen mekanlarla ilgili soru soranlardan birinin de Hz. Ebubekir olduğunu aktarmaktadır. Ne var ki Hz. Ebubekir’in Hz. Peygamber’e sorular sormasının nedeni, müşriklerinkinden farklıydı. Çünkü Hz. Ebubekir’in soruları, inkârcıların şüphelerini ortadan kaldırmayı amaçlayan açıklamaların bizatihi Hz. Peygamber tarafından yapılmasını sağlamaya yönelikti.⁴⁸

el-Mescidü’l-Aksa kavramıyla ilgili ihtilafların en büyük sebeplerinden birisi de bu kavrama yüklenen anlamdır. Görebildiğimiz kadarıyla bu kavramın Kudüs’le bir ilgisinin olmadığını savunanların düştükleri en büyük hata, mescid kelimesine yükledikleri anlamdır. Çünkü “Mescid” kelimesi, sözlükte “secde edilen yer” anlamına gelir.⁴⁹ Bu yüzden mescid kelimesini, yalnızca *inşa edilmiş bir yapı* biçiminde anlamak, yanlış anlamaları netice verir. Bilindiği üzere Hz. Muhammed, gizli davet döneminde de açıktan İslam’ı duyurduğu dönemlerde de namaz kılıyordu. Kimi zaman yalnız kimi zaman ise Hz. Ali’yi yanına alarak kuytu yerlerde ibadet ettiği bu yerlerin “mescid” olarak anıldığı rivayetlerde belirtilmektedir.⁵⁰ Zira bu yerlere mescid denildiği zaman da buralarda bir yapı inşa edilmiş değildi. Herhangi bir yapı bulunmadığı halde kaynaklarda buralardan mescid diye söz edilmektedir.⁵¹ Mesela; kaynaklarda Hz. Peygamber’in Zü’l-Huleyfe’de bir taşın üzerinde namaz kıldığı ve buranın Taş Mescid olarak anıldığı bilgisi yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in ibadet ettiği bir başka tepenin bulunduğu da rivayetlerde yer almaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in Batnı Vâdi denilen yerde ibadet

⁴⁸ Ahmet Ağırakça, “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”, *Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 1-30.

⁴⁹ Muhammed İbn Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1414), 3/204.

⁵⁰ Taberî, *Târihu’l-Umem ve’l-Mulûk*, 2/213.

⁵¹ Balcı, *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*, 100.

ettiği bir mescidden (namazgâh) daha söz edilmektedir.⁵² Risalet döneminde Mina’da da bir mescid bulunmadığı halde bu bölgenin de ‘Mescidü Mina’ olarak isimlendirildiği bilinmektedir.⁵³

Yukarıdaki rivayetlerden de anlaşılacağı üzere o dönemde mescid kelimesi, mamur bir yapıya işaret etmemektedir. O dönemde namaz kılınan ve ibadet edilen her yer, mescid olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Araplar, mescid kelimesini bizim zihnimizde tezahür ettiği gibi dört duvarla çevrili yapılar için değil, secde edilen her yer için kullanıyorlardı. Binaenaleyh mescid kelimesinden mutlak surette dört duvarla çevrili bir yapının (mabedin) anlaşılması, İsrâ hadisesini de el-Mescidü’l-Aksa’yı da yanlış anlamaya sebep olmaktadır. Bundan dolayı, o dönemde Kudüs’te dört duvarla çevrili bir yapının bulunmaması, o mekâna mescid denilmesine engel teşkil etmez. Zira Kâbe ve etrafında da bir yapı, inşa edilmiş bir başka mabed bulunmamasına rağmen Kur’an-ı Kerim bu bölgeyi Mescid-i Hâram olarak adlandırmaktadır.

“...Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir! Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin.”⁵⁴

Görüldüğü gibi kıble değişikliğini konu edinen yukarıdaki ayette, Hz. Peygamber’e hitap edilerek, namaz kılarken yönünü (Kudüs’ten)⁵⁵ el-Mescidü’l-Hâram’a çevirmesi emredilmektedir.

el-Mescidü’l-Aksa olarak tanımlanan yerin, dünyadaki bir mekân olmadığı yönündeki iddianın diğer bir dayanağı ise o dönemde söz konusu bölgenin el-Mescidü’l-Aksa olarak anılmamasıdır. Çünkü Araplar Kudüs ve çevresi için daha çok Beytü’l-Makdis ya da İliyâ isimlerini kullanıyorlardı. Hz. Peygamber’in namaz ibadetinden bahsederken yöneldiği kıblenin Beytü’l-Makdis olduğu bazı rivayetlerde geçmektedir.⁵⁶

⁵² Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Cemâ’ etun mine’l - ‘Ulemâ (Mısır: el-Matbaatu’l-Kubra el-Emîriyye, 1433), "Kitâbu's-Salât", 89.

⁵³ İbn Malik İbn Amir el-Esbahî Mâlik İbn Enes, *Muvatta’*, thk. Abdulvevvab Abdullatif (y.y.: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ts), 1/447.

⁵⁴ el-Bakara 2/144.

⁵⁵ Bu ayette Kudüs ya da Beytü’l-Makdis isimleri geçmemektedir. Kudüs ismi, Kur’an-ı Kerim’in hiçbir yerinde geçmez. Fakat bu ayetin nazil olduğu dönemde Hz. Muhammed’in Beytü’l Makdis’e yönelerek namaz kıldığı konusunda bir ihtilaf yoktur. Bakınız: Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974), 11,12,15; Ahmed İbn Şuayb Ebu Abdurrahman Nesâî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 1.

⁵⁶ Malik İbn Enes, *el-Muvatta*, 1/256..

Başka rivayetlerde ise Süleyman Mabedi'ne işaret edilerek Mescidü İliyâ ismi kullanılmıştır.⁵⁷ Hz. Ömer de Kudüs'ün fethinden sonra halkıyla imzaladığı anlaşmada İliyâ kelimesini kullanmaktadır. İliyâ kelimesi bu anlaşmada beş kez geçmektedir.⁵⁸

İslam âlimlerinin çoğunluğu bir dönem Müslümanların kiblesi olan Mescid-i Aksa'nın, çevresi mübarek kılınan Beytü'l-Makdis / Kudüs'teki mescid olduğu konusunda ittifak halindedir. O dönemde Kudüs'te ibadete açık bir yapı bulunmamaktaydı. Tarihi veriler incelendiğinde Kudüs'ün M.S. 70 yılında bir yıkıma uğratıldığı ve Beytü'l-Makdis'in bu talihsiz olayda yıkıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Böylece bu bilgi, ayette zikredilen el-Mescidü'l-Aksa'nın Kudüs'te olmadığına dair bir düşünceye kapı aralamaktadır. Fakat o yıkımdan sonra mabedin bir duvarı kalmıştır ki bu duvar Yahudilerin bugünkü 'Ağlama Duvarı', Müslümanların ise 'Burak Duvarı' olarak isimlendirdikleri kalıntılardır. Müşriklerin mabedle ilgili olarak Hz. Peygambere yönelttikleri sorular, işte bu kalıntılar ve dağa yakınlık ile ilgiliydi. Yıkımdan sonra Beytü'l-Makdis'ten sadece bir duvarın ayakta kalması, bu bölgenin mabed olarak adlandırılmasına bir engel teşkil etmemiştir. Hz. Ömer, beldenin İslam fatihleri tarafından fethinden sonra bu kalıntıların yerine yani Beytü'l-Makdis'in yerine Mescid-i Aksa'yı inşa ettirmiştir. Hz. Ömer'in bu büyük mescidin inşası için özellikle bu bölgeyi tercih etmesi, tesadüf değildir. Bu mescid daha sonraki dönemde Abdülmelik b. Mervan tarafından genişletilmiştir.⁵⁹

Mescid-i Aksa ya da Kudüs, Müslümanlar nezdinde önemini hiçbir tarihi dönemde yitirmemiştir. Üç semavi din için de son derece ehemmiyet arz eden Kudüs, hiçbir zamanda kutsiyetinden bir şey kaybetmemiştir. Nitekim günümüzde hala bu bölgeye düzenlenen saldırılar, kuşatmalar ve Müslümanlara yönelik tacizler, beldenin hâkimiyet altına alınmak istendiğinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Ayette⁶⁰ zikredilen el-Mescid'ül-Aksa'nın Kudüs'teki Mescid-i Aksa olmadığına dair bir düşüncenin yerleştirilmeye çalışılmasının en büyük sebeplerinden birinin bu beldenin kutsiyetinin ve öneminin Müslümanlar nezdinde azaltılması ve

⁵⁷ Buhârî, "Tefsîr", 1.

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *Vesâiku's-Siyâsiyye li 'Ahdi'n-Nebevî ve 'l-Hilâfeti'r-Râside* (Beyrut: Dâru'n - Nefâis, 1985), 487-488.

⁵⁹ Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 8/173-174.

⁶⁰ el-İsrâ, 17/1.

hafifletilmesi olduğu söylenebilir. Bunun da en etkili yollarından biri, İsrâ ve Mi'rac mucizelerinin bu bölgeyle bir ilgisinin olmadığı görüşünü insanlara empoze etmekten geçer. Nitekim sonradan inşa edilen sekiz köşeli Kubbetü's-Sahra'nın Mescid-i Aksa zannedilmesi için medyanın yoğun bir şekilde kullanılması, bu düşüncenin bir göstergesi olarak okunabilir. Dikkat edilirse internet ortamında yapılan aramalarda 'Mescid-i Aksa' yazıldığında bile görsellerde ilk olarak Kubbetü's-Sahra çıkmaktadır. Oysa bu yapı Abdülmelik b. Mervan tarafından sonradan inşa edilmiştir.⁶¹

İslam camiasında İsrâ suresinin ilk ayetinde zikredilen el-Mescidü'l-Aksa'nın Kudüs'teki mabed olmadığı görüşü -istisnalar dışında- itibar görmemiştir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, mezkûr mabedin Kudüs'teki Süleyman ma'bedi olduğu konusunda ittifak halindedir.⁶² Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1877/1942) da ayette geçen el-Mescidü'l-Aksa kavramıyla ilgili şunları zikretmektedir: "Mescid-i Aksa, Kudüs'teki Beytü'l-Makdis'tir. Nitelim İsrâ hadisesinde de 'Burak'a bindim. Beytü'l-Makdis'e vardım.' şeklinde geçmektedir. Bunun etrafı da Kudüs ve civarı demek olur."⁶³

İsrâ hadisesinin bitiş noktası olan el-Mescidü'l-Aksa'nın semavi bir mescit olduğunu düşünenlerin etkilendikleri en önemli isim Muhammed Hamidullah'tır. İslâm Tarihi üzerine ciddi araştırmalarıyla tanınan Muhammed Hamidullah'ın değişik konularda kadim Ehl-i Sünnet ulemasından farklı, kendisine özgü münferit bazı fikir ve görüşlerinin olduğu bilinen bir husustur. Hamidullah bu mescidin yeryüzüne ait olmadığını, Kâbe'nin izdüşümünde bulunan Beytü'l Ma'mur olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu mescidin semanın yedinci katında bulunduğunu, her gün buraya ibadet amacıyla yetmiş bin meleğin girdiğini ve bir kez giren meleğin bir daha oradan çıkmadığı aktarılmaktadır.⁶⁴

⁶¹ Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 8/174.

⁶² Nasiruddîn Ebu Said Abdullah İbn Ömer Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru Sadr, 2001), 1/566; Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmud Ebu'l-Mansûr Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 3/7; Muhammed İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin et-Turkî (y.y.: Dâru Hicr, 2001), 14/416; Ebu Muhammed el-Huseyn İbn Mesud Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzâk Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 3/105; Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmûd Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hekaiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/245; Alauddîn Ali İbn Muhammed İbn İbrahim Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 3/109.

⁶³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, çev. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yayıncılık, 1935), 5/276.

⁶⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 1/125.

Ancak bu görüşün doğru olma ihtimali zayıftır. Evvela belirtmek gerekir ki Mescid-i Aksa'nın semada olduğuna ilişkin ileri sürülen görüş ve iddialar, öncelikle Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te bulunduğuna işaret eden ayetlere ve söz konusu mescidin o topraklarda bulunduğuna delalet eden çok sayıda sahih hadise aykırı olduğu gibi tefsir kaynaklarına ve tarihî rivayetlere de ters düşmektedir. Buna mukabil İsrâ suresinde zikredilen el-Mescidü'l-Aksa'nın semada bulunduğuna dair ne bir ayet ne de bir rivayet bulunmaktadır. Bir diğer gerekçe ise müşriklerin bu yolculuğa son derece şaşırılmış olması ve bu beldeyle ilgili soruları Hz. Peygamber'in doğru söylediğini tahkik etmek için yöneltmiş olmalarıdır. Eğer Hamidullah'ın tercih ettiği görüş doğru olsaydı bunun maddi bir yolculuk olmaması sebebiyle müşriklerin bu mesafeye ve bu halde yaşanmış olaylara şaşırılmaları gerekirdi.

Yine Hamidullah'ın mezkûr mucizelerde ismi geçen Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te olmadığına işaret etmek amacıyla öne sürdüğü delil, dil bilgisi kurallarına göre ayette zikredilen tamlamayı incelemeye tabi tutmasıdır. Lakin şunu belirtmek gerekir ki bazı hadis metinlerinde Mescid-i Aksa'nın “*Mescidü'l-Aksa*” şeklinde isim tamlaması olarak zikredilmesi de söz konusu mescidin semada olmasını gerektirmez. Zira hadis metinlerinin pek çoğunda bu ifade sıfat tamlaması şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca bazı hadis metinlerinde Mescid-i Hâram da “*el-Mescidü'l-Hâram*” şeklinde sıfat tamlaması olarak değil, “*Mescidü'l-Hâram*” şeklinde isim tamlaması olarak kaydedilmektedir. Hamidullah'ın mantığından hareket edilirse Mescid-i Hâram'ı da yerde değil gökte aramak icap edecektir ki şu ana kadar ne Hamidullah ne de bir başkası böyle bir iddiada bulunmuştur.⁶⁵

İsrâ hadisesinin konu edildiği ayette geçen el-Mescidü'l-Aksa'nın Ci'rane mescidi olduğuna dair görüş beyan edenler de bulunmaktadır.⁶⁶ Ci'rane, Mekke'ye dokuz kilometre mesafede bulunan bu mescid, Mekke ve Taif arasında bulunmaktadır. Bu mescid, Huneyn Gazve'sinde ele geçirilen ganimetlerin dağıtıldığı yer olarak bilinmektedir. Mekke'ye uzaklığı dokuz kilometre olan bu mescide ‘en uzak mescid’ anlamına gelen ‘Mescid-i Aksa’ denilmesi, her şeyden önce mantığa uygun

⁶⁵ İsmail Altun, “Muhammed Hamidullah'ın Mescid-i Aksa'nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 301.

⁶⁶ Balci, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 118.

düşmemektedir. Bu görüşü tercih etmelerinin en büyük gerekçesi, o dönemde Kudüs'te bir mescidin bulunmamasıdır. Kaldı ki o dönemde Ci'rane'de de inşa edilmiş bir mescidden, bir yapıdan bahsedilmemektedir. Huneyn Gazvesi'nin anılarının yadedilmesi amacıyla daha sonradan buraya söz konusu mescid inşa edilmiştir.⁶⁷

Bu görüşlerin Müslümanların Kudüs'le bağlarının zayıflatılması amacıyla 'akılcılık' adı altında ortaya atıldığını söylemek mümkündür. Bu iddianın ilmî bir kıymeti olmamakla birlikte tarihsel ve aklî verilerle de çatıştığını belirtmek gerekir. Meselâ bir hadiste Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: "Allah, arş ile Fırat arasını mübarek (bereketli) kılmış ve özellikle Filistin'i mukaddes kılmıştır."⁶⁸ Bu hadiste Kudüs'ün mübarek vasfına vurgu yapılmaktadır ki ayette geçen ifadeyle aynıdır. Bu ifade, ayette zikredilen el-Mescid'ül-Aksa'nın Kudüs'te olduğunu anlatmaktadır. Çünkü Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek kılınması, oranın münbit bir araziye sahip olması, ağaçlar, yeşillikler ve ırmaklar açısından zengin olması ve en önemlisi Müslümanların kiblesi olması anlamlarına işaret etmektedir ki bu görüşler semadaki bir mescit için uygun olmamaktadır.

*"...Daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve istila ettikleri yeri mahvedip dursunlar diye başınıza yine düşmanlarınızı musallat ederiz."*⁶⁹

Bu ayette "لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ" / "Mescide girsinler" ifadesinde bahsedilen mescid, daha önce sözü edilmiş, bilinen bir mescid olmalıdır. Zira ayette belirti takısı olan "ال" / "el" takısını almış, "el-Mescid" olarak zikredilmektedir. Arap Dili gramer kurallarına göre bir kelimenin, başına "el" takısını alabilmesi için kendisinden daha önce bahsedilmiş, bilinen bir kelime olması gerekir. İlgili surenin başında iki mescid zikredilmişti. Biri Mekke'deki Kâbe olduğu konusunda hiçbir ihtilafın bulunmadığı Mescid-i Hâram, diğeri ise el-Mescidü'l-Aksa. Ayette sözü edilenler İsrailoğulları

⁶⁷ Altun, "Muhammed Hamidullah'ın Mescid-i Aksa'nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım", 308.

⁶⁸ İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî Muslim, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulkabî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Tefsîr", 282.

⁶⁹ el-İsra 17/7.

olduğuna göre mezkûr mescid onların bildiği bir mescid olmalıdır ki bu da Kudûs'te bulunan Mescid-i Aksa olduğunu göstermektedir.⁷⁰

İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin cereyan ettiği kutsal mekânın Kudûs'teki Mescid-i Aksa olmadığına dair yapılan yorumlarda en sık kullanılan delil Rûm suresinde geçen şu ayettir: “*Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar.*”⁷¹

el-Mescidü'l-Aksa kavramı “en uzak mescid” anlamına gelmektedir. Yukarıdaki ayette ise bu mabedin de içerisinde yer aldığı Filistin bölgesi için “en yakın yer”, (أَدْنَى الْأَرْضِ) ifadesi kullanılmaktadır. Meal ve tefsir çalışmalarının çoğunda bu ifade, “Arabistan Bölgesine en yakın yer” olarak çevrilmiştir. Hamidullah bu hususa dikkat çekerek, kutsal kitabımızda bir çelişki bulunmasının söz konusu olmadığını dile getirerek İsrâ hadisesinin Kudûs ile bir alakasının olamayacağını söyler.⁷² Ancak coğrafi olarak düşünölse bile bu tanımlamadan hareketle burayı ‘Arabistan’a en yakın yer olarak’ nitelendirmek söz konusu iddiayı haklı çıkarmaz. Bu niteleme belirli bir sınırlama kastedilerek söylenmemiş genel bir ifadedir. Coğrafi konumuna binaen Medine için bu ifade doğru kabul edilse bile Arap Yarımadası’nın ortasında bulunan Mekke şehri için böyle bir şey söylenemez.

Ayrıca أَدْنَى الْأَرْضِ ‘en yakın yer’ ifadesini anlamlandırabilmek için sureye bir bütün olarak bakmak gerekmektedir. Tarihi veriler de göz önüne alındığında bu ifadenin Arabistan’a en yakın yer olarak değil de mezkûr ayetlerde geçen savaşın yapıldığı yere en yakın yer olarak çevrilmesi daha uygun ve mantıklı olacaktır. Rumlarla (Romalılar) Sâsâniler arasında yapılan bu savaş bilindiği üzere rakım olarak deniz seviyesinin altında bulunan Lût Gölü ve çevresinde cereyan etmiş ve savaş Sâsâniler’in galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu bilgilerden de hareketle أَدْنَى الْأَرْضِ ‘en yakın yer tabiri’ Arabistan için değil savaşın yapıldığı bölgeye en yakın yeri işaret etmektedir.⁷³

Mescid-i Aksa ile ilgili daha önce aktardığımız bilgiler ve Kur’an’da bir çelişkinin bulunmadığı gerçeğinden hareketle bu yorum, daha makul görünmektedir.

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/485; Ahmed İbn Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 15/12; Muhammed Ebu Zehra, *Zehretu't-Tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arâbî, 1432), 8/4332.

⁷¹ er-Rûm 30/3.

⁷² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/128-129.

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 18/458-460; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, 8/249; Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 4/201.

Sonuç olarak İsrâ suresinin ilk ayetinde bahsedilen İsrâ hadisesinin bitiş noktası olan Mescid-i Aksa'nın Kudüs'te bulunan mescid / harem bölgesi olduğu düşüncesinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Bu açıklamalardan sonra akla şöyle bir soru takılabilir; Mescid-i Aksa, o dönemde Mescid-i İliyâ ya da Beytü'l Makdis / Mukaddes olarak anılıyorken neden ayette herkesin daha sık kullandığı isimler değil de harem bölgesini imleyen Mescid-i Aksa tamlaması kullanılmıştır?

İlgili ayette Kâbe ve çevresini işaret etmek için Mescid-i Haram tamlaması kullanılmıştır. Bu ismin akabinde Kudüs'ü ifade etmek için de Mescid-i Aksa tamlamasının kullanılması, bu iki bölgenin kutsiyet açısından birbirine denk olduğuna işaret etmek için olmalıdır. Aksi takdirde çok bilinmeyen bir ismin kullanılması durumunda karışıklık çıkabileceği elbette muhtemeldir. Sık bilinen isimler olan Mescid-i İliyâ ya da Beytü'l Makdis isimlerinin değil de Kâbe için kullanılan aynı tamlamanın onun için de kullanılmasını ikisinin eşit öneme ve kutsallığa sahip olduğuna bir işaret olarak değerlendirmek mümkündür.

1.3. KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA'NIN EHEMMİYETİ

Mescid-i Aksa ve Kudüs, kutsal mekân denilince akla ilk gelen yerlerdendir. Dinlerde kutsal olarak kabul edilen mekânlar, diğer yerlerden farklı değildir. Örneğin defalarca yıkılıp yeniden imar edilen Kudüs şehri, bir mabed ve mekân olan Mescid-i Aksa diğer şehirlerden ve mabedlerden farklı bir şekilde imar edilmemiş ve göze çarpan yapısal bir farklılığa da sahip değildir. Bir yer (bölge ya da mabed) insanlar oraya yönelerek ya da mutlak suretle oraya giderek ibadet ettikleri için kutsal kabul edilir.⁷⁴ Ayrıca bir mekânın diğer yerlerden yalnızca atfedilen değer itibarıyla farklı görülmesi de oranın kutsal bir mekân olarak kabul edilmesine sebep olabilmektedir. Atfedilen bu değer, Tanrı veya insan kaynaklı olabilmektedir.⁷⁵

Üç dinin kendi paradigmaları açısından kutsal kabul edilen Kudüs ve Mescid-i Aksa, bütün insanlık için son derece önem arz etmektedir. Sadece semavi dinler için önemli olmayan bu bölge, M.Ö. 3000'lere dayanan tarihi boyunca antik medeniyetler için

⁷⁴ Brereton Joel P., "Sacred Space", *E.R. XII/ (ts)*, 12/7978.

⁷⁵ Rabia Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018), 13.

dahi son derece önemli kabul edilmiştir. Tanrı Salem'in şehri olarak anılmaya başlanmasından itibaren de paganizmden monoteist dinlere kadar farklı dini gelenekler tarafından da kutsal kabul edilmiştir. Önceleri sadece ekonomik gerekçelerle önem atfedilen bu bölge, daha sonra dini ve aslında çoğu zaman da siyasi sebeplerden ötürü önemli kabul edilmiştir. Kudüs, Amerika'nın eski başkanı Donald Trump tarafından İsrail'in başkenti olarak ilan edildiği ve Amerikan Büyükelçiliğinin buraya taşınması kararlaştırıldığından itibaren dünyanın en önemli gündemi haline gelmiştir. Daha önce de söylendiği gibi Kudüs, aslında yüzlerce yıldır insanlığın gündeminde olmakla birlikte son hadiseler onu sadece daha görünür kılmıştır.

Mescid-i Aksa gerek Müslümanlar gerek diğer semavi din mensupları için, inşa edildiği dönemden günümüze kadar ehemmiyetinden bir şey kaybetmemiş, kıyamete kadar da kaybetmeyecek olan kutsal bir mekândır. Bu mescidin kutsallığı sadece temsil ettiği yapıyı değil bulunduğu beldenin tamamını kapsamaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu İsrâ ve Mi'rac hadiselerinden sonra bu mübarek beldenin önemi daha da artmıştır. Bu mucizevî hadiselerde Yüce Allah'ın bu beldeyi seçmesi, elçisini katına yükseltmeden önce bu mübarek bölgeye getirtmesi, buranın kutsiyetinin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Kelime anlamı “en uzak mescid” olan Mescid-i Aksa, sadece inşa edilmiş belirli bir camiye ifade etmemektedir. Arapçada “secde edilen yer” anlamına gelen mescid kelimesi, sadece ibadete açık bir yapıya işaret etmemektedir. Ayette ve hadislerde zikredilen Mescid-i Aksa ifadesi ile de sadece inşa edilmiş bir yapı değil, Kudüs'ün doğusunda yer alan toprakların tamamı kastedilmektedir. Kudüs Eski Şehrine karşılık gelen bu topraklar, Eski şehrin güneydoğu köşesini ve surlarla çevrili olan tüm alanı içine alır.

Kudüs, diğer semavî dinlerde kutsal kabul edilse de onun İslâm'daki yeri her zaman daha farklı olmuştur. Hz. Peygamber ve ashabının bu beldeye verdiği önem her Müslümanın kalbinde özel bir yer edinmesine sebep olmuştur. Kur'an'da adı sarahaten

zikredilmese de birçok ayette bereketli kılındığı⁷⁶ ve mukaddes olmakla nitelendirildiği⁷⁷ anlaşılan Kudüs, bir dönem müminlerin kıblesi de olmuştur.

Fahreddin er-Razî başta olmak üzere ulemanın büyük bir kısmı, İsrâ suresi 1. ayette zikredilen el-Mescidü'l-Aksa kavramı ile Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın kastedildiği konusunda hem fikirdir.⁷⁸ Fakat tarihi verilerde sıklıkla yer alan ve halk arasında yaygın olarak bilinen isimlerinin kullanılmaması da dikkat çekici bir husustur. Bunun sebebi daha önce de müstakil olarak incelendiği gibi Kudüs'ün ehemmiyetinin Kâbe'nin ehemmiyetine denk bir seviyeye taşınması ve bu beldenin de Müslümanlar nezdinde en az Kâbe kadar değerli olduğuna vurgu yapılmasıdır. Bu sebepten ötürüdür ki Kâbe'ye Mescid-i Hâram denilmesinin akabinde bu mübarek belde de Mescid-i Aksa olarak anılmıştır. Ayette zikredilen بَارَكْنَا حَوْلَهُ 'çevresini bereketli kıldığımız' ifadesi, maddi ve manevi berekete işaret olarak yorumlanmıştır.⁷⁹ Maddi bereket ile Kudüs'te ki bağ ve bahçelerde yetişen ürünlere, manevi bereket ile de bu şehirde yaşamış ya da ömrünün bir kısmını burada geçirmiş peygamberlere ve salih kimselere vurgu yapıldığı belirtilmiştir. Mevcut hali ve yapısıyla Mescid-i Aksa, Abdülmelik b. Mervan döneminde yapılmıştır. Bundan hareketle bu ayette bahsedilen Mescid-i Aksa'ya işaret etmediği, erken İslami dönemde Mescid-i Aksa'nın siyasi şartlar sebebiyle Kâbe'ye alternatif olarak yapıldığını ve Kudüs'le ilgili hadis ve tefsir kaynaklarındaki bilgi birikiminin bu gözle okunması gerektiği dile getirilmektedir. Bu iddia Ignaz Goldziher isimli Yahudi kökenli Alman bir müsteşrik tarafından ileri sürülmüş ve bazı müsteşrikler tarafından sahiplenilmiştir. Ne var ki S. D. Goitein, M. H. Shurrah, J. Horovitz ve başka müsteşrikler de bu iddianın gerçeği yansıtmadığı konusunda görüşlerini beyan etmişlerdir.⁸⁰

Bu iddiaya reddiye olarak ileri sürülen bir diğer delil de Kudüs'e ve Mescid-i Aksa'ya en erken dönemlerden günümüze kadar Müslümanların verdiği değer ve önemdir. Özellikle İsrâ ve Mi'rac hadiselerinden sonra sahabeler bu bölgeye daha çok önem atfetmeye başlamışlar ve Allah Resulünün vefatından sonra da bu beldenin (Kudüs)

⁷⁶ el-A'raf 7/137; el-İsra 17/1; el-Enbiya 21/71, 81; es-Sebe 34/18.

⁷⁷ el-Maide 5/21.

⁷⁸ Fahreddin Razi, *Tefsir-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 3/20, 292.

⁷⁹ Top vd., *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, 8/8-23.

⁸⁰ Aşır Örenç, "Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın Faziletine Dair Hadisler ve Yorumu", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 141-142.

fethedilmesini amaçlamışlardır.⁸¹ Çünkü Hz. Peygamber Mescid-i Aksa'nın müslümanlar tarafından fethedileceğini müjdelemiş⁸² ve Usame b. Zeyd komutasında bir orduyu o bölgeye askerî bir sefer için görevlendirmiştir. Bundan dolayı ashab, Hz. Peygamber'in vefatının akabinde ilk faaliyet olarak bu kutsal şehrin fethedilmesi için orduyu harekete geçirmişlerdir.⁸³ Filistin bölgesinin ciddi büyüklükteki bir bölümü, ilk halife Hz. Ebubekir zamanında İslam topraklarına katılmıştır.⁸⁴ Fakat Kudüs'ün İslâm toprağı haline gelmesi, Hz. Ömer döneminde (17/638) olmuştur.⁸⁵ Ayrıca tarihi belgelerde Hz. Peygamber'in vefatından önceki dönemden itibaren bazı sahabelerin ibadet ya da ziyaret maksadıyla Kudüs'e gittikleri bilgisi de yer almaktadır.⁸⁶

Bu bilgiler ve tarihi veriler göz önüne alındığında Kudüs'ün İslam'ın başlangıcından itibaren sahabe başta olmak üzere bütün Müslümanların ilgi odağı olduğunu söylemek mümkündür. Filhakika Kudüs, sadece Mekke Müslümanları ve sahabeleri için değil Hz. Muhammed'den önceki Salih kulların da ilgi odağıydı. Ayrıca Kudüs, sadece Yahudi ve Hristiyan âleminin değil en eski dönemlerde var olan ve Allah'a iman eden kimseler için de oldukça ehemmiyet arz etmekteydi.⁸⁷ Müslümanlar için bu beldenin ehemmiyet arz etmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebepleri sıralamadan önce şunu ifade etmek gerekir ki her şeyden önce Hz. Ömer döneminde fethedilen Kudüs şehrinin kan dökülmeden alınması için çabalanması, Hz. Ömer'in Kudüs halkının isteği üzerine oraya gidip bizatihi şehri teslim alıp, şehir halkına kendi eliyle emanname yazması bile buraya atfedilen önemi ve hassasiyeti gözler önüne sermektedir.

⁸¹ Muhammed Demirci, "Kudüs'ün Kısa Tarihi ve Hz. Ömer'in Emannamesi" (Mescid-i Aksa Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Barış Platformu, 2009), 95-96.

⁸² Muhammed Ziyaeddin Makdisi, *Fedâilu Beyti'l-Makdis*, thk. Muhammed Mutî Hâfız (Dımeşk : Dâru'l - Fikr, 1967), 69; Nureddin Ali İbn Ebu Bekr Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Abdullah Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 9/411 (no:16152); Mucîruddîn Hanbelî, *el-Unsu'l-Celîl bi Târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, thk. Adnan Yunus (Amman: Daru'l-Beşîr, 1999), 1/233.

⁸³ İsmail Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksa", *İlted* 47/2 (2017), 153-169.

⁸⁴ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 188; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 33-35.

⁸⁵ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 189; Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 4/68.

⁸⁶ Takiyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman İbn Muhammed İbn Kasım (Medine: Mecme'ül-Melik Fehd, 1995), 27/141; Hanbelî, *el-Unsu'l-Celîl bi Târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, 1/231; Tarık Ahmet Hicâzî, *Şia ve Mescid-i Aksa* (Konya: Meva Kitap, 2010), 54,57; Ahmet Güç, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/ (1993), 5/5, 270.

⁸⁷ J.Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 101; Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksa", 153-169.

Bu kadim şehrin sahabeler başta olmak üzere Müslümanlar için önem arz etmesinin başlıca nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Gerek Kudüs gerekse Mescid-i Aksâ'yı işaret eden ayetlerin inzal edilmesinden sonra bu belde Müslümanlar nezdinde ehemmiyet kazanmaya ve her geçen gün bu önemini arttırmaya başlamıştır. Kur'an'da adı açık bir şekilde geçmese de farklı birçok ayette kendisine işaret edilmektedir. Bu ayetlerin nazil olmasıyla bu beldenin mukaddes sayıldığı dikkatlere sunulmuştur. Kudüs'e işaret ettiği söylenen farklı ayetler şunlardır: *"Bereketlendirdiğimiz (o) yerin doğusuna ve batısına zayıf düşürülen bu kavmi mirasçı kıldık."*⁸⁸ Ayette sözü geçen yerin o dönemde Dımeşk'ı de içine alan Kudüs bölgesi olduğu belirtilir.⁸⁹ *"Bereketli kıldığımız topraklara doğru esen güçlü rüzgârları Süleyman'ın emrine (verdik)."*⁹⁰ ayetinin tefsiriyle ilgili olarak Taberî aynı şeyleri söyler ve söz konusu bölgenin kast edildiğini anlatır.⁹¹

Bazı ayetler de Kudüs'ün kutsallığına ve önemine dolaylı bir şekilde işaret etmektedir. Hz. Musa ve İsrailoğullarının Mısır'dan çıkarak Arz-ı Mevud'a gitmeleri gerektiğini anlatan ayet *"Ey kavmim, Allah'ın size yazmış olduğu kutsal toprağa girin!"*⁹² Kudüs ve çevresini "kutsal topraklar" olarak nitelemektedir. Mezkûr ayette geçen kutsal toprakların neresi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olursa da bu ifadenin Kudüs ve çevresini işaret ettiği görüşü, genel kabul gören görüştür.⁹³

Kudüs şehri, peygamberler şehri olarak da bilinmektedir. Kur'an'da ismi geçen peygamberler ve isimlerini bilmediğimiz daha niceleri hayatlarını bu şehirde geçirmemiş olsalar bile ömürlerinin bir kısmında bu bölgeye uğramışlar ya da Hz. Muhammed gibi

⁸⁸ el-A'raf 7/137.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 10/404; Fahrettin er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, nşr. Eyüp Yiğit, thk. Ahmet Mürsel (Mısır: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 14/348.

⁹⁰ el-Enbiya 21/81.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 16/331.

⁹² el-Maide, 5/21.

⁹³ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehl-i Sünnæ*, 7/366; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 4/58; Ebu'l-Leys Nasr İbn Muhammed Semerkândî, *Bahru'l-'Ulûm* (y.y.: b.y.y., ts), 2/435; Ahmed İbn Muhammed Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebu Muhammed İbn Aşûr (Lübnan: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 6/286-287; Ebu'l-Hasan Ali İbn Muhammed Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdulmaksûd Abdurrahman (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431), 3/460; Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/301; er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 22/164-167; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/322; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hekaîku't-Te'vîl*, 2/415; Celalettin Mahallî - Celalettin Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431), 428.

bu beldenin kutsallığına dikkat çekmişlerdir. Bundan ötürü peygamber kıssalarının büyük çoğunluğunda Kudüs'ten bahsedilmektedir.

Kur'an'da Hz. Davut'tan bahsederken onun bir peygamber olmasının yanı sıra adalet dağıtıcı kimliğine de dikkat çekilmektedir.⁹⁴ Hz. Davud mihrapta iken kendisine görünen iki davacının davasının görüldüğü yer Kudüs'tür.⁹⁵

“... ‘Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin; bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak?’ dedi. Kraliçe geldiğinde, ‘Senin tahtın da böyle mi?’ diye soruldu. ‘Tıpkı o!’ dedi ve ekledi: ‘Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.’ Onu, daha önce Allah’tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimdendi. Ona, ‘Köşke gir’ denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, ‘Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir’ diye uyardı. Kraliçe, ‘Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum’ dedi.”⁹⁶

Hz. Süleyman ve Sebe Melikesi Belkıs'ın kıssasının anlatıldığı ayetlerde de yine Kudüs topraklarını imlemektedir. Buradaki olayların meydana geldiği şehir Kudüs'tür. Belkıs'ın Sebe'de bulunan tahtı, Hz. Süleyman'a ve ilme tabi biri tarafından bir nefeslik kısa bir sürede Kudüs'e getirilmiştir. Hz. Süleyman, kendisini ve halkını Allah'a imana davet etmek için Belkıs'ı Kudüs'e davet etmiş ve meşhur billur köşk Belkıs için Kudüs'te inşa edilmiştir. Şahit olduğu bu mucizevî olaylar karşısında kayıtsız kalamayan Belkıs, bunların sıradan vakalar olmadığını anlamış ve gök cisimlerine tapmaktan vazgeçip, bir ve tek olan Allah'a iman etmekle müşerref olmuştur.⁹⁷

Kur'an'da Hz. Zekeriya ile anlatılan kıssalardaki olayların da meydana geldiği yer Kudüs'tür. Hz. Yahya babası Hz. Zekeriya'ya Kudüs'te müjdelenmiştir. Çünkü ayette sözü edilen mihrab, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nde bulunan mihraptır.⁹⁸ “O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: “Allah'ın bir kelimesini (Hz. İsa'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor.”⁹⁹

⁹⁴ es-Sâd 38/21-22.

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 20/66-67.

⁹⁶ en-Neml 27/41-44.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 18/80; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehl-i Sünne*, 8/118; Semerkândî, *Bahru'l-'Ulûm*, 2/583; Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 4/214; Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/507; er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 24/558; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/208.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 5/366; Semerkândî, *Bahru'l-'Ulûm*, 1/210.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/39.

Yine Hz. Meryem'in yaşadığı hadiselerin meydana geldiği yer Kudüs'tür. Hz. Zekeriya'nın akrabası olan Hz. Meryem daha doğmadan annesi tarafından mabede adanmıştır. Uzun yıllar çocuk sahibi olamayan İmran ve eşi kendisine bir çocuk verilmesi için Allah'a yalvarmış, şayet bir çocukları olursa onu ilim erbabı olması için mescide adayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. O dönem insanlar evlatlarından bazıları mescide adıyorlardı fakat bu sadece erkek çocuklar için geçerliydi. Çocuklarının erkek olacağını düşünen İmran ve eşi de adak adanmışlardı fakat doğumda bebeğin kız olduğunu görünce ne yapmaları gerektiğine karar veremediler. Allah'a verdikleri sözü de tutmak istedikleri için Hz. Zekeriya'ya danıştılar. Nihayetinde Hz. Meryem mescitteki küçük bir odaya yerleştirildi ve dışarı çıkmadan orada ilim ve ibadetle meşgul olarak hayatını ikame ettirdi. Allah'ın Hz. Meryem'i katından meyvelerle ve güzel yiyeceklerle rızıklandığı yer Kudüs'teki Süleyman Mabedi'dir.¹⁰⁰ *“Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve “Ey Meryem! Bu sana nereden?” diye sorar, o da “Allah tarafından” cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir.”*¹⁰¹

Hakeza Hz. Meryem'in ilahi bir mucize olarak bir peygamber olan oğlu Hz. İsa'ya babasız bir şekilde hamile kaldığı yer Kudüs'tür. Toplum tarafından dışlanan ve iffetsizlikle itham edilen Hz. Meryem'in yaşadığı utançtan kurtulması ve iffetine dil uzatılmasının engellenmesi için Hz. İsa daha kundakta iken konuşmuş ve kendisinin bir peygamber olup annesinin de namuslu bir kadın olduğunu halka beyan etmiştir. Kıssalarda bahsedilen bu halk Kudüs halkıdır ve bu mucizevî hadiselerin yaşandığı belde yine Kudüs'tür. Yaşamını Kudüs'te devam ettiren Hz. İsa insanları ilahî dine çağırmaya Kudüs'te başlamıştır. Tebliğ sürecinde yaşadığı olaylar da Kudüs'te cereyan etmiş, hak dini istismar edenlerin foyasını da yine bu mübarek şehirde ortaya çıkarmıştır. Hz. İsa'nın yaşamına son vermek amacıyla çarmıha gerilmek istendiği yer de Kudüs'tür.¹⁰²

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 5/344; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehl-i Sünne*, 2/354; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/193-194.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/37.

¹⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 7/650; Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/718; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/9.

Kadim Kudüs şehrinin Müslümanlar için önem arz etmesinin bir diğer sebebi ise bu beldenin peygamberler yurdu olmasıdır.¹⁰³ Çünkü tarih boyunca birçok peygamber, bu bölgede yaşamıştır.¹⁰⁴

Bir beldenin kible seçilmesi, ilahî bir irade olduğu için o beldenin kutsallığı ve ehemmiyeti Allah tarafından ortaya konmaktadır. Mescid-i Aksa da bir dönem Müslümanların kiblesi olmuştur. Bundan dolayı da büyük bir öneme sahiptir. Kiblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a çevrilmesi, Mescid-i Aksa'nın kudsiyetinden bir şey eksiltmez.¹⁰⁵ “Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin.”¹⁰⁶

Yukarıdaki ayetlerin kibleyi Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Hâram'a döndürdüğü konusunda ulema arasında bir görüş ayrılığı olmamakla beraber incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerdeki karışıklığın yaşandığı nokta ilk kible olması meselesidir. Çünkü Mekke döneminin ilk yıllarından beri Hz. Muhammed'in Beyt-i Makdis'e yönelerek namazlarını kıldığı belirtilmektedir. Bu durumda Kudüs, müslümanların ilk kiblesi olarak nitelenir.¹⁰⁷ Bazı kaynaklarda ise Hz. Muhammed'in namaz kılarken Kâbe'yi kendisi ile Mescid-i Aksa arasına aldığı ve oraya yönelerek namaz kıldığı belirtilir.¹⁰⁸

Bu konudaki görüş farklılıklarının oluşmasının temel sebebi Mekke döneminde kiblenin neresi olduğu konusunda kesin bir yargının bulunmamasıdır. Hz. Muhammed'in, Kudüs'e doğru namaz kılmış olması ve kible değişikliğini haber veren ayetin indiği anda Kudüs'e yönelmiş bir şekilde namazda bulunması da ilk kiblenin Kudüs olduğuna dair bir argüman olarak kullanılmaktadır. Kible değişikliği konusu birçok eserde yer almaktadır hatta bu konuda müstakil çalışmalar da mevcuttur. Fakat bu eserler incelendiğinde Medine döneminde yaşanan kible değişikliğini konu edindikleri dikkat çekmektedir. Kible konusundaki müstakil eserler bile Mekke döneminin kiblesi

¹⁰³ Yusuf Kardavî, *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*, çev. İzzet Marangozoğlu (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2017), 17.

¹⁰⁴ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/327.

¹⁰⁵ Rebî' İbn Habîb Ezdî, *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu İmam er-Rebî' İbn Habîb*, haz. Muhammed İbn İdrîs (Beyrut: Dârü'l-Hikme, 1415), 1/83; Buharî, “İman”, 30; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, “Mesâcid”, 11-12; Nesâî, “Kible”, 1.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/144.

¹⁰⁷ Ünal Yavuz, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/13 (2001), 189-207.

¹⁰⁸ Ahmet Güç, “İlahi Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible ile İlgili Uygulamaları”, *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003), 82.

konusunda yukarıda da yer verdiğimiz gibi ya açık bir yargı dile getirmekten kaçınmış ya da konuyu üstü kapalı ifadelerle geçiştirmiştir. Oysa konuyla ilgili ayetler ve tarihsel veriler göz önüne alındığında ilk kıblenin Kâbe olduğu bilgisi kesin olarak gözler önüne serilmektedir. Konuyla ilgili çok açık rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlere geçmeden önce öncelikle bazı ayetleri inceleyip, meselenin Kur'an'da nasıl yer aldığını inceleyelim.

Kâbe, yeryüzünde inşa edilmiş ilk mabet: *“İnsanlar için inşa edilen ilk mabet Bekke'deki (Mekke) bereket kaynağı ve tüm insanlar için hidayet merkezi olan Kâbe'dir.”*¹⁰⁹ ve hac ibadetinin de merkezidir: *“Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”*¹¹⁰

Hz. Âdem'in ilk defa inşa ettiği Kâbe, zamanla aşınarak tahrib olmuş ve Hz. İbrahim tarafından Hz. Adem'in inşa ettiği temeller üzerinde yeniden inşa edilmiştir.¹¹¹ Bu inşadan sonra da Hz. İbrahim, ibadet amacıyla ona yönelmiş ve kible edinmiştir.

*“Biz Beyt'i (Kâbe) insanlar için sık uğranılan mekân ve kutsal bir sığınak yaptık. Şimdi siz İbrahim'in makamını dua ve ibadet mekânı edinin. Biz vaktiyle İbrahim ve oğlu İsmail'e Beytimi (Kâbe) tavaf yapacak, orada ibadet edecek veya namaz kılacaklar için tertemiz tutun' diye emretmiştik.”*¹¹²
*“Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in (Kâbe) yerini açıklamış ve ona şöyle emretmiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle.”*¹¹³

Hz. Muhammed risalet görevini icra etmeye başlamadan Mekke halkından hala Hz. İbrahim'in öğretilerine uyan ve Hanifler olarak anılan kimseler mevcuttu. Cahiliye dönemi rivayetlerine bakıldığı zaman da gerek Haniflerin gerekse müşriklerin Kâbe'ye doğru ibadet ettiklerine dair rivayetler mevcuttur. Hatta müşriklerin çıplak bir vaziyette Kâbe etrafında el çırparak bir nevi ibadeti yerine getirdiklerine dair rivayetler vardır.¹¹⁴ Ayrıca secdeye benzer bazı hareketler yaptıkları, yüzlerini yere sürttükleri, müşriklerin ibadet olarak yaptıkları bazı hareketlerden olduğu aktarılmaktadır.¹¹⁵ Bu uygulamalara

¹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/96.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/97.

¹¹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 145.

¹¹² el-Bakara 2/125.

¹¹³ el-Hac 22/26.

¹¹⁴ Balci, “İslâm'ın İlk Kıblesinin el-Mescidü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı”, 85-116.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 11/160.

dair bazı bilgiler, Kur'an tarafından aktarılmaktadır: “Onların Beyt (Kâbe) etrafındaki ibadetleri/duaları (namaz) ıslık çalmaktan ve el çırpırmaktan ibarettir.”¹¹⁶

Verilen rivayetlerden ve ayetlerden de anlaşıldığı üzere İslam'dan önce Arapların Kâbe'ye yönelerek ibadet ettikleri bir gerçektir. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında da Hz. Muhammed'in risalet görevinin henüz başlarındayken Kâbe'ye yönelerek (Kâbe'nin yanında) namaz kıldığına dair rivayetler vardır. Aynı şekilde Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed ile beraber, Kâbe'ye doğru namaz kıldığı rivayetleri bulunmaktadır.¹¹⁷ Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice ve amcasının oğlu Hz. Ali ile birlikte Kâbe'de namaz kıldıkları aktarılmaktadır.¹¹⁸ Hz. Ömer'in Müslüman olmasına dair rivayetler aktarılırken de Hz. Peygamber'in Kâbe'ye doğru namaz kıldığından bahsedilmektedir.¹¹⁹

Müstakil bir başlık altında incelemeye değer olan bu konudaki bütün rivayetleri nakletmek çalışmamızın hacmini zorlayacağı için daha fazla rivayete yer vermemeyi uygun görmekteyiz. Sonuç olarak şunu ifade etmek mümkündür ki Kâbe'nin İslam'ın ilk kıblesi olduğu su götürmez bir gerçektir. Hakeza İslamiyetten önce dahi başta Hanifler olmak üzere müşrikler de Kâbe'ye yönelerek ibadet etmekteydi. Medine döneminde ayetin nazil olmasıyla kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye döndürüldüğü bilinmektedir. Mekke döneminin bir bölümünde kible bir süreliğine Beytü'l Makdis'e çevrilmiştir.

Bu konunun ne zaman ve ne kadar süreliğine gerçekleştiğine dair önemli ayrıntılar içeren rivayetler mevcuttur. Örneğin İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayet şu şekildedir: “Ebu Ubeyde, Cabir b. Zeyd'den o da İbn Abbas'tan şunu nakletmiştir: Beş vakit namaz hicretten iki sene önce Hz. Peygamber'e farz kılındı. Hz. Peygamber hicretten on yedi ay sonrasına kadar Beytü'l Makdis'e doğru namaz kıldı. Ensar ve Medine halkı, Hz. Peygamber şehirlerine gelmeden önce yaklaşık iki sene Beytü'l Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Hz. Peygamber Mekke'deyken (İsrâ olayı sırasında)

¹¹⁶ el-Enfal 8/35.

¹¹⁷ Muhammed İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 119.

¹¹⁸ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 119; Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 2/212.

¹¹⁹ Mehmet Azimli, “Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım”, *İslâmiyyat* 6/1 (2003), 172-183; M. Hanefi Palabıyık, “Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu”, *EKEV Akademi Dergisi* 12/37 (2008), 138-148.

Beytü'l Makdis'e götürülene kadar sekiz sene Kâbe'ye yönelerek namaz kılmıştı. Bu olaydan sonra kiblesine yöneldi. Rebi'e göre Kâbe'ye yöneldi.”¹²⁰

“Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik...”¹²¹ Kible değişikliğini konu edinen mezkûr ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber Beytü'l Makdis'e (Kudüs) doğru namaz kılıyordu. Ayette bahsi geçen “yöneldiğin kible” ifadesinden maksat Kâbe'dir.

Hz. Peygamber'in bu beldelerin fethedilmesini arzulaması, Müslümanların da dikkatlerinin bu beldeye yönelmesine sebep olmuştur. Hz. Muhammed Şam / Filistin topraklarının bir an evvel feth olunmasını istemiş, bu sebeple genç bir sahabe olan Usame b. Zeyd komutasında bir İslam ordusu hazırlatmıştır. Beytü'l Makdis'in yakında fethedileceği müjdesi ashabı heyecanlandırmış ve bu bölgeye olan ilgilerini daha da pekiştirmiştir. Usame B. Zeyd, ordusuyla Filistin toprakları üzerine yürümek üzereyken Hz. Peygamber vefat etmiştir. Gecikmeye uğrayan bu sefer birinci halife Hz. Ebubekir zamanında yapılmıştır. Hz. Ebubekir, hilafet makamına gelir gelmez, Hz. Peygamber'in en büyük arzularından biri olan Beytü'l Makdis'in fethedilmesi için ilk icraat olarak, İslam ordusunu sefere göndermiş ve birçok beldeyi fethetmiştir.¹²² Kudüs önlerine kadar gelen İslam ordusu, bu emeline nihayet Hz. Ömer döneminde ulaşmıştır.¹²³

¹²⁰ Ezdî, *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu İmam er-Rebi' İbn Habîb*, 1/83.

¹²¹ el-Bakara 2/143.

¹²² Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 188; Söylemez, “Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar”, 35.

¹²³ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 189; Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 4/68.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSRÂ VE Mİ'RAC

Mushaftaki sıralamada on yedinci, iniş sırasına göre ellinci sûredir.¹²⁴ Kasas sûresinden sonra, Yûnus sûresinden önce Mekke döneminde inmiştir. 26, 32-33, 60, 73-74, 80, 107-111. âyetlerle diğer bazılarının Medine’de indiği yolunda değişik rivayetler varsa da büyük ihtimalle tamamı Mekke’de nâzil olmuştur. İsrâ olayı, bu surede anlatıldığı için sure bu olayın ismiyle anılır olmuştur. Surenin diğer ismi Ben-i İsrâil suresidir.¹²⁵

2.1. İSRÂ VE Mİ'RAC KAVRAMLARI

Arapçadaki “s-r-y” kökünden gelen أسرى kelimesi “gece yürüme, gece yolculuğu yapma” anlamlarına gelir. Kelimenin mastar manası “gece yürümek, gitmek, geçmek” anlamlarını da ifade etmektedir.¹²⁶ Bu kökten gelen إسرائ kelimesi de “gece yürüme, gece yolculuğu yapma” anlamlarında kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra إسرائ kelimesi, “büyümek, yücelmek, bir şeyi zirveye taşımak” gibi manaları da ihtiva etmektedir.¹²⁷ Başka bir görüşe göre إسرائ kelimesi “geniş yer” anlamına gelen “surat” kökünden gelmektedir. Bu manaya göre أسرى kelimesi, yükseklik manasına gelen “sevr” köküne dayanır.¹²⁸ Bu takdirde ayetteki¹²⁹ mana “Allah’ın, kulunu gecenin bir vaktinde yücelttiği, yükselttiği” anlamına dalalet etmiş olur.¹³⁰

İstılahta ise bu kavram, “Allah’ın Hz. Muhammed’i gecenin bir anında Mescid-i Hâram’dan Mescid-i Aksa’ya götürülmesini” anlatır. İsrâ kelimesi, aynı isimle zikredilen sureye¹³¹ isim olmuştur. “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye

¹²⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 20/291.

¹²⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/456.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/141.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/139-141.

¹²⁸ İsfahânî, *el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'an*, 338.

¹²⁹ İsrâ hadisesinin zikredildiği İsrâ suresinin ilk ayetinden bahsedilmektedir.

¹³⁰ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi* (İstanbul: Kuba Yayınları, ts), 10/304.

¹³¹ İsrâ suresi, 26., 32., 33., 57., 73,-80. ayetleri müstesna olmak üzere Mekki bir suredir. 111 ayetten oluşan bu surenin ilk ayetleri Hz. Muhammed’in mucizelerinden biri olan İsrâ hadisesini konu edinmektedir. İlerleyen ayetlerde ise İsrailoğulları’nın başlarına gelenlerden dolayı inanmayan Mekkelilerin de ders alması gereğinden, herkesin yapmış olduğu işlerden sorumlu olacağından, anaya ve babaya iyi davranılması gereğinden, temel dini emirlerden, insanların ve cinlerin bir araya gelseler de Kur'an’ın bir benzerinin

kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”¹³²

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” gibi anlamları ihtiva eden معراج kelimesi ise, “u’ruc” kökünden gelmektedir. Bu kelime ism-i alettir. Bundan dolayı kelime, “yükseğe çıkış aracı”¹³³, “yükselme aleti, merdiven”¹³⁴ anlamlarına gelir.

İslamî bir kavram olarak ise Mi’rac, Hz. Muhammed’in İsrâ hadisesinin (Hz. Muhammed’in Mescid-i Hâram’dan Mescid-i Aksa’ya yürütülmesi) akabinde¹³⁵, Mescid-i Aksa’dan semaya yükseltilmesini ifade eder.¹³⁶

Mi’rac kelimesi direkt olarak Kur’an’da yer almamaktadır. Ancak kelimenin çoğul şekli olan ve “yükselme dereceleri” anlamına gelen مَعَارِج kelimesi, Meâric suresinin üçüncü ayetinde geçmekte ve aynı zamanda bu sureye adını vermektedir. Aynı kelime, Secde suresinin beşinci ayetinde yer alırken, Hicr¹³⁷ ve Zuhurf¹³⁸ surelerinde ise aynı kökten gelen “يَعْرُجُونَ” kelimesi şeklinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Nur suresinde “a’rece” formuyla kullanılmıştır.¹³⁹

Meâric kelimesi ve aynı kökten gelen diğer kelimelerin ayetlerde kullanımı semaya doğru bir yükseliş ve yükselmekten söz etmekle birlikte bunların hiçbiri Mi’rac hadisesine işaret etmemektedir. Bu ayetlerin muhtevası şu şekildedir:

“Melekler ve Ruh (Cebrail) bir günde ona yükselir. O bir günün uzunluğu elli bin yıl gibi uzundur.”¹⁴⁰ “Sonra olup bitenler bir anda ona yükselir. O bir an binlerce yıl sürecektir.”¹⁴¹ “... ve ona yükselen ne

meydana getirilemeyeceğinden, Allah’ın ayetlerini inkâr edenlerin durumundan, Musa Peygamber ve kavminden bahsetmektedir.

¹³² Kur’an Yolu (Erişim 02 Eylül 2021), el-İsrâ, 17/1.

¹³³ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2006), 2/201.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab*, 14/381, 383; Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtaza İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Abdurrezzak el-Bilgrami el-Hüseynî Zebidî, *Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Mecmua Mine’l-Muhakkikîn (Beyrut: Dâru’l-Hidâye, 1994), 10/173; Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 15/261; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/129; Salih Sabri Yavuz, “Mi’rac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/132.

¹³⁵ Mîraç hadisesinin zamanı ihtilaflı bir konudur. Bu hadisenin isrâdan hemen sonra vuku bulduğu genel kabul görmüş bir görüş olmakla beraber, mîraç hadisesinin daha evvel ya da daha sonra meydana geldiğini savunanlar da mevcuttur. Bu konu ileride daha ayrıntılı işlenecektir.

¹³⁶ Yavuz, “Mi’rac”, 30/132; Serdar Mutçalı, *el-Mu’cemu’l-’Arabîyi’l-Hadîs* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 551.

¹³⁷ el-Hicr 15/14.

¹³⁸ ez-Zuhurf 43/33.

¹³⁹ en-Nûr 24/61.

¹⁴⁰ el-Meâric 70/4.

¹⁴¹ es-Secde 32/5.

varsa hepsini bilir."¹⁴² "Şayet insanlar tek tip topluluk haline gelme durumu olmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarının ve üzerine çıktıkları merdivenlerin gümüşten olmasını sağlardık."¹⁴³ "(İnkârcılar öyle inattır ki) Biz onlara gökten bir kapı açsak, onlar da buradan girip göğe yükselseler, 'galiba gözlerimiz bağlandı. Belki de bize büyü yapıldı' derler."¹⁴⁴

Görüldüğü üzere ayetlerde geçen ve yükselişi ifade eden meâric kelimesinin bağlamı, Mi'rac hadisesini destekler bir mahiyette değildir lakin olgusal olarak bakıldığında Kur'an'ın yükselişe işaret ettiğini söylemek mümkündür.¹⁴⁵

Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Mi'rac'ı şu şekilde ifade etmektedir: "Allah yeryüzünde görevlendirdiği sevgili elçisini şereflendirmek istemiş ve onu kendisine çağırarak, semavata yükseltmiş, huzura kabul ve ilahi bir söyleşiden sonra tekrar yeryüzüne döndürmüştür."¹⁴⁶

M. Asım Köksal, "Mi'rac Gecesi" adlı risalesinde konuyla ilgili şu açıklamalara yer vermiştir: "Mi'rac, Allah'a yakınlık makamının en müstesna ve en üstünüdür. Peygamberlerden bazılarının müstesna bir devirde, müstesna bir saatte melekût âlemini seyir ve temaşa gibi pek yüksek bir makama erdikleri yani mi'racları vakidir. Bu saatte kalp gözünün önünde bütün maddi rû'yet şartları kalkar, duygu cihazlarının maddi ve dünyevi vasıtaları, zaman ve mekân şartları silinir. Yerin ve göklerin derin sırları, bütün gizli manzaraları apaçık müşahade edilir. Mi'rac, yükseğe çıkmak manasında olarak 'merdiven' yani Rasûl-ü Ekrem'in âli makamlara yükselme vasıtası demektir. Nitekim Mi'rac hadislerinde Peygamber Efendimiz 'yükseğe çıkarıldım.' buyurdıklarından bu hâdis Mi'rac olarak anılmıştır."¹⁴⁷

Mevlânâ Şiblî Nu'mânî (ö. 1914) de İsrâ ve Mi'rac kelimelerini aynı manada kullanır ve bazı yazarların Mi'rac hadisesinden bahsederken olayın bir bölümünü İsrâ bir bölümünü de Mi'rac olarak ayırmalarının sebebinin, Kur'an'da yalnızca İsrâ hadisesinden söz edilmesine bağlar.¹⁴⁸

¹⁴² es-Sebe 34/2.

¹⁴³ ez-Zuhruf 43/33.

¹⁴⁴ el-Hicr 15/14-15.

¹⁴⁵ Salih Sabri Yavuz, *İsra ve Mirac* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 15-16.

¹⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/129.

¹⁴⁷ Köksal, *Mi'rac Gecesi*, 3-4.

¹⁴⁸ Mi'rac hadisesini sadece rivayetlere dayandırmak istemeyen bazı müellifler Kur'an'dan kendilerine zorlama bir delil arayarak Necm suresinde bu hadiseye işaret edildiğini savunmaktadırlar. İlerde daha

Gazzali (ö. 505/1111) ise Mi'rac'ı yedi kısma ayırmıştır. Her bir merhaleyle ilgili açıklamalara geçmeden önce bu kavramın maddi ve manevi yükseliş anlamına geldiğine vurgu yapmış ve ardından her bir merhaleyle ilgili uzun uzun açıklamalara yer vermiştir. Onun açıklamalarına göre doğumla başlayan insan hayatı ölüme kadar belirli merhalelerden geçer. Bu süreç içerisinde bireyin kendi nefsini kemâle erdirmesi için vereceği mücadele aslında Allah katında bir yükselme, yücelme merhalesidir. Böylece birey dünya hayatında bulunduğu süre içerisinde doğası gereği kendi eksikliklerini gidererek nihai anlamda mutlak saadete ulaşmak için çaba sarf eder ve bu konuda gösterdiği gayret ölçüsünde Allah katında en üst mertebelere kadar yükselebilir ve mutlak saadete erişmiş olur ki bu da bireyin ulaşabileceği en son ve en yüksek mertebedir.¹⁴⁹

Görüldüğü üzere onun yorumuna göre Mi'rac tamamen manevi bir yükseliş olarak nitelendirilmiş ve dini vecibelerini yerine getiren her samimi Müslüman'ın yaşayabileceği bir olaya dönüştürülmüştür. İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) Mi'rac yorumlarında da buna benzer görüşleri benimsemiş olması dikkat çekmektedir.¹⁵⁰

2.2. İSRÂ VE Mİ'RAC HADİSELERİ

Gerek eski dönem gerekse günümüz insanların zihnini fazlaca meşgul eden bu hadiselerin olduğu gibi kabul edilememesinin elbette sebepleri vardır. Büyük bir hadise, daha da mühimi büyük bir mucize olan bu iki olay karşısında insanları üç kısma ayırmak mümkündür. Kimileri hadiseleri direkt reddederken kimisi hiç düşünmeden, eleştirmeden, çelişkileri göz önüne almadan kabullenmekte, kimileri ise kabul etmekle birlikte her bir ayrıntıyı akla, maddi kurallara uydurmaya çabalamaktadır. Son kısımda yer alan insanlar, İsrâ hadisesini kabul eder fakat onu sadece rüya denilebilecek manevi bir yolculuk olarak nitelendirir. Sidretü'l-münteha ve Cennetü'l-Meva gibi manevi

ayrıntılı anlatılacak olan bu konuyla ilgili şimdilik şunu söylemek yeterli olacaktır ki Necm suresi İsrâ hadisesinden çok daha önce nazil olmuştur. Bu sure risaletin başlangıç dönemlerinde indirilmiştir. Bk: İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 157; Mutahhir İbn Tahir Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih* (Port Said: Mektebetu's-Sikati'd-Dîniyye, 1907), 4/149-153; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/430; R. İhsan Eliaçık, *Nüzûl Sırasına Göre Yaşayan Kur'an; Türkçe Meal/Tefsir* (İstanbul: İnşa Yayınları, 2008), 145.

¹⁴⁹ Ebu Hamid el-Gazali, *Hak Yolcularının Miracı*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Eskin Matbaası, 1971), 127-241.

¹⁵⁰ İslam tasavvuf düşüncesinde miracın ruhani bir yükseliş olduğu hususu uzun uzadıya ele alınan bir konudur. Bu konuda İbn Arabî'nin Mi'rac'a dair görüşleri üzerine bir araştırma yapan Morris, İbn Arabî'nin mezkûr hadiseyi manevi bir yükseliş olarak telakki ettiğini belirtir. Bk. James Winston Morris, "The Spiritual Ascension: Ibn Arabi and the Miraj", *Journal of the American Oriental Society* 108/1 (1988), 63-77.

kavramları bile yeryüzündeki cisimlerle açıklamaya çalışıp, her ayrıntıda bilime dayanmaya çabalar. Onlara göre Mi'rac ise tamamen uydurma bir hikâyeden ibarettir.¹⁵¹

İsrâ ve Mi'rac mu'cizeleri, meydana geldiği zaman itibariyle de Hz. Muhammed'in yaşamında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Zira bu hadiseler çok önemli bir zamanda vuku bulmuş, Allah Resulü büyük hüznün ve sıkıntı içerisinde iken ona moral olmuştur. Bilindiği üzere İslâm'ın gelişinin yedinci yılında başlayan ve onuncu yılına kadar devam eden boykot olayı yaşanmıştır. Bu ambargo, Mekkelilerin, Hz. Peygambere, diğer Müslümanlara ve onları savunup korumaya çalışan Haşimoğullarına karşı uyguladıkları büyük bir baskı yöntemi olarak tarihe geçmiştir. Risaletin Peygamber efendimize verilmesinin ardından üç yıllık bir gizli davet dönemi yaşanmış, bu üç yılın ardından ilahi emirle açıktan davet dönemi başlamıştır.¹⁵² Mekke müşriklerin İslâm davetinin ilerleyişini bir türlü önleyemeyişi, Müslümanlara uygulanan ağır işkenceler dönemini başlatmıştır.¹⁵³ Buna rağmen İslâm, ilerleyişini devam ettirmiş Hamza ve Ömer'i de saflarına katmıştır. Hatta çoğunluğunu fakir ve kölelerin oluşturduğu Müslüman kesim, bu iki şahsiyetin İslâm'la şereflenmesi üzerine Kâbe'de açık açık namaz kılmaya bile başlamışlardır.¹⁵⁴ Öte yandan işkencelerden ötürü Habeşistan'a giden muhacirleri geri getirmek üzere gönderilen müşrik heyetinin başarısız bir şekilde geri dönmesi, müşrikleri iyice çileden çıkarmıştır.¹⁵⁵ İslâm davetinin Mekke sınırlarını aşip uluslararası bir boyut kazanmasını ve Habeşistan'daki Müslümanlara saygı duyulup ikramlar yapılmasını hazmedemeyen müşrikler, işi kökten halledebilmek için bir araya geldiler ve Haşimoğullarından Hz. Peygamber'in öldürülmek üzere kendilerine teslim edilmesini istediler.¹⁵⁶ Fakat Haşimiler, onların bu isteklerine çok sert tepki gösterince,¹⁵⁷ farklı bir baskı metodu denemeye karar verdiler ve Hz. Peygamber'i kendilerine teslim etmeyen Haşimoğullarına toplumsal baskı oluşturmak için uygulayacakları o acılı

¹⁵¹ Balcı, *İsrâ ve Mi'rac Gerçeği*, 52.

¹⁵² İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/237.

¹⁵³ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 129.

¹⁵⁴ Ebu'l'A'lâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 2/519.

¹⁵⁵ Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadr, 1968), 1/208.

¹⁵⁶ Ahmed İbn Yahya İbn Câbir İbn Dâvud Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyad ez-Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/264.

¹⁵⁷ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/4. Ebu Talip müşriklerin bu isteklerine tepkisini bir şiir okuyarak dile getirmiştir. Şiirinde kanlı savaşlar yapma pahasına da olsa yeğeni Hz. Peygamber'i teslim etmeyeceğini sert bir şekilde ifade etmiştir.

ambargo yani daha sık kullanılan ismiyle boykot dönemi başlatılmış oldu. Ebu Talip, müşriklerin yeğenini öldürme konusunda ciddi olduklarını anlayınca, Haşimoğullarını Şi'bu Ebi Talip¹⁵⁸ denilen bölgede topladı ve Hz. Muhammed'i koruma konusunda onlardan söz aldı.¹⁵⁹ Bunun üzerine Mekkeli müşrikler de bir araya geldi ve Hz. Muhammed kendilerine teslim edilinceye kadar her türlü ilişkiyi kesme konusunda anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya kutsiyet kazandırmak için de onu yazılı hale getirip mühürlediler ve Kâbe'nin duvarına astılar.¹⁶⁰ Daha önce de uyguladıkları alay, hakaret ve işkence metotlarının hiçbiri bu şekilde yazılı hale getirilmemişti. Bu kez yazılmasının temel sebeplerinden biri, anlaşmaya katılanların -özellikle Hılfu'l-Fudûl Cemiyeti üyelerinin- sözlerinden caymalarını, taraf değiştirmelerini engellemektir.¹⁶¹

Mekkeliler tarafından boykotu öngören anlaşmanın Kâbe'ye asılmasından sonra Şi'bu Ebi Talip'e gönderilen yiyecekleri kontrol altında tutmaya başladılar. Dışarıdan gelen kervan sahipleriyle konuşup, onlara mal satmalarını engellediler. Kervan sahiplerini ikna etmek içinde mallarını ederinden daha fazlasına kendileri satın aldılar.¹⁶² Hz. Peygamber, Hz. Hatice ve Ebu Talip'in mal varlıkları, bu dönemde karşılaşılan açlık ve zorluğu hafifletebilmek amacıyla harcandı. Müslümanlar öyle çok sıkıntılar çekiyorlardı ki ağlayan çocukların sesleri diğer mahallelerden duyuluyor, hatta açlıktan hayatlarını kaybedenler oluyordu.¹⁶³ Yaşanan zorlu günlerin ulaştığı boyutu Sa'd b. Ebi Vakkas şöyle anlatmaktadır: "Boykot günlerinde açlıktan dolayı bir gece dışarı çıkmıştım. Ayağım yaş bir şeye değdi. Hemen onu ağızıma attım ve hala onun ne olduğunu bilmiyorum."¹⁶⁴

Nihayet boykot bitti. Üç yıl süren zorlu bir abluka döneminden kurtulma sevinci henüz yaşanmamışken acı olaylar birbiri ardına meydana gelmeye başladı. Bu acı hadiseler zincirinin ilk halkası, Hz. Peygamber'in en büyük oğlu olan Kasım'ın vefatı oldu. Peygamberimize Ebu'l-Kasım künyesinin takılmasını sağlayan Kasım henüz dört

¹⁵⁸ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Daru Sadr, 1995), 3/393.

¹⁵⁹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/265.

¹⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/3.

¹⁶¹ Halil İmâduddin, *Muhammed Aleyhisselam*, çev. İsmail Hakkı Sezer (Konya: Yediveren Kitap, 2003), 91.

¹⁶² İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 140.

¹⁶³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/269.

¹⁶⁴ Ebu'l-Kasım Abdurrahman İbn Abdullah İbn Ahmed Suheyli, *er-Revdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdusselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000), 3/216.

yaşında iken vefat etmiş, Peygamberimiz bu durumdan ziyadesiyle müteessir olmuştur. Evladının minik cenazesini taşıyan Peygamberimiz, karşısında duran Kuaykıan Dağı'na hitaben; “Ey dağ! Benim başıma gelen şey senin başına gelseydi, dayanamaz yıkılırdın.” diyerek evlat acısını ve yaşadığı hüznü dile getirmiştir.

Kasım'ın vefatı ilk günkü gibi Peygamberimizi hüznlendirmeye devam ederken akabinde diğer oğlu Abdullah da vefat etti. Peygamberimiz teslimiyet duygusu beslemekle birlikte yine de hüznleniyor ve gözyaşlarını tutamıyordu. Sahabe ellerinden geldiğince Peygamberimizin yanında durmaya, onu teselli etmeye çabalarken şirk cephesi bu durumdan son derece memnun olmuş, Hz. Muhammed'i daha da üzme için başta As b. Vail ve Ebu Cehil olmak üzere en azılıları: “Muhammed artık ebterdir.¹⁶⁵ Nesli kesilmiştir. Kendisi de ölünce adı sanı unutulacaktır.” diyecek kadar küstahlaşmışlardı. Bu dedikodular üzerine Kevser suresi¹⁶⁶ indirilmiş, Allah Rasülü ilahi bir hitapla teselli edilmiştir.¹⁶⁷ Nitekim bu tesellinin gereği yerini bulmuştur. Aradan geçen asırlara rağmen Hz. Muhammed'in ismi ve davası gönüllerde bayrak bayrak dalgalanmaktadır.

Üç yıl süren çetin muhasaranın ardından Müslümanlar rahat bir nefes alıp feraha ermişlerdi ki bir acı haber de Peygamberimizin amcası Ebu Talip'ten geldi. Ebu Talip risaletin onuncu yılında hastalandı ve ölüm döşeğine düştü. Peygamberimiz küçük yaşlarından itibaren himayesinde büyüdüğü, kendisini korumak için her türlü tehlikeyi göze alan amcasının vefat edeceğinden ötürü ziyadesiyle hüznlüydü. Nihai olarak da korkulan oldu ve Ebu Talip 87 yaşında iken ve kesin bir şahadet dile getirmeden vefat etti. Onun vefat etmesinden daha çok kelime-i şahadeti söylememesine üzülen Peygamberimize şu ayet nazil oldu: “(Ey Muhammed!) Sen sevdiğin kişiyi hidayete

¹⁶⁵ Ebter, nesil ve hayırdan kesilmiş demek olup, özellikle cahiliye döneminde erkek çocuğu olmayan kişiler için alay etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir.

¹⁶⁶ Kur'an'ın 108. suresi olan Kevser suresi, 3 ayetten oluşmaktadır. En kısa surelerden biri olan mezkûr sure, Mekke müşriklerin Hz. Peygamberle soyunun kesilmesinden ötürü alay etmeleri üzerine nazil olmuş, teselli mahiyetli bir suredir.

¹⁶⁷ Surenin meali şu şekildedir: “(Ey Muhammed!) Şüphesiz sana kevseri verdik. Öyleyse Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu ebter olan (Adı sanı unutulacak olan), sana kin tutan kimselerdir.” Kevser cennette bir havuzdur. Peygamber Efendimizin ümmeti onun başına gelip içecektir. Yahut çok hayır demektir ki peygamberliğe, Kur'an'a, şeriata ve benzerlerine şamildir. Pek çok hayır demektir, ilim, amel ve iki âlemde de şeref gibi. Peygamberimiz bir hadisinde: “O, cennette bir nehirdir. Rabbin onu bana vaat etti. Ondan pek çok hayır var. Suyu baldan tatlı, süttten beyaz, kardan soğuktur.” Bk. Müslim, “Salât”, 53.

erdiremezsin. Ancak Allah dilediğine hidayet verir. Doğru yolda olanları en iyi bilen de odur.”¹⁶⁸

Ebu Talip’in vefatından üç gün gibi kısa bir zaman sonra bir acı haber daha Peygamberimizin yüreğini yakmış, sahabenin, sevenlerinin yüreklerine ateş düşürmüştür. Ebu Talip’in acısı tazeliğini henüz yitirmemişken Peygamberimizin eşi Hz. Hatice risaletin onuncu yılında 66 yaşında iken Ramazan ayında vefat etmiştir. Namazı Peygamberimiz tarafından kıldırılıp, Hacun kabristanına defnedilmiştir. Art arda vuku bulan bu acı hadiseler Peygamberimizi ziyadesiyle üzmüş hatta bu yılın ‘Hüzün Yılı’ olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Tüm bu yaşananlara rağmen İslam davetini sürdürmeye çalışan Allah Rasülü, birkaç kişinin de olsa hidayete erdirilmesini sağlayabilmek umuduyla Taif’in yolunu tutmuş fakat Taif halkı, İslam’ı kabul etmek bir yana, Peygamberimizi çok kaba bir şekilde karşılamış ve ona hakaretle muamele etmiştir. Hatta öfkelerini dizginleyememiş, şehrin çocuklarına taş ve dikenler vererek Hz. Muhammed’i kovalamalarını söylemişlerdir. Vücudunun çeşitli yerlerine taşlar isabet eden Peygamberimiz yine de onlar için beddua etmemiş aksine affedilmeleri için Allah’a dua etmiştir. Taif’ten de gözü yaşlı ve buruk dönen Peygamberimiz, öyle müteessir bir durumdaydı ki işte İsrâ ve Mi’rac hadiseleri tam da bu zamanda vuku bularak¹⁶⁹ onu bu buhrandan kurtaran harikulade olaylar olarak tarihte yerini almıştır.

Hız. Âdem,¹⁷⁰ İdris,¹⁷¹ İbrahim,¹⁷² Yusuf,¹⁷³ Musa¹⁷⁴, İsa¹⁷⁵ gibi peygamberler de Allah tarafından farlı sınanmalara tabi tutulmuşlardır. Hız. Peygamber de yaşadığı büyük sıkıntılardan sonra İsrâ ve Mi’rac hadiselerini yaşamış ve maruz kaldığı zorluklar böylece Allah tarafından hafifletilmiştir.

Mucize, sözlükte “aceze” kökünden türer ve “kudretsiz kılmak, aciz bırakmak”¹⁷⁶ anlamına gelir. Dini literatürdeki anlamı ise; “Allah’ın peygamberleri

¹⁶⁸ el-Kasas, 28/56.

¹⁶⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/110-111.

¹⁷⁰ Taha, 20/120.

¹⁷¹ Meryem, 19/57.

¹⁷² el-En’am, 6/75.

¹⁷³ Yusuf, 12/24, 33, 34.

¹⁷⁴ el-A’raf, 7/143.

¹⁷⁵ en-Nisa, 4/158.

¹⁷⁶ Ahmet Efe, *Siret-i Resul Hz. Muhammed’in Hayatı ve Cihadı* (Ankara: Kozan Ofset, 1997), 95.

vasıtasıyla gerçekleştirdiği, onların risaletini teyit etmek için meydana getirdiği ve benzerinin yapılması konusunda insanları aciz bıraktığı olağanüstü olaylar”dır.¹⁷⁷

Allah’ın dilemesi dışında bir beşer olan peygamberlerin bu olayları, kendileri istedikleri zaman meydana getirmesi mümkün değildir. Nitekim bu hadiseleri reddeden yahut kısmen kabul edip bilime dayandırmaya çalışanlar da peygamberlerin beşerî yönleri üzerinde ağırlıkla durmakta ve kendilerine delil olarak şu ayetleri göstermektedirler;

“...veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki; ‘Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece bir beşer peygamberim.’”¹⁷⁸ “Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize gösteresin. Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerine toplayıp birleştirdi. O halde sakın cahillerden olma!”¹⁷⁹

Verilen ayetler, muhtevası açısından incelendiğinde Hz. Muhammed’i inkâr edenlerin bir mucize beklentisi içerisinde oldukları görülecektir.¹⁸⁰ Peygamberlerin mucize, göstermek gibi bir sorumlulukları olmadığı halde ahirette ileri sürebilecekleri bütün mazeretlerinin Allah tarafından ellerinden alınması için mucizeler gösterilebilir.

Peygamberlerin eliyle zuhûr eden mucizelere inkârcılar tarafından birçok itiraz yöneltmiştir. Ki bu itirazlar, daha çok mu’cizenin imkânına yönelik olmuştur. Çünkü onlara göre fiziksel kanunlar değişmezdir. Bu yüzden de mucizelerin meydana gelmesi imkansızdır.¹⁸¹

Hamidullah, mucizeye bakış açılarına göre insanları üç sınıfa ayırmaktadır:

- 1- Mucizeye ihtiyaçları olmayanlar,
- 2- Mucizeye ihtiyacı olanlar,
- 3- Mucizeleri red edenler.¹⁸²

¹⁷⁷ Zeynuddîn Ebu Abdullah Muhammed İbn Ebî Bekr İbn Abdulkadîr el-Hanefî er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetu’l-’Asriyye, 1999); İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur’ân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 22-23; İbrahim Sarıms, *Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2007), 2/145.

¹⁷⁸ el-İsrâ 17/93.

¹⁷⁹ el-En’am 6/35.

¹⁸⁰ Bedrettin Çetiner, *Fatiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nuzûl; Kur’ân Ayetlerinin İniş Sebepleri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), 1/361.

¹⁸¹ Halil İbrahim Bulut, “Mucizenin İmkân ve delaleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), 4/173.

¹⁸² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/122.

Dinin temel esaslarına inanmak için mucizeler zarurî değildir. Zirâ, peygamberlerin doğruluğunu ortaya koyabilecek başka birçok işaret, ikna olmak isteyen için yeterlidir.¹⁸³

H. Muhammed'in mucizeleri konusunda rivayetler çok sayıda olup, işin içine bir de mübalağalar girince ciltler dolusu kitaplar kaleme alınacak kadar geniş bir çerçeve meydana gelmiştir. Peygamberimizin en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Ne var ki Kur'an'ın H. Muhammed'in tek mucizesi olduğu da iddia edilmektedir. Bu iddia, mucizenin tarifine ve meydan okuma niteliğine dayanılarak ortaya atılmaktadır. H. Peygamberin elinden zuhur ettiği söylenen mucizeler arasında bu özelliklere sahip olan tek mu'cize Kur'an'dır.¹⁸⁴ Bu iddia sahipleri aynı zamanda bir şeyin mucize olabilmesi için süreklilik arz etmesi gerektiğini de savunurlar. Ki bu süreklilik, sadece Kur'an için söz konusudur.¹⁸⁵

H. Muhammed'in muhatabı olan müşrikler de kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi ondan mucizeler göstermesini istemişlerdir.¹⁸⁶ Fakat bu talepleri, olumlu karşılık bulmamıştır. Çünkü gösterilmesi durumunda mucizelerin inkârı, toplu bir helâki beraberinde getirmektedir.¹⁸⁷ Oysa H. Muhammed'in peygamberliği, risaletin sonuncusu olduğu için tahrife ve tebdile karşı korunaklı ve sürekli olmasını zorunlu kılar. Bundan dolayı müşriklere gösterilen Kur'an mucizesi, evrensel ve sürekli bir mucize olarak varlığını kıyamete kadar devam ettirecektir.

Başta H. Peygamber gibi ümmi bir zattan aktarılması ve sahip olduğu diğer bütün özellikler ve meziyetler, Kur'an'ın mucize olduğunu ispatlayan göstergelerdendir.¹⁸⁸ Ne var ki tüm bu sebepler Allah Resulünün Kur'an'dan başka mucize getiremeyeceğine delalet etmemektedir. Böylesi bir çıkarım uygun olmamakla birlikte, Allah'ın başka bir mucize yaratmayacağı –ya da yaratamayacağı- gibi tehlikeli bir algıya da meydan verme riski taşımaktadır.

¹⁸³ Ramazan Bûtî, *Fıkhu's-Siyre: Peygamberimiz (sav)'in Uygulamasıyla İslam*, çev. Ali Nar - Orhan Aktepe (İstanbul: Gonca Yayınları, 1992), 165.

¹⁸⁴ Muhammed Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*, çev. Resul Tosun (İstanbul: Risale Yayınları, 2008), 49.

¹⁸⁵ Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*, 53.

¹⁸⁶ el-İsrâ 17/90-93; el-En'am 6/7-8.

¹⁸⁷ el-İsrâ 17/59; el-En'am 6/109-110.

¹⁸⁸ Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*, 261.

İslam'ı insanlığa tebliğ etmek ve beşerin hidayetini sağlamak üzere gönderilen son peygamber Hz. Muhammed, insanlık için bir hidayet rehberi olduğu gibi, Allah'a iman eden ve bu imanı reddeden kimseler için de bir imtihan vesilesi olmuştur. Risaletin başlangıcından itibaren yıllar süren Mekke Dönemi'nde Hz. Peygamber, çileler ve zorluklar çekmiş, yukarıda da kısmen bahsedildiği gibi, onları İslam'a davet etmek için kabileler arasında dolaşırken çeşitli hakaretlere maruz kalmıştır. Yüce Allah, Resulünün kalbini huzura kavuşturacak ve Rabbi'ne duyduğu güven ve imanını arttıracak bir olay yaşatmayı murad ederek, kevn içinde ona göstereceği bir kısım ayetler¹⁸⁹ ve mucizeleriyle onu sevindirmek istemiştir. Böylelikle hayatında bir farklılık oluşturacak ve onu içinde bulunduğu buhranlı durumdan kurtaracak olan İsrâ ve Mi'rac olaylarını lütfetmiştir. Bu olayların aklın sınırlarını zorladığı su götürmez bir gerçek olmakla birlikte, bunların yaşanamayacağını –ya da çok sınırlı bir kısmının yaşanmış olup, bu kısmının ise sadece bilimle açıklanabilecek mahiyette olduğunu- söylemek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Nitekim mucizeler tabiat kurallarının aşılması manasını taşımakta ve tabiatı yoktan var eden Allah için de bu bir zorluk oluşturmamaktadır.

İnsanlar, modern iletişim ve ulaşım araçlarını kullanmadan evvel hayvanların gücünden yararlanarak uzak mesafelere seyahat etmekteydi. Hz. Peygamber döneminde de uzak mesafeler, deve veya at sırtında kat edilirdi. Hz. Peygamberin at veya deve yardımıyla birkaç ayda ancak gidilebilecek mesafeyi, gecenin sadece bir anında alabilmesi, mucizeden başka bir şeyle açıklanamaz. Hatta bu yolculukta gökyüzünün farklı katmanlarını ziyaret etmiş olması, söz konusu mucizelere ayrı bir boyut ve derinlik katmaktadır.

Bu durumla alakalı olarak şu yorumu aktarmak faydalı olacaktır: “İlmin son olarak keşfettiği ve eşyanın maddi esasının çökmesi hususu, bizi adım adım ruh ile madde arasındaki etkileşimin doğasını anlamaya ve kavramaya daha da yaklaştırmaktadır. Sanıyoruz ki bu adımlar bizi kâinatın yapısal birliğine ve oradan da yüce yaratıcının birliğine yaklaştıracaktır. Ancak insan ruhunun tüm boyutlarına ve özelliklerine, yasa ve ilkelerine asla ulaşamayacaktır. Allah'ın çamura üfürdüğü, aynı zamanda hayatın, düşüncenin, irade ve ilerlemenin kaynağı olan bu ruh, tam bir kavrama ve çözümlemeye her zaman kapalı olarak kalacaktır. Çünkü yeryüzünde halife oluşumuz, her şeyi tam

¹⁸⁹ el-İsrâ 17/1.

anlamıyla keşfetmemizi gerektirmez, ayrıca Allah'ın bize ruh âleminde vermiş olduğu önemsiz miktardaki şeylerin işlevleri, tabiat âleminde bize öğrenme imkânı tanımış çok fazla miktarda şeylere yetecek bir denge sergilemektedir. Ruh ile madde arasındaki keşifler ve bilimler alanında gerçekleşen bu kusursuz medeni dengeleme, Kur'an-ı Kerim'in bizi, alabildiğine çok ayette çağrıda bulunarak tüm duyu ve sezilerimizi, güç ve aklımızı, yasalarını bulmak, insan hayatını geliştirip ilerletmek üzere kullanmak için tabiata çevirmeye yönlendirmektedir. Bu hususu keşfetmeye çağıran ayetlerden biri de şudur: *'Sana ruhu soruyorlar, de ki: Ruh, Rabbimin emrindedir, size ise ilminden çok az bir şey verilmiştir. (İsrâ, 17/85)'*¹⁹⁰

2.2.1. İsrâ ve Mirâc Hadiselerinin Vuku Buluşu

Hiz. Muhammed'in risaletinin en önemli olaylarından birisi kabul edilen İsrâ hadisesine İsrâ suresinin birinci ayetinde değinilmektedir. *"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."*¹⁹¹ Fakat konuyla alakalı detaylar Kur'an'da yer almadığı için ayrıntılar daha çok hadis rivayetleri ışığında günümüze ulaşmıştır. Bu hadiselerin vuku bulup bulmadığı konusunda herhangi bir ihtilaf olmasa da bunların nasıl vuku bulduğu hususu, ihtilaflara sebep olmuştur. Binaenaleyh, bu başlık altında hadiselerin vuku üzerinde durulacaktır.

İsrâ olayıyla doğrudan ilişkili tek ayet olan yukarıdaki ayette yalnızca Hiz. Muhammed'in Mescid-i Hâram'dan, çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesinden bahsedilmektedir. Bu yolculuğun nasıl bir yolculuk olduğu, mahiyeti ve Hiz. Peygamber'in bu yolculuk esnasında neler yaşadığına dair bir detay verilmediğinden konu yalnızca rivayetler ışığında aydınlanmıştır.¹⁹² Birçok ravi tarafından günümüze ulaşan rivayetlerde farklılıklar mevcuttur ki bu da tabii bir neticedir. Nitekim insanoğlu hata yapabilen bir varlıktır ve herkesin hafızası iyi olmadığı için aktarımlarda eksiklikler ya da fazlalıklar oluşmuştur. Bu küçük farklılıklar ise zamanla yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiş ve hadiseler hakkında bazı ihtilaflar doğmuştur. Ne var ki hadiselerin

¹⁹⁰ İmaduddin, *Muhammed Aleyhisselam*, 127-128.

¹⁹¹ el-İsrâ 17/1.

¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 14/424, 443-444; Semerkândî, *Bahru'l-'Ulûm*, 2/299-300.

anlatımında farklılıklar bulunsa da farklı birçok kanaldan aynı temel muhtevanın aktarılması, olayların vuku bulduğunun en açık göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra İsrâ ve Mi'rac olayları, farklı ravilerden farklı anlatımlarla günümüze ulaştığı için birkaç kez vuku bulmuş bir hadise izlenimi vermektedir. Bunun sebebi tasvirlerdeki, mekân ve zaman imgelerindeki farklılıklardır. Fakat rivayetler dikkatli bir şekilde analiz edilip bütüncül yaklaşıldığında görülecektir ki bu haberler, Hz. Peygamber'in hayatında bir kez vuku bulmuş mucizelerdir. Rivayetler farklılık arz ediyor izlenimi verse de bütüncül yaklaştığımız zaman, birçok müfessirin de yaptığı gibi rivayetleri tek metin haline getirebilmek mümkündür.

İslam literatürünün en çok konuşulan ve hayretleri uyandıran İsrâ hadisesinin en somut delili İsra suresi 1. ayetidir. Ayetteki açıklamalardan Hz. Muhammed'in bir gece Mescid-i Hâram'dan Mescid-i Aksa'ya götürüldüğü bilgisi net bir şekilde ifade edilmiş ancak bu götürülmenin ne şekilde gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Dikkat edilirse ayette gitmekten değil 'götürülmekten' bahsedilmektedir. Özellikle bu fiilin tercih edilmesinden anlaşılıyor ki bu götürülme işi Hz. Peygamber'in kendi iradesiyle tercih ettiği bir gitme işi değil, bizatihi Allah'ın dilemesiyle cereyan etmiş bir olaydır.¹⁹³ Bu kullanım ise İsrâ hadisesinin olağanüstü bir hadise olduğunun göstergesidir.

Kur'an'dan bu konuyla ilgili başka bir ayrıntı olmadığından İsra ve Miraç hadiseleri, hadis kitaplarında ana hatlarıyla şöyle anlatılır: “Bir gece Hz. Muhammed, Mescid-i Hâram'da (Kâbe, Hicr, Şi'bu Ebu Talip, Ümmü Hani'nin evi) uyku ile uyanıklık arasında bir halde iken Cebrail kendisine geldi. Hadisenin devamını Hz. Muhammed şu şekilde aktarmaktadır: ‘Cebrail, gelip beni ayağıyla dürttü. Uyandım sonra tekrar uyudum. Bir daha uyandırdı ve bu eylemi üç kez tekrarladı. Sonuncusunda oturdum. O da beni kolumdan tuttu ve birlikte ayağa kalktık mescidin kapısına doğru yürüdük.’¹⁹⁴ Sonrasında Cebrail, Hz. Muhammed'i Mescid-i Hâram'a götürdü ve şakk-ı sadr hadisesi

¹⁹³ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, 6/54-57; Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 3/223-235; Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/104-105.

¹⁹⁴ Muhammed İbn Salih Dimeşkî, *Subulu'l-Huda ve'r-Reşâd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, çev. Ebubekir Sifil (İstanbul: y.y, 2011), 3/148. Bazı rivayetlerde Cebrail'in yanında Mikail'in de olduğu geçmektedir. Bu rivayetlere ileride örnekler verilecektir

yaşandı. Akabinde Cebrail, Burak¹⁹⁵ adlı bir binekle Hz. Peygamber'i aldı ve Mescid-i Hâram'dan Mescid-i Aksa'ya götürdü."¹⁹⁶

Mezkûr rivayette ismi geçen Burak bir binektir ve şu özelliklere sahiptir: "Katırdan küçük, merkepten büyük,¹⁹⁷ katırla merkep arası,¹⁹⁸ beyaz, uzun,¹⁹⁹ gemi vurulmuş ve eyerlenmiş,²⁰⁰ adımını gözün gördüğü en uzak noktaya atan,²⁰¹ yokuş aşağı inerken ön ayakları kısalıp arka ayakları uzayan, yokuş yukarı çıkarken de ön ayakları uzayıp arka ayakları kısalan²⁰² bir hayvandır."²⁰³ "Burak, gözünün gördüğü en son noktaya kadar adım atabiliyordu. Sanki ışık hızında yürüyordu. 'Burak' ismi de 'şimşek' manasına gelen 'berk' kelimesinden türetilmiştir."²⁰⁴

Hz. Muhammed'in Burak'a bindirilişi esnasında da yaşanan konuşmalarla ilgili şu rivayetler aktarılmıştır: "Hz. Peygamber kendisine binmek için yaklaştığında, Burak nazlanırcasına hırçınlaştı. Cebrail ise elini Burak'ın boynuna koyup; 'Muhammed'e böyle mi davranıyorsun? Şüphe yok ki sana ondan daha üstün hiçbir kimse binmiş değildir.' dedi. Bunun üzerine Burak, boynunu eğdi ve ter döktü."²⁰⁵ Peygamberimiz Burak'a bindi,

¹⁹⁵ Peygamberimizin İsra gecesinde binek olarak sadece Burak'ı kullanmadığı da rivayetler arasındadır. Bu mucizevî hadise esnasında beş binek kullandığı da kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlar: Mescid-i Aksa'ya kadar Burak, Mescid-i Aksa'dan dünya semasına kadar Mi'rac, yedinci semaya kadar meleklerin kanatları, Sidretü'l-Münteha'ya kadar Cibril'in kanadı ve daha sonra da Refref olduğu değerlendirilmesine kaynaklarda rastlamaktayız. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Mi'râc Gerçeği* (İstanbul: Eldim Ofset, 1991), 66.

¹⁹⁶ Buhârî, "Salat", 1; "Menâkibu'l-Ensâr", 42; "Bed'u'l-Halk", 6; Muslim, "İmân", 263.

¹⁹⁷ Ahmed İbn el-Huseyn İbn Ali İbn Musa Ebubekir el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Daru'n-Nasru't-Tibâe, 1969), 2/379; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/51; Ebu'l-Fadl İsmail b. Amr İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selame (y.y.: y.y., 1420), 3/8; Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed Ahmed İbn Osman Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, ed. Beşşar Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru Garibi'l-İslâmî, 2003), 1/617; Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 6, "Fezâilu's-Sahâbe", 71; Muslim, "İmân", 259-264; Muhammed İbn İsa İbn Sevre İbn Musa İbn Dehhâk et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Tefsîr", 18; Nesâî, "Salat", 1.

¹⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/38; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, 1/214.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, 1/214; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/8; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/617; Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 6.

²⁰⁰ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/363; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/4; et-Tirmizî, "Tefsîr", 18.

²⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/110; Buhârî, "Fezâilu's-Sahâbe", 71; Muslim, "İmân", 264.

²⁰² Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/619.

²⁰³ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/362-363; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/8.

²⁰⁴ Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*, 133.

²⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 3/38-39; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/363; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, 1/214; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/51-52; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/110; Hüseyin İbn Muhammed İbn el-Hasan Diyarbekirî, *Târihu'l-Hamis fi Ehvâli Enfûs Nefis* (Beyrut: y.y., ts), 1/310.

Burak adını gözüne gördüğü en son noktaya kadar atıyordu.²⁰⁶ Bir müddet birlikte gittiler. Sonra Cibril, Hz. Muhammed'e, 'İn ve namaz kıl.' dedi. Hz. Peygamber indi ve namaz kıldı. Cebrail, 'Sen nerde namaz kıldın biliyor musun? Sen Tur-u Sina'da namaz kıldın. Allah, Musa ile orada konuşmuştu.' dedi.²⁰⁷ Daha sonra Beytü'l Makdis'e ulaşıldı ve Hz. Muhammed, Burak'ı daha önceki peygamberlerin bağladıkları yere bağladı."²⁰⁸

Rivayette geçen "Sana bundan daha hayırlı bir kimse binmemiştir." ifadesinden Burak'a daha önce başka peygamberlerin binmiş olduğu anlaşılabilir. Hatta bazı âlimler, bu ifadenin başka peygamberlerin de mi'racının olduğunu vurgulamak için serd edildiğini düşünmektedir.²⁰⁹ Nitekim Hz. Muhammed'den aktarılan bazı rivayetlerde de buna işaret eden ifadeler rastlanmaktadır.²¹⁰ Meselâ Hz. İbrâhim'in bu peygamberlerden biri olduğu rivayet edilir.²¹¹

Hz. Muhammed'in bu mucizevî, kutsal yolculuğu esnasında yine mucize sayılabilecek bazı hadiseler şahit olduğu da rivayetler arasında yerini almıştır. Hz. Peygamber'in "İsrâ'ya götürüldüğüm gece Musa'nın yanından, kabrinde ayakta namaz kılarken geçtim."²¹² söylediği rivayet bunlardan biridir. Bu minvalde iki rivayet daha günümüze ulaşmıştır.²¹³ Beyhaki'nin (ö. 458/1066) İbn Abbas'tan aktardığı bir rivayetinde, Hz. Muhammed İsrâ'ya götürüldüğü gece yanından çok hoş bir koku geçtiğini, bu kokunun nerden geldiğini sorduğu zaman Firavun'un kızının imanla müşerref olan dadısı ve onun çocuklarına ait olduğunu öğrenmektedir.²¹⁴ Şeddad b. Evs'den aktarılan bir rivayette Hz. Muhammed'in İsrâ gecesi Burak'la giderken ilk inişinde hurmalık bir alanda (Yesrib-Taybe) namaz kıldığı, ikinci inişinde ise Medyen'de

²⁰⁶ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/38; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, 1/214; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/51; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/110; Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/617.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/52; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/6.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, 1/214; Şemsuddin Ebu Abdullah İbn Kayyim Cevziyye, *Zâdu'l-Mesîr fi'l-İlmi't-Tefsîr* (İstanbul: Mektebetu Eser, 1969), 3/34; Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/619.

²⁰⁹ Ahmed İbn Ali İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 8/205.

²¹⁰ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/38; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/396; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/109.

²¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, 1/50; Diyarbekirî, *Târihu'l-Hamis fi Ehvâli Enfüs Nefis*, 1/310; Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8/205.

²¹² İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5-10.

²¹³ Ahmed İbn Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed İbn Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 7/117-126.

²¹⁴ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/289.

Hız. Musa'nın ağacının yanında namaz kıldığı, üçüncüde ise Hız. İsa'nın doğduğu yer olarak bilinen Beyt-i Lahm'de namaz kıldığı zikredilmektedir.²¹⁵

Bir başka rivayette Hız. Muhammed'in Burak üzerinde Mescid-i Hâram'dan çıktığında önce sağ sonra sol taraftan birinin seslendiği, akabinde üzerinde çeşitli ziynetler ile süslü bir kadının kollarını açarak kendisine soru sormak üzere beklediği anlatılmaktadır. Rivayet Hız. Muhammed'in hiçbirine itimat etmeyip yolculuğunu kesmeden Beytü'l-Makdis'e geldiğini anlatmaktadır. Beytü'l-Makdis'e vardıklarında ise Cebrail bu konuda kendisine açıklama yapmaktadır. Sağ tarafından seslenenin Yahudilerin davetçisi olduğunu ve ona cevap verseydi ümmetinin Yahudileşeceğini söylemiştir. Soldan seslenen ikinci sesinde Hristiyan davetçisine ait olduğunu söylemiş ve aynı şekilde ona mukabele etseydi ümmetinin Hristiyanlaşacağını söylemiştir. Son olarak ise kolları açık şekilde kendisini bekleyen ziynet eşyalarıyla süslenmiş kadının ise dünya olduğunu, eğer onun yanında dursaydı ümmetinin dünyayı ahirete tercih edeceğini de eklemiştir.²¹⁶

Taberi'nin (ö. 310/923) aktardığı, Ebu Hureyre isnadlı bir rivayet ise bazı iyi ve kötü kimselerin ahirette ne halde olduklarına misaller vermekte ve böylece insanların ders almasını sağlamaya yönelik örnek teşkil etmektedir. Rivayette, bir bineğin üzerinde Cebrail ile birlikte yol alan Peygamber, önce bir günde ekip biçen, biçtikçe ekini eski haline dönen bir topluluk görmektedir. Cebrail'e bunların kim olduğunu sorduğunda; "Allah yolunda cihad eden mücahidler." cevabını almaktadır. Sonra başları kaya parçalarıyla yarılan ve hemen eski haline dönen, tekrar yarılan kimseleri görmekte ve bunların da tembellik edip farz namazları terk eden kişiler olduğunu öğrenmektedir. Sonrasında yine farklı şekillerde azap gören, zekâtlarını vermeyen, zina eden, yol kesen, emanetleri geri ödemeyen kimseler, fitne zamanının hatipleri, söylediği büyük laflardan pişman olduğu halde geri adım atamayan kimseler zikredilmektedir. Oldukça uzun olan bu rivayetin devamında cennet ve cehennemin kendisine gelecek olanları ses ve kokularıyla davet ettiği anlatılmaktadır. Cennet ve cehennemin Allah'tan kendilerine vaat ettiklerini vermesini istedikleri, Allah'ın da cennete ve cehenneme girecek kimseleri

²¹⁵ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/355-356. Mezkûr hadise Kütüb-i Sitte'de rastlayamadık.

²¹⁶ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/390-396; Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/436-441.

saydıktan sonra susup duyduklarına razı oldukları anlatılmaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber, Mescid-i Aksa'ya varmakta ve Burak'ı kayaya bağladıktan sonra meleklerle imam olup namaz kıldırılmaktadır. Beytü'l Makdis'te Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İbrahim, Hz. Süleyman peygamberlerin kendi aralarında Allah'ın üzerlerindeki nimetlerinden bahsetmekte olduklarını zikretmiş ve nihaî olarak da Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in kendilerinden üstün olduklarına karar verdiklerini zikretmiştir.²¹⁷

Bezzar'da (ö. 292/905) geçen, Bureyde b. el-Husayb el-Eslemi rivayetinde, Hz. Muhammed'in Burak ile Beytü'l Makdis'e ulaştığında, Cebrail'in bir kayanın yanına gittiğini ve parmağıyla o kayada bir delik açtığını söylemiş, Hz. Muhammed'in bu deliğe Burak'ı bağladığını ifade etmiştir.²¹⁸

Nesai'den (ö. 303/915) günümüze aktarılan bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in İsrâ gecesinde Burak'a Cebrail ile birlikte bindiği, yolda Cebrail'in isteğiyle üç yerde inip namaz kıldığı zikredilmektedir. Bu yerlerin ilki Taybe (Yesrib), ikincisi Tur-i Sina, üçüncüsü ise Beyt-i Lahm olarak aktarılmaktadır. Bu bölgelerde kılınan namazların ardından Beytü'l-Makdis'e gittiler ve Hz. Peygamber, orada kendisini bekleyen peygamberlere namaz kıldırdı.²¹⁹

Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'da namaz kılıp kılmadığı ya da diğer peygamberlere imam olup olmadığı konusu da en az İsrâ-Mi'rac hadiselerinin mahiyeti, zamanı ve mekânı kadar tartışılmış bir konudur. Özellikle Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu tartışmalarından sonra mezkûr namaz hadisesi daha çok dillendirilmiştir. Nitekim Muhammed Hamidullah başta olmak üzere bu mescidin yeryüzüne ait olmadığını düşünenler mevcuttur.²²⁰ Durum böyle olunca da bu namaz konusu kafa karışıklığına sebebiyet veriyor gibi görünebilmektedir. Lakin rivayetlere bütüncül yaklaştığımızda Mescid-i Aksa'nın nerede olduğu da net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu konu ileride müstakil bir başlık altında incelenecektir. Namaz konusunda ise yaptığımız eser taramalarında birçok rivayetle karşılaştık. Rivayetlerin genelinde Peygamberimizin

²¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 14/424-434; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/397-404.

²¹⁸ et-Tirmizi, "Tefsir", 18/3132.

²¹⁹ Nesâî, "Salat", 45.

²²⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/157.

Mescid-i Aksa’da bütün Rasûl ve Nebilere imam olduğu²²¹ ve iki rekât namaz kıldığı²²² aktarılmaktadır.

Hiz. Muhammed’in Mescid-i Aksa’da namaz kıldırıldığı konusunda bir başka rivayet daha çok ayrıntı içermektedir; “...çok geçmeden birçok insan toplandı. Sonra müezzin ezan okudu, kamet getirildi. Saflar oluşturulmuş bir şekilde bize kim imam olacak diye beklerken Cibril elimden tuttu ve beni öne geçirdi. Ben de onlara namaz kıldırıdım.”²²³

İbn İshak (ö. 151/768) da Hiz. Muhammed’in İsrâ gecesinde Beytü’l Makdis’e ulaştığı zaman, namaz vaktinin gelmesiyle diğer peygamberlere imam olup namaz kıldırıldığını aktarmıştır.²²⁴ Rivayetin devamında ise beş vakit namazın bu gecede Mescid-i Aksa’da farz kılındığını eklemiştir.²²⁵ İmam Zehebi, Hiz. Muhammed’in bu mucizevî yolculuk esnasında üç durakta mola verip namaz kıldırıldığını aktarmış ve bu üç durağın da diğer rivayetlerdeki duraklarla aynı olduğunu ifade etmiştir.²²⁶

Namaz hadisesini kabul edip eserlerinde zikreden âlim ve müfessirler mevcut olmakla birlikte bunu reddeden kimseler de bulunmaktadır. Örneğin, İmam Ahmed’de geçen Huzeyfe b. Yeman isnadlı bir rivayette, Hiz. Muhammed’in Beytü’l Makdis’in içinde namaz kılmadığı, şayet kılması olsaydı Kâbe’de olduğu gibi Beytü’l Makdis’te de namaz kılmanın farz kılınması gerektiği zikredilmektedir. Rivayetin devamında Hiz. Muhammed’in kaçmasını diye Burak’ı bağladığı rivayetlerini de sert bir dille eleştirmiştir. Zira Burak’ı gizli ve açık olan her şeyi bilen Allah’ın, Resulünün emrine musahhar kıldırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca semanın kapıları açılıncaya kadar Burak’tan inmediklerini,

²²¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Ebi Bekr İbn Eyyub İbn Kayyim, *Zâdu’l-Me’âd fî Hedyi Hayri’l-’İbâd* (Riyad: Dâru ’Ataati’l-’İlm, 2019), 3/34.

²²² İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 2/39; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 3/110.

²²³ İbn Sa’d, *et-Tabâkâtu’l-Kubrâ*, 1/214; el-Beyhâkî, *Delâilu’n-Nubuvve*, 2/388; Kadî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, çev. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Çile Yayınları, 1997), 1/143; Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/207; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, 2/52; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 3/109-110.

²²⁴ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 275; Ebu’l-Fadl Kâdî İyâz, *eş-Şifâ biTa’rîfi Hukuki’l-Mustâfa* (y.y.: Dâru’l-Fikri’l-Tibâiyye, 1988), 1/143; Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/207; Muslim, *es-Sahih*, “İmân”, 278.

²²⁵ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 277.

²²⁶ Şemsuddin Ebu Abdullah ez-Zehabî, *Siyeru E’lâmi’n-Nubelâ*, thk. Mecmua Mine’l-Muhakkikîn (y.y.: Muessesetu’r-Risâle, 1985), 154.

orada cenneti, cehennemi ve ahirette vaat edilenlerin tamamını gördüklerini, sonra da ilk başladıkları yere geri döndüklerini ifade etmektedir.²²⁷

M. Hamidullah ise namaz hadisesini reddetmez fakat bu namazın Mescid-i Aksa'da (Kudüs) gerçekleşmediğini savunur. Onu bu düşünceye iten ayette geçen Mescid-i Aksa'nın yeryüzüne ait olmadığı görüşüdür. İsrâ hadisesinin semada bulunan bir mescid olarak bilinen Beytü'l-Mamur'a doğru olduğunu kabul eder ve Hz. Peygamber'in de burada imam olup diğer peygamberlere namaz kıldırıldığını savunmaktadır. İfadelerini şu şekilde dillendirmiştir: “Birisinin birisine derece bakımından üstün olabilmesi için ilk önce onunla aynı seviyeye çıkması, ondan sonra da onu geçmesi gerekir ki kendinden aşağıdakilere önderlik edebilsin. Resulullah'ın (sav) mi'râca gidişi ve dönüşü arasında zatında büyük bir fark görüyoruz. O bu esnada Sidretü'l Münteha'yı aşmış, cennete ulaşmış ve kâb-ı kavseyn kadar yakın olmuştur. Böylelikle Resulullah'ın (sav) üzerine şükür namazı kılmak vacip olmuştur. Bu esnada tüm nebileri görmüş, onlar da ‘*Peygamberlerin bazısını bazısına üstün kılmışız.*’ ayeti mucibince O’nu kendilerine imam yapmışlardır.”²²⁸

İbn İshak bir başka rivayette Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'te Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile karşılaştığını söyler ve Resulullah'ın kendi ağzından onların fiziki özellikleri hakkında detayların da aktarıldığını ifade eder. Yine aynı rivayetin devamında Hz. Muhammed'e Kudüs'te²²⁹ kendisine birinde süt diğeri şarap dolu olan iki kabın sunulduğunu, onun sütü tercih ettiği söylenmektedir.²³⁰

İbn Hişam'da eserinde İsrâ hadisesine ait haberlere yer vermiş ve öncelikle bu haberlerin İbn Mes'ud, Ebu Sa'id el-Hudri, Hz. Aişe, Muaviye b. Ebu Süfyan, Hasan el-Basri, İbn Şihab ez-Zühri, Katade, Ümmü Hani (Ebu Talip'in kızı) ve ismini vermeyip ehl-i ilimden birtakım insanlar olarak nitelediği kimseler vasıtasıyla aktarıldığını dile getirmiştir. İbn Hişam'ın aktardığı bu rivayet hemen hemen İbn İshak'ınki ile aynıdır. Rivayette Hz. Peygamber'in Burak isimli bir binekle Beytü'l-Makdis'e götürüldüğü,

²²⁷ et-Tirmizi, “Tefsir”, 3147.

²²⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 313-327.

²²⁹ İsrâ ayetinde zikredilen Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu tartışmalara ve ihtilaflara sebep olmuştur. Kudüs'te olduğu, Kubbetü's-Sahra olduğu, Cirane'de ya da semada olduğu hakkında yorumlar vardır. Bu konu ileride müstakil bir başlık altında incelemeye tabi tutulacaktır.

²³⁰ İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 275.

burada kendisi için toplanmış olan Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi peygamberlerle buluştuğu ve onlara namaz kıldırıldığına dair haberler zikredilmiştir. Ardından Hz. Muhammed'e içinde su, süt ve içki bulunan üç kabın getirildiği ve Hz. Muhammed'in sütü tercih ettiği belirtilmektedir. Hatta bu içecekler sunulduğunda Hz. Peygamber'in gaipten bir ses duyduğunu iddia etmiştir. O ses: "Şayet suyu alırsa, kendisiyle birlikte ümmeti de boğulur. Eğer içkiyi alırsa kendisiyle birlikte ümmeti de azıtır, yoldan çıkar. Eğer sütü alırsa hidayet bulur ve ümmeti de hidayete erer." demiştir. Rivayet Hz. Muhammed'in süt dolu kabı tercih ettiğini ifade ederek sonlandırılmıştır.²³¹

Bir hadiste "Hz. Peygamber, İliya'ya getirildiğinde kendisine şarap ve süt dolu iki kadeh getirildi."²³² rivayeti yer almaktadır. Bir başka rivayette ise bu ikramlara bal da eklenmekte,²³³ bazen de sadece bal ve süten söz edilmektedir.²³⁴

Bir diğer rivayet ise şu şekildedir: "Resulullah, Mescid-i Aksa'da Kur'an'da kıssaları anlatılan ve anlatılmayan peygamberlerin tamamıyla birlikte, onlara imam olup iki rekât namaz kıldıktan sonra, Cebrail kendisine birinde süt diğerinde şarap olan iki kap sundu."²³⁵ Resulullah bu iki kaptan süt dolu olanı seçince Cebrail, 'Seni, insanın yaratılış gayesine uygun olana yönlendiren Allah'a hamd olsun, fıtratı seçtin.' dedi." Rivayetin devamında Cebrail'in, Hz. Muhammed'i alıp dünya semasına yükselttiği aktarılmaktadır.²³⁶

²³¹ İbn Hişam, 2/268-269.

²³² Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/618; Buharî, "Eşribe", 11.

²³³ Buharî, "Eşribe", 11; Müslim, "İman", 259, 264; Tirmizi, "Tıp", 18.

²³⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/617.

²³⁵ Buhari bu ikramın Kudüs'te / İliya'da olduğunu ve Hz. Peygamber'e iki bardak sunulduğunu, Ebu Hureyre'den, ondan Said İbnu'l-Müseyyib'in, ondan Zühri'nin ondan da Şuayb'ın naklettiği bir rivayette kaydeder. (Buhari, "Eşribe", 1). İmam Müslim de iki kabın sunulduğunu Enes b. Malik'ten gelen bir rivayetle kaydeder. (Müslim, "İman" 259). Müslim diğer bir rivayetinde (*İman* 264), bu iki bardağın Beytü'l-Mamur ziyaretinde sunulduğunu ifade etmiştir. Yine Buhari, (Menakıbu'l-Ensar, 42) Beytü'l-Mamur'a ulaştıktan sonra birinde süt, birinde şarap, birinde de bal olan üç kabın kendisine sunulduğunu Enes b. Malik'in Malik İbn Sa'saa'dan aldığı rivayetinde nakletmektedir. Aynı şekilde İbn Hişam ve onunla aynı bilgileri aktaran İbn Kesir ise, bu ikramların semaya yükselişten sonra sunulduğunu ifade etmişlerdir. Fakat birinde süt, birinde şarap, birinde de su olduğunu, İmam Zehebi ise Hz. Muhammed'e sunulan iki kaptan birinde süt diğerinde bal olduğunu ve bu rivayetin Yunus'un Zühri'den, onun da Said İbn Müseyyeb'den ondan da Ebu Hureyre'den muttefekun aleyh bir senedle geldiğini kaydeder. Bunları seçerken de daha önce zikrettiğimiz gibi gaipten bir ses duyduğunu aktarmıştır. Bk. İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/38; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/156; Buhari, "Bed'ü'l-Halk", 6'daki rivayette ise mezkûr hadise daha kısa bir rivayetle aktarılmakta ve bu kaplardan söz edilmemektedir.

²³⁶ Tabiun âlimlerinden rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan Basralı güvenilir bir muhaddis olan Sabit el Bünani, bu hadisi Enes b. Malik'ten hasen li zatihiden daha yüksek mertebede bir senet ile rivayet etmiştir. Ayrıca bu hadisi Enes b. Malik'ten Sabit el Bünani dışında hiçbir ravi daha kuvvetli bir sened ile rivayet etmemiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Buhari, "Menakıbu'l-Ensar", 42.

İbn Mes'ud'dan aktarılan bir başka rivayette İsrâ yolunda Hz. Peygamber binekle (Burak'la) giderken yolda önce kendisi hakkında Allah'a serzenişte bulunan Hz. Musa ile karşılaştığı, sonra bir ağacın altında aile fertleriyle birlikte oturmuş, yaşlı bir zat olan Hz. İbrahim'i gördüğü ve selam verdiği aktarılmaktadır. Karşılaştığı peygamberlerin kimler olduğunu Cebrail'e sormakta ve ondan öğrenmektedir. Sonra yolculuklarına devam etmişler ve Mescid-i Aksa'ya ulaşmışlardır.²³⁷

İmam Ahmed'in İbn Mes'ud rivayetinde, Hz. Muhammed'in İsrâ'ya götürüldüğü gece Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile karşılaştığı ve onların kendi aralarında kıyametin kopması durumunu tartıştıkları bilgisini vermiştir.²³⁸ Bir takım âlim ve müfessirler mi'rac mucizesini Kur'an'a dayandırmak için Necm suresi ile aralarında bir ilişkinin olduğunu iddia etmişler de Necm suresi ile bu hadise arasında bir ilişkiden söz edebilmek her şeyden önce tarihsel açıdan mümkün değildir. Necm suresi risaletin ilk yıllarında inen Mekki bir suredir. Nitekim surenin içeriği, muhtevası ve üslubu da tipik Mekki sure özellikleri taşımaktadır. Mi'rac mucizesi sadece rivayetler ışığında aktarılmış, bu durum da haliyle karışıklığa sebep olmuştur. Daha doğrusu ilk bakışta karışıklık izlenimi vermektedir. Rivayetlerde bazı eksiklik ya da fazlalıklar olması gayet tabiidir. Nitekim peygamberler dışındaki diğer insanların hata yapması kadar doğal bir hadise yoktur. Fakat kimileri tarafından sadece bu karışıklıklar ve ihtilaflar –aslında bütüncül yaklaşıp sahih rivayetler üzerinden konu ele alındığında herhangi bir ihtilaflar olmadığı görülecektir- farklılık arz eden ifadeler üzerinde durulmuş ve olay iyice karmaşık hale dönüştürülmüştür. Durum böyle olunca da mezkûr hadiseleri kimden dinlediğinize göre hadise ve muhtevasını idrak etmek de değişiklik göstermiştir.

Siyer müelliflerinin eserlerini kaleme alırken Hz. Peygamber'in hayatını sadece mucize merkezli ele alıp mübalağalarla aşırı yüceltme tavırları veya salt beşerî yönlerine vurguda bulunarak bizler gibi bir insan olduğunu ön plana çıkarmaya dayalı yaklaşım sergilemeleri, özellikle Türkiye'deki mevcut siyer literatürünün en büyük sorunudur. Bu durum, özellikle Hz. Muhammed'in hayatındaki mucizeler söz konusu olduğunda daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 5/30-31.

²³⁸ İbn Mace, "Fiten", 33.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, mezkûr hadiseyle ilgili Kütüb-i Sitte kategorisindeki hadis eserlerinde yer alan erken döneme ait rastlayabildiğimiz en kapsamlı rivayet Ebu Zerr el-Gifari isnadlı rivayettir. Bilindiği üzere Ebu Zerr, ilk Müslümanlardandır ve Mekke döneminden haberdardır. Dile getireceğimiz rivayetin İsrâ-Mi'rac'a dair haberlerin yer aldığı en mukaddem anlatı olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Zira rivayetin sened zinciri şu şekildedir: Yahya b. Bekr, Leys, Yunus, İbn Şihab, Enes b. Malik, Ebu Zerr.²³⁹ Şunu da hatırlatalım ki bu rivayet parça parça zikredilmiş diğer rivayetlerin bir araya getirildiği kapsamlı bir haberdur. Bu rivayet Buhari,²⁴⁰ Müslim²⁴¹ ve İbn Hanbel²⁴² gibi otoritelerin de zikrettiği bir rivayettir.

Hadis kaynaklarında Enes b. Malik'in Ebu Zerr'den aktarmış olduğu farklı kısa rivayetler de bulunmaktadır. Biz çalışmamızda bu rivayetlerin en kapsamlısını tercih ettik ki zaten bu rivayet, diğer rivayetlerin birleştirilmiş hali olarak nitelendirilebileceğinden, dolaylı yolla diğer rivayetleri de içine almaktadır. Ebu Zerr'e dayanan bu rivayette Hz. Muhammed'in ağzından olay şu şekilde anlatılmaktadır; "Mekke'deyken evimin tavanı yarıldı ve Cebrail indi. Göğsümü yardı ve onu zezem suyuyla yıkadı. Sonra içi hikmet ve iman ile dolu olan altın bir tas getirip göğsüme boşalttı ve sonra kapattı. Ardından elimden tutup beni semaya çıkardı. Dünya semasına geldiğimizde Cebrail, semanın bekçisine 'Aç' dedi. Bekçi, 'Kim o?' deyince 'Cebrail' karşılığını verdi. Bekçi 'Yanında kimse var mı?' diye sorunca 'Muhammed var' dedi. Bekçi 'Ona davet gönderildi mi?' diye sorunca 'Evet' dedi ve ardından kapıyı açtı. Kapı açılınca semanın üstüne çıktık. Orada sağ ve sol tarafında birtakım karaltılar olan bir adam gördüm. O, sağ tarafına baktığında gülüyor, soluna baktığında ise ağlıyordu. Bana 'Merhaba salih peygamber ve salih oğul' dedi. Ben Cebrail'e 'Bu kim?' dedim. 'Âdem peygamberdir' dedi. 'Etrafındaki karaltılar ise soyundan gelenlerin ruhlarıdır. Sağında olanlar cennetlikler solunda olanlar ise cehennemliklerdir. Sağına bakınca güler, soluna bakınca da ağlar.' dedi. Sonra Cebrail beni ikinci semaya çıkardı. Oranın bekçisine de 'Aç' dedi. Bekçi önceki bekçinin sorduklarına benzer sorular sorduktan sonra kapıyı açtı."

²³⁹ Buhari, "Salât", 1.

²⁴⁰ Buhari, "Ehadisü'l-Enbiya", 5.

²⁴¹ Müslim, "İman", 263.

²⁴² İbn Hanbel, *el-Musned*, 5/144.

Enes'in aktardığına göre Ebu Zerr, Hz. Muhammed'in semanın katlarında İdris, Musa, İsa ve İbrahim peygamberleri görmüş ancak bu peygamberlerin hangi semada bulunduklarını hatırlayamadığını belirtmiştir. Rivayetin devamında yine Enes der ki Hz. Peygamber Cebrail ile birlikte İdris'e uğradığı zaman, 'Merhaba salih peygamber, salih kardeş' dedi. Ben de 'Bu kim?' diye sordum. Cebrail, 'İdris'tir dedi. Sonra Musa'ya uğradım. O da 'Merhaba salih peygamber, salih kardeş' dedi. Ben 'Bu kimdir?' dedim. Cebrail, 'Musa' dedi. Sonra İsa'ya uğradım. O da 'Merhaba salih peygamber, salih kardeş' dedi. Ben 'Bu kim?' dedim. Cebrail, 'İsa'dır' karşılığını verdi. Sonra İbrahim'e uğradım. O da 'Merhaba salih peygamber, salih oğul' dedi. 'Bu kimdir?' dedim. Cebrail 'İbrahim'dir dedi.

İbn Şihab (ö. 124/742) dedi ki 'Bana İbn Hazm, İbn Abbas ile Ebu Habbe el-Ensari'nin, Resulullah'ın şöyle dediğini anlattı: "Sonra Cebrail beni yazıcı meleklerin kalemlerinin seslerini duyduğum yüksek bir yere çıkardı.' İbn Hazm ve Enes b. Malik, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini söylediler: "Allah, elli rekât namaz farz kıldı. Bu emirle dönerken Musa'ya rastladım. Musa bana, 'Allah ümmetine neyi farz kıldı?' diye sordu. 'Elli rekât namaz' deyince 'Rabbine dön çünkü senin ümmetin buna güç yetiremez' dedi. Döndüm ve Rabbime rica ettim. Bunun üzerine Allah bir miktar indirdi. Musa'ya döndüğümde bana bir miktar daha azalttırmamı söyledi. Arz ettiğimde bir miktar daha azalttı. Musa'ya söyleyince tekrar azalttırmamı söyledi. Ben Rabbimden tekrar azaltmasını istediğimde, 'Onlar beştir ve aynı zamanda ellidir. Benim nezdimde karar değiştirilmez' diye buyurdu. Musa'ya tekrar döndüğümde 'Rabbine dön ve miktarı azalt' deyince ben 'Rabbimden utanırım' dedim." Sonra Cebrail beni Sidretü'l-müntehaya²⁴³ kadar götürdü. Sidre'yi mahiyetini tarif edemeyeceğim renkler kaplamıştı. Sonra Cennet'e götürüldüm. Orada inci gerdanlıklar gördüm ve toprağı misk idi."²⁴⁴

Hz. Peygamber'in sidretü'l-müntehayı aşmasının ardından kendisine üç hediye verildiği rivayetlerde aktarılmaktadır.²⁴⁵ Bu hediyeler; beş vakit namaz,²⁴⁶ Bakara suresinin son iki ayeti (Amenerrasulü) ve Allah'a ortak koşmayanların cennete gireceği

²⁴³ Sidretü'l-Münteha kavramı hakkında farklı yorumlar ve rivayetler mevcuttur. Bu konu ileride müstakil bir başlık altında incelemeye tabi tutulacağından şimdi bu konu üzerinde durulmayacaktır.

²⁴⁴ Buhari, "Salât", 1.

²⁴⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/387; Nesai, "Salât", 1.

²⁴⁶ Buhari, "Tevhid", 37; Müslim, "İman", 259.

müjdesidir.²⁴⁷ Ayrıca içinde selam ve ihtiramın da yer aldığı “Tahiyyat” duasının da mirâc mucizesi esnasında okunduğu rivayetler içerisinde yerini almıştır.²⁴⁸ Mirâc hadisesiyle ilgili, Buhârî’de dokuz bölümde ve birbirinden farklı rivayetler,²⁴⁹ Müslim’de ise on üç rivayet yer almaktadır.²⁵⁰ Hatta bu rivayetlerin bazıları, Buhârî ve Müslim’in üzerinde ittifak ettiği hadislerdendir.²⁵¹

Son olarak çalışmalar kapsamında yalnızca bir yerde gözümüze ilışen bir rivayete de yer vermek istiyoruz. Abdullah b. Ömer’e dayandırılan mezkûr rivayette, Mi’rac gecesinde elli vakitlik namazın farz kılınıp daha sonra indirilmesinin yanı sıra, cünüplükten dolayı yedi kez, aynı şekilde idrardan dolayı da yedi kez abdest alınması emredilmiştir. Hz. Muhammed ise bu yükümlülüklerin hafifletilmesi için Allah’a yakarmış ve nihai olarak elli vakitlik namaz beş vakte, cünüplükten dolayı yedi kez gusûl abdesti alma yükümlülüğü ve aynı şekilde idrardan dolayı da yedi kez abdest alma zorunluluğu bire indirilmiştir.²⁵² Lakin bu rivayetin başka hiçbir kaynakta geçmemesi ve başka rivayetlerce desteklenmemesi, onun güvenilir oluşuna hâlel getirmektedir.

Hadis kaynaklarından farklı birçok sened ve tarikle bizlere aktarılan bu rivayetler, İsrâ ve Mi’rac olaylarının vukunu ispatlamaktadır. Bu olayların vukunu ispatlamaya Kur’an yalnız başına yeterli olsa da hadis rivayetleri, ilgili Kur’ân ayetini desteklemekte ve müslümanların olayların vukuuyla ilgili bütün şüphelerini bertaraf etmektedir. Buna rağmen rivayetlerde yer alan bazı ifadelerin anlaşılmasının zor olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu zorluk, rivayetlerin zahîrî anlamlarıyla ele alınması durumunda ortaya çıkmaktadır. Meselâ Hz. Musa’nın Hz. Muhammed’e namaz vakitlerinin indirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunması ve Hz. Muhammed’in de bunun üzerine namaz vakitlerinin indirilmesi amacıyla Rabb’ine defalarca müracaat etmesi, anlaşılması zor meselelerden biridir. Çünkü rivayetin zahiri, Allah’ın kararsız bir varlık gibi algılanmasına yol açabilmektedir. Ne var ki hadislerin metafizik boyutta cereyan eden olayları anlatıyor olması, onları aklın sınırlarına sıkıştırmamıza ve onları

²⁴⁷ Müslim, “İman”, 279; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/387; Nesai, “Salât”, 1; et-Tirmizi, “Tefsiru’l-Kur’an”, 53; Beyhâkî, *Delail*, 2/122.

²⁴⁸ Suleyman İbnu’l-Eş’es Ebu Dâvud, *Kitâbu’s-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Salat”, 182.

²⁴⁹ Buhari, “Salât”, 1; “Hacc”, 76; “Enbiya”, 5; “Menakıbu’l-Ensar”, 24; “Menakıbu’l-Ensar”, 42; “Tefsir”, 17, 3; “Eşribe”, 1, 11, 12; “Kader”, 10; “Tevhid”, 37.

²⁵⁰ Muslim, “İmân”, 259-272; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 2/88-1146.

²⁵¹ Buhârî, “Ehâdisu’l-Enbiyâ”, 5; Muslim, “İmân”, 263; İbn Hanbel, *el-Musned*, 5/144.

²⁵² İbn Hanbel, *el-Musned*, 2/110.

metin yönüyle kritik etmemize engel teşkil etmektedir. Bundan dolayı, bu tür hadislerin sıhhat dereceleri, ancak sened itibariyle tespit edilebilir. Rivayetlerin sened kritikleri de zamanında işin ehli alimler tarafından yapılmış ve kitaplarda kayıt altına alınmıştır. Özellikle de ulemânın büyük kısmının hüsn-ü kabulüne mazhar olmuş sahiheynin de dahil olduğu kütüb-ü sitte, Kur’ân’dan sonra dinin öğrenilebileceği temel kaynakları oluşturmaktadır.

İsrâ ve Mi’rac hadiseleri Hz. Muhammed için Mekke müşriklerinden gördüğü büyük eziyet ve sıkıntılara karşı verilen manevi bir güç ve ruhi bir zenginlik olmuştur. Ayrıca Mi’rac, Hz. Peygamber’in risaletin bütünlüğünü manevi âleminde en iyi şekilde hissetmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber’in ruhu, zaman ve mekân perdeleri karşısında alabildiğince zenginleşmiş ve sıkıntılarını söküp atmıştır. Bu manevi güçlendirmenin Peygamberimizi kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan hicret için cesaretlendirmek ve onun toparlanmasını sağlamak amacıyla da gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim: *“De ki: Ya Rabbi, gireceğim yere doğruluk ve dürüstlük üzere girmemi, çıkacağım yerden de doğruluk ve dürüstlük içinde çıkmamı nasip eyle ve kendi katından beni destekleyecek kuvvetli bir delil ver bana!”*²⁵³ mealindeki ayetle de Hz. Muhammed’e hicret edeceği yere sıdk üzere ulaştırılması için nasıl dua edeceği öğretilmiştir. Mi’rac başlı başına mükemmel bir hadise, fevkalade bir mucize olmakla birlikte hemen akabinde hicret meydana gelmiş ve Hz. Muhammed, maddi-manevi sıkıntılarından kurtulmuştur. Allah’ın beşer olan birini henüz dünyadayken yanına çağırıp Sidre’ye kadar yükseltmesi ve ona İsrâ suresinin ilk ayetinde geçen *“...ayetlerimizden bir kısmını kendisine göstermek için...”* ibaresi gereğince çeşitli mucizelerin gösterilmesi, insanı aciz bırakan bir hadisedir.

İsrâ ve Mi’rac hadiselerini konu alan çalışmaları genel olarak incelemeye tabi tuttuğumuzda hemen hepsinin yalnızca İsrâ suresinin birinci ayetinin çevresinde dönüp durduğu dikkatimizi celbetmiştir.

İslam tarihinin en olağanüstü hadisesi olarak nitelendirilebilecek olan İsrâ hadisesi, Allah’ın kudretinin ve beşerin aciziyetinin bir göstergesidir. Bu kutsal yolculuğu

²⁵³ el-İsra 17/80.

konu alan ayetin akabinde sıralanan ilkeler ve dikkat çekilen hususlar da insanın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde edebilmesi için büyük önem arz etmektedir.

2.2.2. İsrâ ve Mi'rac Hadiselerindeki İhtilaflar

İsra ve mi'rac hadisesiyle alakalı birçok ihtilaf bulunmaktadır. Bu ihtilaflar, söz konusu hadiselerin mahiyeti, zamanı, kaç defa meydana geldiği, necm suresinin isra ve mi'rac olaylarıyla alakası ve şakk-ı sadr başlıkları altında ortaya konulacaktır.

2.2.2.1. İsrâ ve Mi'rac Hadiselerinin Mahiyeti

İsrâ ve Mi'rac olayları başta Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebi Talip, Bilal b. Ebi Rabah (Bilal-i Habeşi), Esmâ binti Ebi Bekr, Abdullah b. Mes'ud, Osman b. Affan, Hz. Aişe, Muaviye b. Ebu Sufyan, Ümmü Habi binti Ebi Talib, Abdullah b. Abbas, Ebu Sail el-Hudri, Enes b. Malik, Übeyy b. Ka'b, Semure b. Cündeb, Ümmü Seleme ve Usame b. Zeyd olmak üzere, ashtaptan bir grup tarafından rivayet edilmiştir. İmam Kurtubi, İsrâ ve Mi'rac ile ilgili rivayetlerin bütün hadis kitaplarında yer aldığını, sahabeden gelen rivayetlerin İslam dünyasının her tarafına yayıldığını söylemektedir. Böylelikle ortalama yirmi sahabeden günümüze ulaşan bu rivayetler tevâtür derecesine ulaşmıştır.²⁵⁴ Kütüb-i Sitte'de yer alan Mi'rac'a dair rivayetler hayli kapsamlıdır. Bunların yanı sıra daha sınırlı rivayetler de bulunmaktadır. Ancak bunlar, bir bakıma daha kapsamlı olan rivayetlerin birer parçası olarak nitelendirilebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebi Şeybe'de (ö. 235/849) yer alan, Enes b. Malik isnadlı bir rivayet, hadis kaynakları içerisinde Mi'rac ile ilgili hem en eski hem de en kapsamlı rivayetlerden biridir.²⁵⁵ Yine ilk kez İsrâ ve Mi'rac hadiseleri bu rivayette birlikte zikredilmiş, o günden sonra da bu kullanım yaygınlık kazanmıştır. İsrâ hadisesi tek anılmaz olup artık daima birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla anlatılarda İsrâ hadisesi Mi'rac anlatılarının yanında daha kısa ve tabiri caizse daha sönük kalmıştır. İsrâ hadisesi büyük bir mucize olmakla beraber Mi'rac çok daha dikkatleri celbeden, olağanüstü çok ayrıntı içeren bir hadise olduğu için ister istemez ön plana çıkmıştır. Bu

²⁵⁴ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/37-38; Kurtubi, *el-Cami'*, 10/135.

²⁵⁵ Ebu Bekr Abdullah İbn Muhammed İbn Ebi Şeybe, *el-Musennef*, thk. Sa'd İbn Nasir Ebu Habîb eş-Şaşrî (Riyâd: Dâru Kunûzi İşbiliya, 2015), 20/244-246.

durum Mi'rac anlatılarının masaldan ibaret olduğunu düşünen ve İsrâ hadisesinin de manevi bir yolculuk olduğu savunanlara malzeme olmuştur.²⁵⁶

Mezkûr hadiselerin vuku buluşuna geçmeden önce konu üzerindeki bazı ihtilaflara değinmek uygun olacaktır. İsrâ ve Mi'rac hadiseleriyle ilgili tartışılan en önemli noktalar; olayın mahiyeti, yani Hz. Muhammed'in bu olayı bedenlen mi ruhen mi yaşadığı, ne zaman vuku bulduğu ve kaç kez gerçekleştiği ihtilaflarıdır. Daha önce de zikredildiği üzere konuyla ilgili olan ayet şu şekildedir: سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “Bir gece kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah, noksanlıklardan münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.”²⁵⁷

Bazı müfessirlere göre bu hadise hem bedenlen hem de ruhen yaşanmış bir mucizedir, bazılarına göre bu mümkün görünmemektedir.²⁵⁸ Bazıları ise İsrâ ve Mi'rac hadiselerini, sadece ruhen yaşanmış olaylara indirgemekte ve bununla da Hz. Muhammed'in ruhen terbiye edilmesinin amaçlandığını belirtirler. Ki bu durumda söz konusu hadiselerin mucizevi yönleri de ortadan kalkmış olur.²⁵⁹ Dolayısıyla konunun gerçekleşme mahiyetine yönelik çeşitli yorumlar ortaya konmakta, bu ihtilaflar günümüzde de birçok çalışmada gözlemlenebilmektedir. Bu tartışmalar, ortada inkâr edilemez bir olağanüstülüğün varlığının delili olarak okunabilir. Çünkü söz konusu ihtilaflar, konunun tartışılabilir olduğunu gösterse de akılla idrak olunamayacak yönlerinin bulunduğu da en açık işaretleridir.

İsra/1'deki ‘Mescid-i Aksâ’, ‘abd’ ve ‘leylen’ ifadelerine özellikle dikkat etmek gerekir. Çünkü Hz. Muhammed'in açık ismi yerine ‘kulunu’ ibaresi tercih edilmiştir. Aynı kullanım, Necm/10'da ‘kuluna’ şeklindedir. Cin/19'da ‘kulu’,²⁶⁰ Alâk/9 ve 10'da ise ‘bir kulu’²⁶¹ şeklindedir. Bu ifadelerin hepsinden maksat Hz. Muhammed'dir. Bu

²⁵⁶ Balcı, *İsrâ ve Mi'rac Gerçeği*, 33.

²⁵⁷ el-İsra 17/1.

²⁵⁸ Ebu'l'A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 3/111.

²⁵⁹ Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân: Sistematik Kur'ân Fihristi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006), 547.

²⁶⁰ “Allah'ın kulu, ona yalvarmaya (namaza) kalkınca, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi.”

²⁶¹ “Gördün mü şu men edeni, namaz kılarken bir kulu (Peygamberi namazdan)?”

durum da “kul” kelimesinden anlaşılması gereken hususun ruh ve cesedin bir arada olduğunun anlaşılması gerektiğidir. Aynı zamanda bu kullanımlar, kulluğun ulaşılabilecek en üstün makam olduğunu gösterir. Çünkü bu makamlar, “kul” vasfıyla ihraz edilmiştir.²⁶² فَاسْرَ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ “Artık sen ailen ile gecenin bir kısmında yürü.”²⁶³ ayetindeki “أَسْرَ” emir kipi de gece yürüyüşünü anlatmaktadır. Mahiyet itibariyle aynı şeyi anlatan bu ifade içerik itibariyle de aynı anlama gelir. Ki buradan hareketle şu yorumu gönül rahatlığıyla yapabiliriz ki İsrâ hadisesi beden ve ruhen gerçekleşmiş bir hadisedir. Nitekim ayet sadece ruhiyeti kapsamış olup bir nevi rüya mahiyetini taşımış olsaydı, müşriklerin konuya bu denli itiraz etmeleri, hayrete düşmeleri mümkün olmazdı. Zira insanın rüyasında ne denli uzak mesafelere gidip geldiği kimseyi şaşırtmaz ve o zaman da bu hadise bir mucize olmaktan çıkıp yalnızca basit bir hayal sayılabilir.

Dikkat edilmesi gereken diğer ifade ise لَيْل ifadesidir. Bu kelimenin nekre olması, ba’ziyet ifade ettiğini ve aslında bunun من لَيْل anlamında olduğunu gösterir.²⁶⁴ Bu da ifadeye yürütme süresinin çok kısa olduğu anlamını katar.²⁶⁵ Bu durumda ayetteki لَيْل ifadesi kullanılmasaydı yürütmenin bütün gece boyunca gerçekleştiğinin anlaşılmasına sebep olurdu.

İsrâ hadisesi gerek mucizliği ile dikkatleri ve hayretleri celbetmesi gerekse konu hakkında ayetlerde teferruatlı bilgilerin yer almaması sebebiyle farklı şekillerde yorumlanmış, üzerinde uzun tartışmalar yapılmış bir olay olarak tarihteki yerini almıştır. En çok tartışılan yönü ise yukarıda da belirtildiği gibi hadisenin uykuda (rüya) mı yoksa uyanıkken (yakaza halinde) mi vuku bulduğu ihtilafıdır.

Farklı sahabelere dayandırılarak İsrâ ve Mi’rac’ın rüya şeklinde zuhûr ettiği söylene de ulemanın çoğunluğuna göre bu olaylar beden ve ruhun birlikteliğiyle

²⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 14/446; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azim*, 8/432; el-Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, 14/5-9; Mutevellî Şa’râvî, *el-İsra ve’l-Mi’rac*, çev. Durmuş Ali Karabacak (Konya: y.y., 2012), 20; Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l-Munîr*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınları, ts), 8/10-11; Çetiner, *Fatiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nuzûl; Kur’ân Ayetlerinin İniş Sebepleri*, 2/558-559.

²⁶³ Hud 11/81.

²⁶⁴ el-İsrâ 17/79.

²⁶⁵ Ebu’l-Kasım Mahmûd İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûh’t-Te’vîl* (Lübnan: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 2008), 2/589; Muhammed İbn Muhammed İbn Mustafa Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 1431), 5/154; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayınları, 1991), 7/14; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/92.

gerçekleşmiştir.²⁶⁶ Bu durum da söz konusu mucizelerin rüyada değil uyanık halde gerçekleştiğini gösterir. Çünkü bu olayların uykuda ve bir rüya olarak gerçekleşmesi durumunda yöneltilen itirazlar ve inkârlar anlamsızlaşır. Çünkü hiç kimse gördüğü rüyalarından dolayı kınanmaz ve yalanlanmaz. Ayrıca müşriklerin duydukları zaman verdikleri tepkiler, söz konusu olayların rüya olmadığının en önemli göstergelerindendir.²⁶⁷

Kadı İyaz, mezkûr hadiselerin uyanıkken vuku bulduğunu savunmuş, aksini iddia edenlerin görüşlerini ve delillerini incelemeye tabi tutmak ve eleştirmek için de “Uykudayken olduğunu iddia edenlerin delillerinin iptali hakkında bab” şeklinde müstakil bir başlık altında çalışma yapmıştır. Burada اسْرَى “esra” fiilinin “uyanıkken yürümek” anlamına dikkatleri çeker. Ayrıca suredeki “İnsanlara bir fitne (imtihan) olarak”²⁶⁸ ifadesinin de yaşanmış somut bir olaya delalet ettiğini belirtir ve bunun rüyada görülebilecek herhangi bir şeyin imtihan olarak nitelenemeyeceği gerçeğine bağlar. Göze çarpan bir yorum farklılığı da Kadı İyaz’ın bu eserinde yer verdiği bir başka ayrıntıdır. İyaz, bu ayetin Hudeybiye olayından sonra indiğini aktarır ve çalışmaya konu olan hadiselerle hiçbir ilgisinin olmadığını belirtir.²⁶⁹

Surenin ilk ayetindeki “sübhan” “سُبْحَانَ” ifadesi de söz konusu mucizelerin uyanık vaziyette gerçekleştiğine bir delil olarak sunulur. Çünkü Allah’ın tesbîh edilmesi, ortada büyük ve akıl almaz bir işin olduğunun göstergesidir. Akıllara durgunluk ve insanı şaşkınlığa sevk eden bir durumun olmaması durumunda tesbîh de muktezâ-i hâle uygun düşmez. Üstelik Burak’ın sadece ruhu taşımak için gönderilmiş olamayacağına çünkü ruhu taşımak için bir bineğe ihtiyacın olmadığına dikkatler çekilmiştir.²⁷⁰ Haberlerin zahiri de bu durumu desteklemektedir. Çünkü aksi durum, verilen tepkileri ve yapılan bütün muhalefeti anlamsız kılar. Ayrıca bu durumu imkânsız kılan ve bunu te’vil etmeyi zorunlu kılan bir sebep de bulunmamaktadır.²⁷¹

²⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 3/113.

²⁶⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ biTa’rifi Hukuki’l-Mustâfa*, 1/149-152; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 3/114; Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/218; Muhammed Said Ramazan Bûtî, *Fıkhü’s-Sîyre* (Dimeşk: Dönem Yayınları, 1991), 169-170.

²⁶⁸ el-İsrâ, 17/60.

²⁶⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ biTa’rifi Hukuki’l-Mustâfa*, 1/149-150.

²⁷⁰ Suyuti, *el-İsra ve’l-Mirac*, 54.

²⁷¹ Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/196.

Bazıları ise arayı bulmak amacıyla veya mu'tedil bir çizgide bulunmak kaygısıyla olsa gerek, mezkûr hadiselerin önce rüya halinde daha sonra da gerçekten vukû bulduğunu savunmuş²⁷² ve iki zıt görüşü birleştirme yoluna gitmişlerdir.²⁷³

Bu görüşlerin karşısında söz konusunu mucizelerin rüyadan ibaret olduğunu savunanlar konumlanmaktadır. Ki bunlardan bir kısmı, olayı hafife almış pozisyonuna düşmemek için Hz. Peygamber'in gördüğü rüyaların vahiy olduğu gerçeğine dikkatleri çekmiştir.²⁷⁴ Mesela, Muaviye İsrâ için "sadık bir rüya" yorumunu yapmaktadır.²⁷⁵

İsrâ ve Miracın rüyada gerçekleştiği fikrini savunanların temel dayanağının '*Sana gösterdiğimiz rüyayı ancak insanlara bir imtihan olarak gösterdik.*'²⁷⁶ ayeti olduğu değerlendirmesi yapılır.²⁷⁷

Mezkûr mucizelerin beden ve ruhun birlikteliğiyle yapıldığına kani olanların görüşleri şöyle tasnif edilmiştir:

- 1- "Kulunu geceleyin seyahat ettiren" ifadesindeki "kul" kelimesi, cisim ve ruhun birlikteliğini anlatır. Binaenaleyh, Hz. Peygamber hem cismiyle hem ruhuyla bu mucizeleri yaşamıştır. Aksi takdirde عبد "abd" ifadesinin kullanılması gereksiz olurdu.
- 2- Burak adındaki bineğe binilmesi, sütün içilmesi gibi durumlar, bu olayın somut bir şekilde ve bedenen yapıldığını gösterir.
- 3- Mezkûr olaylar, sadece rüyada gerçekleşmiş olsaydı, muhaliflerin itirazları anlamsız ve gereksiz olurdu. Çünkü insanlar, gördükleri rüyalardan dolayı yalanlanmaz ve kınanmazlar.
- 4- "*Sana gösterdiğimiz rüyayı ancak insanlara bir imtihan olarak gösterdik.*"²⁷⁸ ayetinde sözü geçen rüya, sıradan bir rüya olsaydı hiç kimse o rüyaya inanma konusunda sıkıntı çekmezdi. Üstelik böyle olsaydı, söz konusu rüya, imtihan olarak da nitelenmezdi.²⁷⁹

²⁷² Muhammed İbn Ebu Bekr İbn Seyyidunnas, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 1/249.

²⁷³ Suyutî, *el-İsrâ ve'l-Mirac*, 57; Köksal, *İslam Tarihi*, 2/203.

²⁷⁴ İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 275; İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/44; Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, 1/300.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/23.

²⁷⁶ el-İsrâ 17/60.

²⁷⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet* (İstanbul: Eser Yayınları, 1981), 2/438.

²⁷⁸ el-İsrâ 17/60.

²⁷⁹ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 2/441.

Hız. Peygamber'in bu tecrübeleri rüya halinde iken müşahade ettiğini savunanlar da mevcuttur. Bu kesimin önemli temsilcilerinden biri olan Doğrul, bu hadiselerin cismani olarak meydana geldiğini düşünenlerin zayıf ve asılsız bulur ve şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Mi'rac'a rüya diyenlerin maksadı, onu her akşam ve her sabah görülen alelade bir rüya olarak tanımak değildir. Belki başka bir kelime bulunamadığı için rüya denilmiştir. İnsan, cisimden ve ruhtan müteşekkildir. Cisim ile ruh arasındaki münasebet, arızidir. Bu arızı irtibat dolayısıyla insan ile ruh âlemi arasında bir perde vardır. Bu irtibat ipliği ne kadar zayıf olursa olsun nur âleminin perdesi de o kadar incedir. İnsan uyanıklık halinde zahiri hasselerini kullanır. Onun bu meşguliyeti, ruhunu bâtını müşahedelerden alıkoyar. Uyku esnasında zahiri hasseler (duyular) faaliyetten kesilir. Ruh dünyevi (maddi) meşguliyetlerden kurtulur. Bâtını kuvvetler faaliyete başlar. Her insan günde bir kere ölür, çünkü ruhu cesedinden ayrılır. Yalnız bir sınıf insan vardır ki onların cesetleri ruhlarını terk ederek melekût âlemini seyrederek, sonra yine makamına döner. Bizim dilimizde 'sadık rüya' veya 'peygamber rüyası' dediğimiz şey budur. Kur'an-ı Kerim'de ondan bahsederken rüya denmiştir. Bu melekûtü seyretme esnasında, göz kapalıdır, fakat kalbin gözü açıktır. İbn Abbas'ın 'gözle görüş' dediği, vahye dair sahih hadislerin de teyit ettiği budur.”²⁸⁰

Kadı İyaz (ö. 544/1149) da bu hadiselerin mahiyeti hakkında rivayetleri aktardıktan sonra ilgili görüşleri şöyle tasnif etmiştir:

“- Hz. Aişe, Hasan-ı Basri ve Muaviye'ye göre Hz. Peygamber (sav), Mi'rac'a ruhen²⁸¹ uykudayken çıkmıştır. Bu bir rüya hali olup, peygamberlerin rüyaları vahiydir. Başkalarının rüyaları gibi değildir. Buna İsrâ suresinin altmışıncı ayetinde geçen 'Sana gösterdiğimiz o görüntüleri...' ²⁸² ifadesini delil olarak göstermişlerdir. İsrâ'nın uyku halinde gerçekleştiğini kabul edenler buradaki 'rüya' kelimesini uykuda görme olarak açıklamışlardır. Nitekim Hz. Aişe, 'Onun bedeni asla gözden kaybolmadı, onun ruhu nakledildi.' diyerek, bu konudaki görüşünü ortaya koymuştur.”²⁸³

²⁸⁰ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 2/444.

²⁸¹ İbn Kayyım, *Zadü'l-Mesir*, 4/35-36; Konu hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Yaşar Düzenli, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraca Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *EOÜSB Dergisi*, (Eskişehir 2001), 31-48.

²⁸² Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdulbakî Zerkânî, *Şerhu'z-Zurkânî ala'l-Mevâhibi'l-Leduniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1996), 8/6.

²⁸³ Hz. Peygamberin isra ve mirac hadiselerinin her ikisini de sadece ruhen yaşadığını ileri süren çoğunluğun dayandığı rivayetlerden en önemlisi Hz. Aişe'den nakledilen bu ifadedir. Lakin Hz. Aişe'nin bu konuda kesin bir şey söylemesi ya da ona isnad edilmesi doğru bir görüş olmayacaktır. Zira tarihsel veriler dikkate alındığında Hz. Aişe'nin bu olay vuku bulduğunda henüz çok küçük yaşlarda olduğu görülmektedir. Kendisinin Hz. Peygamber ile evlenmesi hicretten sonra, Medine'de gerçekleşmiş, İsrâ ve mirac hadiselerinin ise ulemanın neredeyse tamamı tarafından aktarıldığı üzere, Mekke'de, hicretten önce vuku bulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu rivayet ya sahih değil ya da başka bir mevzu ile alakalıdır.

“İbn Abbas, Cabir, Enes, Huzeyfe, Ömer, Ebu Hureyre, Dahhak ve Taberi’ye göre, Hz. Peygamber (sav), uyanırken ve bedenen Mi’rac olayı gerçekleşmiştir.

-Hz. Peygamber, Mescid-i Hâram’dan Mescid-i Aksa’ya uyanık halde bedenen; oradan ötesini ise ruhi olarak gerçekleştirmiştir.”²⁸⁴

İbn Kayyim, bu yolculuğun Hz. Peygamber’in uyanık olduğu halde sadece ruhen yaşandığını belirtir ve rüya ile ruhsal yolculuk arasındaki farklara dikkatleri çeker.²⁸⁵ Ayrıca o Hz. Aişe ve Muaviye’nin muzkûr olayın ruhen yaşandığını belirttiklerini söyler.²⁸⁶

Bunun yanı sıra Mi’rac’ın bedenen gerçekleşmiş olsa da beden ruhen niteliklerine büründüğünü savunan ve beden de ruhsal bir yapıya büründüğü için yaşananların garipsenmemesi gerektiğini ifade edenler bulunmaktadır. Çünkü onlara göre bu durum, âlem-i misal ve âlem-i şuhud arasındaki berzahta cereyan etmiştir.²⁸⁷

Razi, Alâk suresinde geçen (عَبْدٌ) ‘abd’ (Alâk, 96/10) kelimesinden kastın hem ruh hem beden olduğuna dikkat çeker ve İsrâ suresinin birinci ayetindeki ifadenin de aynı bağlamda kullanıldığını ifade eder. Benzer şekilde o, Cîn suresinin on dokuzuncu ayetindeki bağlamın da aynı olduğunu hatırlatır.²⁸⁸ Böylece İsrâ ve Mi’rac’ın hem ruh hem de bedenle gerçekleşmiş olduğunu iddia eder.²⁸⁹ Benzer şekilde Taberi bu hadisenin maddi bir yolculuk olduğunu savunarak, ‘Madem manevi bir yolculuksa o halde Burak’a gerek kalmazdı.’ şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.²⁹⁰

İsra ve Mi’rac konusundaki tartışmalar, ana hatlarıyla aktardıklarımızdan ibarettir. Görüldüğü gibi ihtilaflar, bu olayların ruhen mi yoksa hem ruh hem de bedenen mi gerçekleştiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Mekke’den Kudüs’e o dönemde normal şartlarda haftalarca süren bir yolculuğun birkaç saniyede hatta bir anda olup bitmesi, insan

Aynı şekilde Kadı İyaz da Hz. Aişe’den gelen bu rivayeti çeşitli yönlerden eleştirir ve sahih bulmaz. Ayrıntılı bilgi için bk. Kadı İyaz, *eş-Şîfa*, 124.

²⁸⁴ Kadı İyaz, *eş-Şîfa*, 121.

²⁸⁵ Muhammed İbn Ebi Bekr İbn Eyyub İbn Sa’d İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh fi’l-Kelâm ala Ervâhi’l-Emvât ve’l-Ehyâ bi’d-Delâil Mine’l-Kitâbi ve’s-Sünne* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1431), 62-63.

²⁸⁶ Cevziyye, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, 8/66-69.

²⁸⁷ Şeyh Veliyullah Dîhlevî, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2/514-515.

²⁸⁸ “Gerçekten Allah’ın kulu, ona ibadet etmek için kalktığında onun üzerine üşüşerek neredeyse keçe gibi olacaktı.”

²⁸⁹ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 14/395.

²⁹⁰ Taberi, *Camîu’l-Beyan*, 15/17.

idrâkini aşan bir durumdur. Bundan dolayı akıllar, işin mahiyetini kavramakta aciz kalmıştır. Bu acziyet, doğal olarak ihtilafları netice vermiştir. Söz konusu rivayetler, İsrâ ve Mi'rac olaylarının hem ruhen hem de bedenen gerçekleşmiş olduğu kanaatini uyandırmıştır. Çünkü sadece ruhen gerçekleşmiş bir yolculuk olsaydı, müşrikler tarafından şiddetle inkâr edilemezdi. Olaya Allah'ın kudreti açısından bakılırsa herşeye gücü yeten bir kudretin böyle bir mucizeyi gerçekleştirmiş olması kabul edilebilirdir. Netice itibariyle ruhen ve bedenen olduğunu savunanların görüşleri ve dayanakları, daha kabul edilebilir görünmektedir.

2.2.2.2. İsrâ ve Mi'rac Hadiselerinin Zamanı

Daha önce de zikredildiği üzere, İsrâ ve Mi'rac hadiseleri fazlaca ihtilafa sebep olmaya yetecek kadar esrarengiz ve mucizevîdir. Mezkûr konuların bir diğer ihtilafı da olayların cereyan etme zamanıdır. Lakin bu hadiselerin zamanı hakkında rivayet ve yorumları dile getirmeden önce, bu olayların aynı gecede mi farklı gecelerde mi vuku bulduğunu konusuna değinmek faydalı olacaktır.

Bu rivayetlerin hepsini aktarmak çalışmamızın hacmini epeyce zorlayacağı için sadece farklı görüşlere ait birkaç örnek vermeyi uygun görmekteyiz.

Rivayetlerin çoğunluğunda İsrâ ve Mi'rac'ın aynı gecede vuku bulduğu zikredilmektedir.²⁹¹ Başka bir rivayette mi'racın zamanı, Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdis'teki işin bitiminin hemen akabine denk geldiği belirtilmektedir.²⁹² Müslim'deki bir rivayet de bu durumu destekler mahiyettedir. "Bana Burak getirildi, ona bindim; nihayet Beytü'l Makdis'e geldim. Sonra en yakın semaya yükseltildim."²⁹³

Mezkûr hadiselerinin farklı zamanlarda vuku bulduğunu iddia edenlerin dayanakları da şunlardır: "Hz. Peygamber'e İsrâ gecesi nasıl götürüldüğü sorulduğunda şu şekilde cevap verdi: 'Yatsı namazını Mekke'de kıldıktan sonra Cibril bana bir binek getirdi.' der ve ardından Beytü'l Makdis'e gelişinden ve orada yaşadıklarından bahseder ve 'Sonra Cibril beni geri getirdi. Şu yerde Kureyş kervanına rastladık. Sonra da sabah

²⁹¹ Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer İbn Kesir, *Mu'cizâtu'n-Nebî*, thk. İbrahim Emin Muhammed (1431: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts), 4382-4483; Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8/196; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 19.

²⁹² İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 276.

²⁹³ Müslim, "İman", 259.

olmadan Mekke'ye, ashabımın yanına geri geldim.” diyerek ifadelerini bitirir.²⁹⁴ İsrâ ve Mi'rac'ın vuku zamanı ayrı ayrı tarihlendirilse de²⁹⁵ ulemanın büyük bir çoğunluğu hadiselerin aynı gecede ve ardı sıra gerçekleştiğini kabul eder.

İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin aynı gecede mi farklı gecelerde mi vuku bulduğu konusunda rivayetleri dile getirdikten sonra, mezkûr hadiselerin tarihi konusundaki rivayetleri şu şekilde sıralamamız mümkündür: “Birçok araştırmacı, olayların oluş zamanını hicretten bir buçuk sene öncesine tarihlendirir.²⁹⁶ Hatta bazıları, mezkûr olayları, daha erken bir zamana tarihler.”²⁹⁷ Daha kesin ifadelerle söz konusu hadiselerin hicretten bir sene önceye ve Rebiulevvel ayının on yedinci gecesine²⁹⁸ veya yirmi yedinci gecesine²⁹⁹ tarihlendirildiği görülür. Bu hadiselerin hicretten on dört ay önce³⁰⁰ peygamberliğin dokuzuncu yılında³⁰¹ ve on sekizinci ayında cereyân ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁰²

Namazın risaletin beşinci senesinde farz kılındığını anlatan rivayetler de hadiselerin meydana geliş zamanını Rebiulevvel ayına yerleştirmektedirler.³⁰³ Peygamberliğin on birinci yılında meydana gelen akabe biatlarının zamanları da söz konusu hadiselerin cereyan zamanı olarak gösterilir.³⁰⁴ Hamidullah da olayın zamanı ile ilgili şunları zikretmiştir: “Allah yeryüzüne gönderdiği elçiye ödüllendirmek istemiş ve onu kendine çağırması, semavata yükseltmiş, huzura kabul etmiş ve ilahî söyleşiden sonra Resulullah (sav) tekrar yeryüzüne dönmüştür. Burada son nefesini vermeden önce on beş sene daha yaşamıştır.”³⁰⁵ Ayrıca mezkûr hadiselerin hicretten birkaç yıl önce Resulullah'ın elli iki yaşından³⁰⁶ sekiz ay yirmi gün aldığı zamanda meydana geldiği

²⁹⁴ el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/355.

²⁹⁵ Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/638.

²⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, 1/214; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/299; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/354; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/51; İbn Seyyidunnas, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, 1/251; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/22; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/1282.

²⁹⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ biTa'rîfi Hukuki'l-Mustâfa*, 1/142.

²⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, 1/214; Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşahir ve'l-A'lam*, 1/637.

²⁹⁹ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 2/423.

³⁰⁰ İbn Kayyim, *Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, 4/37.

³⁰¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/91.

³⁰² Muhammed İbn Ali Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Vefa, 1997), 3/287.

³⁰³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/109.

³⁰⁴ Safiyyurrahman Mübarekfûrî, *Peygamberimiz Hayat ve Daveti*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 1999), 158.

³⁰⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/129.

³⁰⁶ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 925.

belirtmektedir.³⁰⁷ Hicretten altı ay önce gerçekleştiği söylendiği gibi³⁰⁸ sekiz ay önce gerçekleştiği de rivayet edilmektedir.³⁰⁹

İbn Hazm'dan gelen bir rivayette ise hadiselerin hicretten bir yıl önce meydana geldiği belirtilir³¹⁰ ki söz konusu bu tarih de Habeşistan hicretlerinden sonra, boykot yıllarında Hz. Hatice ve Ebu Talip'in vefatlarından sonraki bir döneme denk gelmektedir. Genel kabul gören görüşün de bu olduğu belirtilir.³¹¹ Ne var ki bu tarihleri aktaran rivayetlerin sıhhati konusunda ciddi şüphelerin ve sorunların olduğu belirtilerek bu tarihlendirmelere güvenilemeyeceği belirtilmiştir.³¹²

Rivayetlerin çeşitliliği, farklı kriterlerin tarihlendirmede esas alındığının göstergesi olarak okunabilir. Belki de olayın tarihinden çok muhtevasına önem addetmeleri bunun sebebidir. Durum bu şekildeyken gün, ay ve yıl şeklinde kesin bir tarih vermek iddialı bir yorum olacaktır. Lakin aktarmaya çalıştığımız kadarıyla farklı görüşlerin elbette mevcut olmasının yanı sıra çoğunluğun kabul ettiği tarih günümüze Mi'rac Kandili olarak yansımış olan Recep ayının yirmi yedinci gecesidir ve yine rivayetlerin geneline bakıldığında hicretten bir veya bir buçuk yıl önce vuku bulduğu en yaygın olan görüştür.

Rivayetler içerisinde ihtilafa sebebiyet veren bir diğer konu ise İsrâ hadisesinin başlangıç noktasıdır. Rivayetlerde Mescid-i Aksa'dan, Mescid-i Hâram'dan, Şi'bu Ebu Talip'ten (Ebu Talip Mahallesi), Hz. Muhammed'in evinden ya da amcasının kızı Ümmü Hani'nin evinden başladığına dair ifadeler mevcuttur. Kur'an, İsrâ hadisesinin başlangıç yerinin Mescid-i Haram olduğunu söylemektedir.³¹³ Hz. Peygamber'in Ebu Talip'in evinin avlusunda iken götürüldüğü de rivayetler arasında yer alır.³¹⁴ Ayrıca olayların

³⁰⁷ Mes'udi, *Mürucu 'z-Zeheb*, 2/253.

³⁰⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4/1846.

³⁰⁹ Ebu'l-Hasan Ali İbn Ebi'l-Kerem İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/27.

³¹⁰ İbn Kesir, *Mu'cizat*, 482.

³¹¹ İbn Kesir, *Mu'cizâtu'n-Nebî*, 482; İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, çev. Mustafa Altinkaya (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 2/327-329; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsra ve'l-Mi'râc*, thk. Muhammed Abdulhakîm el-Kadî (Kahire: y.y., ts.), 53.

³¹² Ebu Ömer Muhammed İbn Hamd Sûyânî, *es-Siretu'n-Nebeviyye Kema Caet fi'l-Ehâdisi's-Sahîhe* (y.y.: Mektebetu'l-Abikân, 2004), 1/186.

³¹³ İbn İshak, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 274.

³¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, 1/214; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 8/201-202.

başlangıç noktasının Ümmü Hani'nin evi olduğu da kaynaklarda aktarılan bilgiler arasında yer alır.³¹⁵

Bu yerlerin hepsi, zaten Mescid-i Hâram bölgesinde yer aldığı için rivayetler arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır.³¹⁶ Sonuç olarak İsrâ ve Mi'raç olayının başlangıç noktası Mescid-i Hâram'dır.

2.2.2.3.İsrâ ve Mi'rac Hadiselerinin Kaç Kez Cereyan Ettiği Konusu

Bu konuda yapılan diğer bir tartışma da İsrâ ve Mi'raç olaylarının kaç defa yaşandığıyla ilgilidir. İbn Kesir, bununla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Resulullah'ın (sav) Mekke'den Beytül Makdis'e götürülmesi bir sefer olmuştur. Her ne kadar râvilerin nakletmiş olduğu ibareler farklı olsa da onlarda ziyade ya da noksanlık bulunsa da peygamberlerden başkasının hata etmesi tabii ve normaldir. Buna karşılık bir kısım insanların çıkıp da bütün rivayetleri birbirine muhalif gösterip birden fazla İsrâ'nın olduğuna hükmetmesi uzak bir ihtimal ve aynı zamanda gariptir. Müteahhirundan bazıları da Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'den Beytül Makdis'e sadece bir defa; Mekke'den semaya sadece bir defa ve Beytül Makdis'e, oradan da semaya yine sadece bir defa götürüldüğünü öne sürmüşlerdir. Bu görüş doğru değildir. Seleften hiç kimse böyle bir görüş nakletmemiştir. Eğer böyle birkaç defa olmuş olsaydı Resulullah (sav) ümmetine bunu haber verirdi ve bu haber nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşır.”³¹⁷

“İsrâ olayının uyanık vaziyette ve birden fazla gerçekleştiği de iddia edilmiştir. Dört defa vuku bulduğu iddia edildiği gibi Medine'ye hicretten sonra gerçekleşen bir İsrâ hadisesinin daha olduğu da iddialar arasında yer alır. Ayrıca Ebu Şame, İsrâ'yı anlatan rivayetleri uzlaştırma yoluna gitmiş ve bu olayın toplamda üç kez gerçekleştiğini dillendirmiştir. Bunlar da Mekke'den Kudüs'e, Mekke'den semaya ve Mekke'den Mescid-i Aksa'ya biçiminde olmuştur.”³¹⁸

Bazı rivayetler, İsrâ'yı atlayarak olayın sadece ikinci kısmı olan mi'racı anlatır. Ki bu durum, mezkûr olayın birden fazla gerçekleştiğinin delili olamaz. Bu, söz konusu

³¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, 1/214; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari* 8/202; İbn Kesir, *Mu'cizat*, 483.

³¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 2/51.

³¹⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, 3: 22.

³¹⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/115.

iẖtisarin olsa olsa ravilerin olayları özetle anlatmasından kaynaklandığını gösterir.³¹⁹ İsrâ'nın bir defasında tek başına diğ̱erinde ise Mi'rac'la birlikte meydana geldiğ̱i de iddia edilmiştir.³²⁰ Farklı bir iddia da mezkûr olayların bir kere peygamberlikten önce iki kere de peygamberlikten sonra meydana geldiğ̱i yönündedir.³²¹

İbn Kayyim; bu olayların sadece bir defa meydana geldiğini söyler ve bunu da namazın Mi'rac'ta farz kılınmasıyla delillendirir ve şöyle der: “İsrâ ve Mi'rac hadisesinin defalarca gerçekleştiğini iddia eden şu insanlara hayret doğrusu! Her defasında Hz. Peygamber'e (sav) elli vakit namaz farz kılınıyor, sonra Rabbi ile Hz. Musa arasında gidip geliyor, nihayet namaz beş vakit oluyor. Sonra bir münadi: 'Farzımı artık imzaladım, yürürlüğe koydum ve kullarımdan hafiflettim.' diye sesleniyor. Sonra ikinci defada Allah namazı yine elli vakit olarak mı iade ediyor? Tekrar düşürülüyor. Bu durum nasıl izah edilebilir?”³²²

Özet olarak; bazı kimselerin mezkûr hadiselerin Hz. Muhammed'in hayatında birkaç defa vuku bulduğunu düşünmelerinin sebebi, rivayetlerde tarih, tasvir, bilgi farklılıklarının bulunmasıdır. Rivayet farklılıklarının sebepleri daha önce de zikredildiğ̱i gibi sahâbenin her ayrıntıya dikkat etmemesi, tarihleri not etmemesi olmakla birlikte olayın tamamını değil de parça parça birbirlerine aktarmalarıdır. Bu da zihinlerde farklı hadiselerin vuku bulmuş olduğı düşüncesini oluşabilmektedir. Lakin rivayetler bir bütün olarak ele alındığında bu olayların Hz. Peygamber'in hayatında bir kez ve aynı gecede tecrübe edildiğ̱i anlaşılacaktır. Nitekim müfessirlerin çoğunluğunun da görüşü bu yöndedir.³²³

2.2.2.4.Necm Suresinin Mi'rac Hadisesi ile İlgili Olduğı İddiası

İsrâ ve Mi'rac hadiselerini konu edinen metinlerin içerikleri incelendiğinde, konuyla ilgili olarak dile getirilen ayrıntıların sadece ayetlerle açıklanamayacağı aşikârdır. Nitekim İsrâ hadisesi yalnızca İsrâ suresinin ilk ayetinde zikredilmekle birlikte, Mi'rac hadisesinden Kur'an'da hiç bahsedilmez. Ne var ki Mi'rac'ın Kur'an'da geçmemesi, onun gerçekleşmediğ̱inin delili olamaz. Hatta İsrâ olayının Kur'an'da

³¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 8/218.

³²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/115; Suyuti, *el-İsra ve'l-Mi'rac*, 58.

³²¹ İbn Kayyim, *Zadü'l-Mead*, 3/42.

³²² İbn Kayyim, *Zadü'l-Mead*, 3/42.

³²³ Salih Sabri Yavuz, “Mi'rac”, 30/134.

belirlenmesi, Hz. Peygamber'e yaptırılan bu yolculuğun bir amacının olmasını gerekli kılar. Çünkü sadece Mekke'den Kudüs'e yaptırılan ve orada son bulan bir yolculuk, Allah'ın abes iş yaptığı anlamına gelir ki bu da Kur'an ve imanla bağdaştırılamaz. Binaen aleyh, İsrâ'nın amaçlanan bir gayenin gerçekleştirilmesinin ilk adımı olarak görülmesi, Mi'rac'ın da bu yolculuğun temel amacı ve gayesi olduğunun kabul edilmesini gerekli kılar. Ayrıca Mi'rac'ta Hz. Peygamber'in şahid olduğu olaylar, bir mü'min için akla aykırı da bulunamaz. Bir mü'min, zaten Allah'ın Peygamber'ine mesajlarını iletmesi için Cebrâil'i gönderdiğine/gösterdiğine inanıyorsa peygamberini katına da'vet etmesine de inanır.

Buna rağmen Mi'rac hadisesini Kur'an'a dayandırmaya çalışan bazı müfessirler, Necm suresinde bu hadiseden bahsedildiğini öne sürmüşlerdir. Necm suresinin bazı ayetlerinde³²⁴ Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesini ve ondan vahiy alma sürecini dile getiren anlatım, İsrâ gecesi Hz. Muhammed'in gördüğü veya yaşadığı olağanüstü olaylar olarak sunulmuş ve böylece Necm suresi ile Mi'rac hadisesi arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.³²⁵ Oysa Necm suresinde işaret edilen gerçeklerle bu hadiseler arasında ilişki kurabilmek her şeyden önce tarihsel olarak mümkün değildir.

Çünkü Necm suresi, risâletin ilk yıllarında ve İsrâ hadisesinden çok daha önce nazil olmuştur.³²⁶ Müfessirler bu sürenin risaletin başlangıç dönemlerinde indirildiğini belirtirler.³²⁷ En erken dönem siyer kaynaklarından birisi olan İbn İshak (151/768), Necm suresinin Boykot yıllarından önce nazil olduğunu söyler ve Hz. Peygamberin ilk kez bu sureyi açıktan tebliğ ettiğini dile getirir.³²⁸

³²⁴ en-Necm, 53/ 5-18.

³²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 27/40-57; er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 20/477-508; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 287-305; Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*, 132.

³²⁶ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 157; Makdisi, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*, 4/149, 153; Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/450.

³²⁷ Ebu'l-Hasen Mukatil İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahate (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1433), 4/915.

³²⁸ İbn İshak, *Sîretu İbn İshâk*, 157. Necm suresinin 19. Ve 20. ayetlerinde müşriklerin putlarının isimlerinden bahsedilmektedir. İddiaya göre Hz. Peygamber bu ayetleri okurken şeytan onun kalbine vesvese sokmuş (!) ve müşriklerin tanrılarını öven ifadeler dile getirmiştir. Bu hadise tarihte *garanik olayı* olarak ifade edilir. (İbn İshak, 157) Zayıf da olsa Necm suresi ile ilgili bu tür anlatılara bakılınca, mezkûr sürenin Mekke döneminin ilk yıllarında nazil olduğunu kolayca anlamak mümkündür. Daha geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, 'Garanik', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/361-366.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Boykot yılları, Mekke Dönemi'ne, risaletin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Palabıyık da bu hadisenin risaletin üçüncü veya dördüncü yıllarında meydana geldiğini dile getirir.³²⁹ Erken dönem müfessirlerinden olan Mukatil b. Süleyman (150/767), Necm ve Leyl surelerini Hz. Peygamber'in Mekke'de ilk kez açıktan okuduğunu söyler.³³⁰ Dolayısıyla bu surenin risaletin ilk yıllarında nazil olduğu bilgisi çok açıktır. Kimi yorumculara göre de bu sure, risaletin beşinci yılında ve yirmi ikinci sırada nazil olmuştur.³³¹ Binaenaleyh, Necm suresi ile mi'rac arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Bu tarihsel verilere rağmen klasik âlimlerin çoğu, adeta birbirlerini taklit etmiş ve Necm suresinin Mi'rac hadisesini imlediğini vurgulamışlardır.

Bilindiği üzere Necm suresinin başlangıcında vahyin ilahi kaynaklı olduğuna vurgu yapıldıktan sonra, Hz. Muhammed'in Cebrail'i görmesi ve ondan vahiy alma sürecine işaret edilirken şu ifadeler kullanılmaktadır:

*“Kayan yıldız yemin olsun ki arkadaşınız Muhammed ne şaşırdı ne de sapıttı. Üstelik o arzusunun göre de konuşmaz. Onun size tebliğ ettikleri kendisine gönderilen vahiyden başka bir şey değildir.”*³³² *“Bunları (vahiy) ona muhteşem bir güce sahip olan (Cebrail) öğretti. O üstün özelliklere sahip bir melektir.”*³³³ *“Cebrail vahyi getirdiği zaman ufkun zirvesindeydi. Sonra (Muhammed'e) yaklaştı ve iyice sokuldu. Öyle ki aralarında iki yay mesafesi kadar hatta daha fazla yaklaştı. İşte o an, elçimize Allah'ın vahyedeceğini vahyetti. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı. (Ey Müşrikler!) Şimdi siz onun gördüğü şey hakkında şüphe edip onunla tartışıyorsunuz, öyle mi?”*³³⁴ *“And olsun, Muhammed, Cebrail'i bir başka sefer indiğinde de Sidretü'l-müntehada ve onun yakınında ki Cennetü'l-Meva'da görmüştü. O sırada Sidre'yi muhteşem heybetiyle öyle kaplamıştı ki Peygamberin gözü hiçbir tarafa sapmadı ve kaymadı. O zaman Peygamber, Rabbi'nin en büyük ayetlerinden birini (Cebrail'i) gördü.”*³³⁵

³²⁹ M. Hanefi Palabıyık, *Hiz. Peygamber ve Mekke Yılları: Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 55.

³³⁰ Mukatil İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*, 4/914-916.

³³¹ Muhammed Abid Cabiri, *Fehmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 1/113.

³³² en-Necm 53/1-4.

³³³ en-Necm 53/5-6.

³³⁴ en-Necm 53/7-12.

³³⁵ Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı Yorum-Meali* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2011), en-Necm, 53/13-18; Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali; Anlam ve yorum merkezli çeviri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011). Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesini işaret eden ve aynı zamanda birbirlerine çok yaklaştıklarını haber veren bu ayetlerde, (en-Necm 53/7-18) Cebrail veya Hz. Muhammed'in isimlerinin aleni bir şekilde zikredilmemesi, bu ayetlerin anlam ve muhtevalarının çarpıtılarak, ayette birbirlerini görenlerin Hz. Muhammed ve Allah olduğu iddiasında bulunan kimseler için dayanak olmuştur. Üstelik bu buluşmanın semanın en nihai noktasında vuku bulmuş olduğu dile getirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Taberi, *Camîu'l-Beyan*, 27/44; İbn Kesir, *Tefsir*, 9/4606; İbnü'l

Necm suresinin içerik, anlam ve üslup açısından incelendiğinde tipik Mekki sure özellikleri taşıdığı görülecektir. Bilindiği üzere Mekki sureler, dini emir ve yasaklardan bahsetmek yerine, dış dünyaya ait birtakım göndermelerde bulunarak Hz. Muhammed'e itiraz ve inkâr yolunu seçenlerin –müşriklerin- dikkatini celbetmeye çalışır.³³⁶ Tıpkı bu surede olduğu gibi yukarıda zikredilen surelerde de Hz. Muhammed'in ismi aleni şekilde söylenmemiş, onun yerine صاحبكم 'sahibukum'³³⁷ yani "arkadaşınız" ibaresi kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim, özellikle müşriklerin yalanlamasına karşı Hz. Muhammed'in de onlardan biri olduğunu, kendileri gibi olduğunu vurgulamak için "arkadaşınız" (sahibukum) ifadesini sıkça kullanır.³³⁸

Müşrikler ona karşı itirazlarını dile getirirken, Hz. Muhammed'in de kendileri gibi bir insan olduğunu, oysa şayet peygamberse onun üstün vasıflarla donatılmış olması gerektiği gibi itirazlar dile getiriyorlardı. Bu itirazlara karşı Hz. Peygamber de *"Ben o (Kur'an) vahyedilmeden önce yıllarca sizin aranızda kalmıştım."*³³⁹ ilahi hitabıyla kendisinin de o toplumun bir bireyi olduğunu ve onlardan farklı bir niteliğe sahip olmadığını vurgulamıştır. Yine Kur'an, yeryüzünün sakinlerinin insanlar olduğunu, dolayısıyla onlara kendilerinden birinin rehberlik edebileceğini ve bu vesileyle kendilerinden birisinin onlara elçi olarak gönderildiğini vurgular.³⁴⁰ Ayrıca Kur'an onların bu itirazlarının haksızlığını ve kasıtlı olduğunu şöyle dile getirir: *"Peki, çocukluklarından beri tanıdıkları bu arkadaşlarında cinnetten eser olmadığını hiç mi akıllarına getirmiyorlar? Oysa o sadece apaçık bir uyarıcıdır."*³⁴¹

Necm suresinin İsrâ-Mi'rac hadiseleriyle alakalı olarak nazil olduğunu savunanların bir kısmı da ayette zikredilen buluşmanın Hz. Peygamber ve Allah arasında gerçekleştiğini savunmaktadır. İkrime, konuyla ilgili şunları kaydetmiştir: "Abdullah b. Abbas: 'Muhammed, Rabbini gördü.' deyince Allah: 'Gözler onu göremez. O ise bütün

Cevzi, ilgili ayetin üç farklı şekilde yorumlandığını dile getirmiş ve bu yorumların birisinde 'Yaklaşan ve sarkanın Allah olduğunu' savunanların bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu yorumu benimseyenlerin Enes b. Malik kaynaklı bir hadis kaydına dayandıklarını dile getirmiştir. Daha teferruatlı bilgi için bk. İbnü'l Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 8/44-45; Razi, 20/489-95.

³³⁶ Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/430-437.

³³⁷ et-Tekvîr 81/22.

³³⁸ el-A'raf 7/184; es-Sebe 34/46; et-Tekvir 81/22.

³³⁹ Yunus 10/16.

³⁴⁰ el-İsra 17/95.

³⁴¹ el-A'raf 7/184.

*gözleri görür.*³⁴² buyurmamış mıdır? dedim. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas: ‘Vay senin haline, bu durum Allah’ın nuruyla görüldüğü zamandır. Görülen onun nurudur. Allah’ın nuru Muhammed’e iki kere gösterildi.’ şeklinde cevap vermiştir.”³⁴³

Allah’ın Hz. Muhammed tarafından görüldüğü iddiası, her dönem savunucu bulabilmiştir. Mesela Elmalılı (ö. 1878-1942), bu konuda iki farklı görüşün olduğunu belirtir. Birinci görüşün Hz. Muhammed ve Cebrâille alakalı olduğunu söyledikten sonra kendisinin de katıldığı ikinci görüşle alakalı olarak şu açıklamalarda bulunur: “İşte Allah’ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (sav), istiva ettikten sonra o, Rabbine öyle yaklaştı ki bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah, ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mi’rac’da her ne vahyetti ise Cibril’in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu manayı tercih ediyoruz. Zira önceki manaya göre Mi’rac olayı yalnız, ‘*Andolsun onu bir kez daha görmüştü.*’³⁴⁴ ayetine bırakılmış olmaktadır.”³⁴⁵

Ru’yeti kabul edenler, ru’yetin mahiyeti konusunda farklı görüşlere sahiptirler.³⁴⁶ Mevdudi, İsrâ/60’ın Mi’rac’a delalet ettiğini savunur ve ayetteki “er-rûya” kelimesinin “düş görmek” anlamında değil, “çıplak gözle görmek” anlamına geldiğini belirtir.³⁴⁷ Ancak bu durum, Allah’ı cisme benzetmek olacağı için reddedilmiştir.³⁴⁸ “Hz. Aişe,³⁴⁹ Abdullah b. Mesud, Ebu Zer el-Gıfari, Ebu Hureyre,³⁵⁰ tabiundan Mücahit b. Cebr, Hasan-ı Basri, Katade b. Diame, Rebi b. Enes, Gazali ve müfessirlerin çoğu, Hz. Peygamber’in Allah’ı değil Cebrail’i gördüğünü söylemişlerdir.”³⁵¹ Hz. Peygamber’in Cebrail’i gördüğünün bir delili olarak da Tekvir suresinin 19. ayeti gösterilir. Ayetteki رَسُولٍ kavramı, Cebrail’le açıklanır.³⁵²

³⁴² el-En’am 6/103.

³⁴³ et-Tirmizi, “Tefsîr”, 3563; Nesâî, *es-Sünen*, 11473; Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehl-i Sünne*, 10/437.

³⁴⁴ en-Necm 53/13.

³⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Ku’an Dili*, 7/4576.

³⁴⁶ Abdullah b. Abbas’tan gelen bir rivayete –ki yukarıda bu rivayet zikredilmiştir- göre Hz. Peygamber Rabbi’ni görmüş, yine ondan gelen bir başka rivayete göre de Rabbi’ni kalbiyle görmüştür. et-Tirmizi, “Tefsir”, 3565; İbn Hanbel, *el-Musned*, 5/1956; Muslim, “İmân”, 296.

³⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 3/111; Derveze, *Tefsîru’l-Hadîs*, 1/159.

³⁴⁸ Mehmet Zeki Duman, *Beyânü’l-Hak* (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 1/173.

³⁴⁹ Muslim, “İmân”, 444; İbn Hanbel, *el-Musned*, 2/313; Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 65; Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/390.

³⁵⁰ Buhârî, “Bed’ü’l Halk”, 7; Muslim, “İman”, 290.

³⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân ’an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 6/142-143; İbn Kayyim, *Zâdu’l-Me’âd fî Hedyi Hayri’l-’İbâd*, 4/35; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ’an Hakâiki’t-Tenzîl ve ’Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûh’t-Te’vîl*, 4/1059-1060; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/294-295; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 7/51.

³⁵² Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 31/69.

Bu konudaki ayetler kendi bağlamları itibariyle dikkate alındığında ve günümüze aktarılan rivayetlere bütüncül yaklaşıldığında daha önce de belirttiğimiz gibi, ayette zikredilen görüşmenin Hz. Peygamber ve Cebrail arasında gerçekleştiği anlaşılabacaktır. Tabi bu durum, Hz. Peygamber'in Allah'la görüşüp ondan doğrudan vahiy almasına engel teşkil edecek bir durum değildir. Çünkü Allah'ın elçileriyle kurduğu iletişim yollarından biri de perde arkasından onlara dilediğini vahyetmesidir.³⁵³ Binaen aleyh, Mi'raç gecesinde Hz. Peygamber'in Allah ile görüşüp, doğrudan ondan vahiy alması, Kur'an'a uygun bir durumdur.

İfade etmeye çalıştığımız kadarıyla şu çıkarımları yapmak yerinde olacaktır ki Necm suresinin gerek tarihi veriler açısından gerekse içerik ve muhteva açısından İsrâ-Mi'rac hadiseleriyle bir ilişkisi yoktur. Bu ilişkiyi var kabul edip de mezkûr ayetlerdeki buluşmanın Hz. Muhammed ve Allah arasında vuku bulduğunu savunmak da son derece tehlikeli bir yorum olacaktır.

2.2.2.5.Şakk-ı Sadr Meselesi

En az İsrâ ve Mi'rac mucizeleri kadar beşer aklını zorlayan, insanları hayrete düşüren, ihtilaflara, kabul görüp mübalağaya maruz bırakılmaya ya da katiyen kabul edilmeyip redde sürükleyen bir diğer hadise de şakk-ı sadr meselesidir. Yani Hz. Peygamber'in göğsünün yarılp temizlenmesi olayı, manevi bir ameliyat rivayetleridir. Yaptığımız kapsamlı arayışlar neticesinde bu hadise hakkında pek çok rivayete rastladık. Bu hadise, pek çok kaynakta yer alır. Olayın muhtevasını, Hz. Muhammed'in gece yürütülmesi ve göğsü yükseltilmesinden hemen önce Cebrail tarafından göğsünün cerrahî bir operasyonla yarılmasını ve kalbinin imanla doldurulması oluşturur.³⁵⁴

Bu rivayetlerin dört tanesi Enes b. Malik yoluyla, beşincisi ise Ebu Hureyre yoluyla aktarılmaktadır. Bu rivayetlerin ikisi Buhari'de, diğeri ikisi Ahmed b. Hanbel'de, sonuncusu ise Taberi'de bulunmaktadır.³⁵⁵

İmam Buhari'de geçen Enes b. Malik'in Şerik b. Abdullah'tan yaptığı rivayette, Hz. Peygamber'in Kâbe'deki mescitten İsrâ'ya götürüldüğü gece uykuda olduğu esnada

³⁵³ eş-Şûra 42/51.

³⁵⁴ Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, 2/379; İbn Seyyidi'n-Nas, *Uyunü'l-Eser*, 1/247; İbn Kesir, *Tefsir*, 3/9; el-Bidaye ve'n-Nihaye, 3/111; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, 1/632; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/134.

³⁵⁵ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 5/6-44.

vuku bulan bir olaydan bahsedilmektedir. Bu esnada ona üç kişinin geldiği rivayet edilmektedir: “O üç kişinin ilki: O kişi hangileridir, dedi. Ortancaları: O, onların en hayırlılarıdır, dedi. Diğeri de: Haydi onların en hayırlılarını alın, dedi. Bu gece onları görmemişti. Nihayet sonraki gece ona yine geldiler ve bu sefer onları (kalbiyle) gördü. - Onun gözü uyur, kalbi uyumazdı. Nitekim bütün Nebilerin gözü uyur, kalpleri uyumaz.- Onunla konuşmadan onu taşıdılar ve zemzem kuyusunun yanına koydular. Aralarında Cebrail işi üstlenerek, göğsüyle boğazının arasını yardı. Nihayet göğsüyle karnının arasına geldi. Onu kendi eliyle, içini tertemiz edene kadar zemzem suyuyla yıkadı. Sonra iman ve hikmetle doldurulmuş, altından büyükçe bir leğen getirildi. Onun içindekilerle göğsünün ve boğazının damarlarını doldurdu, sonra da kapattı.” Rivayet, Cebrail’in Hz. Peygamber’i alıp dünya semasına çıkardığı bilgisiyle devam etmektedir. Ravi Enes, Hz. Peygamber’in sonunda Mescid-i Hâram’da uyandığı bilgisiyle rivayeti bitirmektedir.³⁵⁶

Bu hadisin değerlendirilmesinde İbn Kesir, raviler arasında yer alan Şerik b. Abdullah’ın hafızasının kötü olduğunu belirtmekte, Müslim’in, ‘ravinin hadise ilave, eksiltme takdim ve tehirde bulunduğu’ görüşünü desteklemektedir. Yine İbn Kesir, bazı ilim adamlarının bu rivayetleri duyduktan sonra, daha sonra gerçekleşecek olan İsrâ ve Mi’rac hadiselerine hazırlık mahiyetinde bir rüya olarak yorumladıklarını belirtmiştir.³⁵⁷

Rivayette İsrâ ve Mi’rac hadiselerinden hiç bahsedilmemekte, Hz. Muhammed’in Mescid-i Hâram’da uykuda iken meleklerin gelmesi ve olay bitiminde yine Mescid-i Hâram’da uyanması dikkat çekicidir. Bu rivayet, İsrâ ve Mi’rac hadiselerinin uykuda gerçekleştiğini düşünen kimseler için de delil olabilecek mahiyettedir.

Şakk-1 sadr hadisesinin, Hz. Peygamber’in hayatında yalnızca İsrâ gecesinde değil birkaç kez vuku bulduğu görüşü de kaynaklarda yerini almıştır. Örneğin, İbn Hanbel (ö. 241/855)’in müsnedinde şöyle bir rivayet yer almaktadır:

“Ebu Hureyre kendisinden başka kimsenin soramayacağı soruları Allah Resul’üne sorardı. Bir seferinde Hz. Muhammed’e şu soruyu sordu: ‘Ey Allah’ın Resulü! Nübüvvet konusuyla ilgili görmüş olduğun ilk şey neydi?’ Resulullah doğrulup dedi ki: ‘Ey Ebu Hureyre! Sen bir soru sordun. Ben on yaşından birkaç ay almışken çöle doğru gitmiştim. Başımın üzerinde bir ses duydum. Bir adam diğerine

³⁵⁶ Buhari, “Tevhid”, 7517.

³⁵⁷ Meral Göveç, “İbn Kesir Tefsirindeki İsrâ ve Miraç Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/92 (2019), 385-418.

‘Bu, o mu?’ diye soruyordu. Adam ‘Evet.’ deyince öndeki karşıma dikildi. Hiçbir yaratıkta görmediğim bir çehre ve hiçbir yaratıkta bulmadığım bir ruh ve yine hiçbir yerde görmediğim elbiseleri vardı. Yürüyerek bana doğru geldiler. İki de birer ayağımı tuttu ancak ben tuttuklarının farkında değildim. Birisi arkadaşına dedi ki: ‘Yatır.’ Beni nazik bir şekilde yatırdılar. Birisi diğerine dedi ki: ‘Göğsünü yar.’ İki kişiden birisi göğsüme uzandı ve kan akmaksızın, ağrı duymaksızın göğsümü yarı. Adam dedi ki: ‘İçindeki kin ve hasedi çıkar.’ O da pıhtı şeklinde bir şeyi çıkarıp attı. Daha sonra adam diğerine dedi ki: ‘Merhamet ve şefkati yerleştir.’ Bir de baktım ki güümüze benzer bir şey çıkardı. Sonra benim sağ ayağımın başparmağını sallayıp: ‘Sağ salim bir şekilde kalk.’ dedi. Ben böylece küçüğe şefkat, büyüğe merhamet dolu olarak kalkıp koştum.”³⁵⁸

Bir keresinde Ebu Zer, Hz. Muhammed’e nebi olduğunu nasıl öğrendiğini sorunca Allah Resulü şu şekilde cevap vermiştir; “Mekke dağları arasında bir yerlerdeyken yanıma iki melek geldi. Birisi diğerine ‘Bu, o mudur?’ diye sordu. Arkadaşı ‘Evet.’ deyince, diğeri ona ‘Ağırlığını anlamak için onu bir kişiyle tart.’ dedi. Beni tarttı. Ondan ağır gelince, bu sefer ‘On kişiyle tart.’ dedi. Ben on kişiden de ağır geldim. Hatta terazinin diğer tarafındakiler üzerime yuvarlandılar. Bu sefer diğeri arkadaşına, ‘Onu bütün millet ile tartsan yine ağır gelir.’ dedi. Daha sonra biri diğerine, ‘Göğsünü yar ve kalbini şeytani kötülük ve arzulardan temizle.’ dedi. Bu emir üzerine göğsümü yarı. Sonra biri diğerine, ‘Göğsünü ve kalbini bir tabak ya da çarşaf yıkar gibi yıka.’ dedi. Bundan sonra da sekineyi getirdi. O, tıpkı beyaz bir kedinin yüzü gibiydi. Onu kalbime soktu. Sonra arkadaşına, ‘Göğsünü dik.’ dedi. İki birlikte göğsümü dikti. Halen mevcut olan mührü de iki kürek kemiğimin arasına yerleştirdiler. Sonra yanımda ayrıldılar. Ben onların her iş ve hareketini hala gözümle görür gibiyim.”³⁵⁹

Yine başka bir rivayette buna benzer bir şekilde ashaptan bazı kişiler Hz. Peygamber’den kendisinden bahsetmesini istiyor. Bunun üzerine Allah Resulü şu cevabı veriyor:

“Sa’d b. Bekr oğullarına benim emzirsinler diye vermişlerdi. Sütkardeşim ile birlikteyken beyaz elbiseli iki adam geldi. Ellerinde içi kar dolu olan altından bir tas vardı. Beni yere yatırıp karnımı yarıdılar. Sonra kalbimi çıkarıp içini açtılar ve ondan pıhtılaşmış bir parça çıkarıp attılar. Daha sonra kalbimi ve karnımı o karla yıkadılar. Temizlenince de eski haline getirdiler. Sonra biri diğerine, ‘Onu ümmetinden on kişiyle tart.’ dedi. O da beni on kişiyle tarttı ve ben on kişiden ağır geldim. Sonra ‘Onu ümmetinden yüz kişiyle tart.’ dedi. Beni yüz kişiyle tarttı ve ben yine onlardan ağır geldim. Sonra ‘Onu ümmetinden bin kişiyle tart.’ dedi. Onların

³⁵⁸ İbn Hanbel, *el-Musned*, 35/181; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, 3/408.

³⁵⁹ Ebu Muhammed Abdullah İbn Abdurrahman Dârimî, *Sunenu’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğannî, 2000), 3; Taberî, *Târihu’l-Umem ve’l-Mulûk*, 2/209.

da hepsine ağır gelince, ‘Onu bırak. Şayet onu ümmetin tamamıyla tartsan yine ağır gelir.’ dedi.”³⁶⁰

Bir başka göğüs yarılma hadisesi de İsrâ ve Mi’rac hadiselerine dair haberler arasında zikredilir. Fakat bu rivayet müstakil olmayıp Mi’rac olayına dair haberlerin başlangıç kısmında gerçekleşmiş bir olay gibi sunulur. Şerik b. Abdillâh kanalıyla gelen ve Enes b. Malik’e dayandırılan kapsamlı bir Mi’rac rivayetinin başlangıç kısmında şu tasvirler anlatılır: “Gelen üç kişi Peygamberle hiç konuşmadılar ve onu zemzem kuyusunun yanına götürdüler. Peygamber’in işini onlardan Cebrail üzerine aldı. Cebrail, onun göğsü ile gerdanı arasını yardı. Göğsünü ve içini yarmayı bitirince de zemzem suyuyla yıkayıp tertemiz yaptı. Sonra içi iman ve hikmet dolu altın bir kap ve içinde yine altından bir tas getirildi. Cebrail, Peygamber’in göğsünü ve boğazının içindeki etleri, yani boğazındaki damarları bununla doldurdu ve göğsünü kapattı.”³⁶¹

Şerik isnadlı rivayet doğrudan Mi’rac hadisesiyle ilgili olmakla birlikte, başlangıçta yukarıda verdiğimiz diğer örneklere benzer bir göğüs yarılması anlatısından bahsedilir. Bizim için en dikkat çekici nokta ise, rivayetin giriş cümlesinde yer alan “vahiy gelmeden önce” ifadeleridir. Zira bu ifade mezkûr hadisenin risaletten önce vuku bulduğuna işaret eder. Ancak aynı zamanda bu anlatının da yer aldığı rivayet, hicretten bir müddet önce meydana gelen Mi’rac hadisesinden hemen önce yaşanmış gibi de aktarılmıştır. Nitekim bu ifade karışıklığından kaynaklı Mi’rac hadisesinin birkaç kez vuku bulduğu yönünde tartışmalar doğmuştur.³⁶² Daha önce bahsedildiği gibi, özellikle klasik müfessirler tarafından Mi’rac hadisesinin birden fazla gerçekleşip gerçekleşmediği konusu tartışmalara sebep olmuştur.³⁶³

Taberi’nin de uzunca naklettiği Ebu Hureyre rivayetinde, Cebrail’in beraberinde Mikail ile Hz. Peygamber’in yanına gelmesi, onun kalbini paklamak ve göğsünü açıp göğsünü genişletmek için Mikail’e hitaben zemzem suyundan bir leğen getirmesini istemesi anlatılmaktadır. Devamında ise Cebrail’in Hz. Muhammed’in karnını yarması ve üç kez yıkaması, Mikail’in ona üç leğen zemzem suyu getirmesi, Cebrail’in de Hz. Peygamber’in göğsünü açarak kin ve bütün kötü hisleri çıkarıp onu hilm, ilim, iman,

³⁶⁰ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 2/213.

³⁶¹ Buhari, “Tevhid”, 37; “Menakıb”, 24; Müslim, “İman”, 260-262.

³⁶² Buhari, “Tevhid”, 37, “Salât”, 1, “Menakıbu’l-Ensar”, 42, “Ehadisü’l-Enbiya”, 5; Müslim, “İman”, 260, 263, 264; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/207-208, 5/144.

³⁶³ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 9/4650.

yakin ve İslam ile doldurduktan sonra omuzlarının arasına nübüvvet mührünü basması anlatılmaktadır.³⁶⁴

Şakk-ı sadr hadisesinin Hz. Peygamber'in hayatında beş kez gerçekleştiği de söylenmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hz. Muhammed, henüz beş yaşlarında süt annesinde bulunduğu zamanda gerçekleşmiştir.
- 2- Hz. Muhammed on yaşında iken gerçekleşmiştir.
- 3- Cebrail'in ilk ziyaretinde vuku bulmuştur.
- 4- Hz. Peygamber yirmi yaşında iken vuku bulmuştur.
- 5- İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin hemen evvelinde yaşanmıştır.³⁶⁵

İbn Hacer, aktarılan bu rivayetlerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Çocukluk döneminde yaşanan şakk-ı sadr olayından sonra Resulullah (sav), şeytanın tasallutundan en mükemmel şekilde korunmuş bir halde yaşamıştır. Sonra bi'set anında şakk-ı sadr olmuş, bununla Hz. Muhammed'in (sav) kendisine vahyedilen şeyleri güçlü bir kalple ve son derece temiz bir halde elde edebilmesi hedeflenmiştir. Semaya yükselmenin murad edildiği sırada vaki olan şakk-ı sadr hadisesi ise, münacata hazırlamak içindir.”³⁶⁶

Ramazan el-Buti mezkûr hadise hakkında şu görüşlerini beyan etmiştir:

“Bu hadise Resulullah'ın vücudunda bulunan şer guddesinin kökünden kazınması değildir. Çünkü şerrin kaynağı vücutta bir gудde (bez) veya vücudun bazı bölgelerindeki bir kan pıhtısı olsaydı, elbette şerli bir kimsenin cerrahi bir ameliyatla hayırlı bir kişi olması mümkün olurdu. Fakat öyle görünüyor ki asıl hikmet; Resulullah'ın durumunu bildirmek, onun çocukluğundan beri vahiy ve günahsızlık için hazırlanmasıdır. Bu durum halkın ona iman etmesine ve onun risaletini tasdik etmesine daya uygun düşer. Bu duruma göre o ameliyat manevi temizlik operasyonudur. Fakat o ameliyatta halkın gözlerinin önünde ilahi bir ilan olsun diye, maddi duyularla idrak edilen bir şekil kullanıldı. Bu hadisenin hikmeti ne olursa olsun, hadisenin haberi sahih bir şekilde sabit olduğuna göre; zahir ve hakiki manasından uzaklaşarak, manasız, yapmacık ve kafadan atma bir te'vil çıkarmak için birtakım gayretlere girmek gereksizdir.”³⁶⁷

³⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 14/424-434; el-Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, 2/397-404.

³⁶⁵ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 2/462-463.

³⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 8/203.

³⁶⁷ Bûtî, *Fıkhü's-Sîyre*, 71-72.

Bu olayın tamamen manevî bir durum veya operasyon olduğu da iddia edilir. Ki ana hatlarıyla bu iddia sahiplerinin düşünceleri şöyledir: “Siyer kaynaklarında bu iş cerrahi bir operasyon gibi anlatılmış ve İnşirah suresinde geçen, (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) ‘Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?’³⁶⁸ ifadesini delil olarak gösterilmiştir. Ancak bu surede geçen şakk-ı sadrdan göğsün yarılması değil, manevi anlamda göğsün açılmasının kastedildiği, bununla da Allah tarafından, peygamberlik görevini nasıl yerine getireceğine dair endişeler taşıyan Hz. Peygamber’in korkularının ona genişlik verilerek giderilmesi, gönlünün arıtılması ve ferahlığının sağlanmasının anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu olayın maddi bir ameliyat değil, manevi bir faaliyet olduğu da ileri sürülmüştür.”³⁶⁹

Doğrul da daha önce de ifade edildiği gibi bu hadisenin maddi bir operasyon olarak algılanmaması gerektiğini, bunun tamamıyla manevi bir anlam ifade ettiğini belirtmiştir. Şakk-ı sadr hadisesinin, kalbe ferahlık, inşirah vermesi gibi bir anlam ifade ettiğini dile getirmiştir.³⁷⁰ Bizler de Doğrul ile aynı kanaatte sabit olup, bu hadisenin manevi bir ferahlık, manevi bir güçlendirme olduğunu düşünmekteyiz.

2.2.3. İsrâ Suresi 60. Ayetin İsrâ-Mi’rac Hadiseleriyle İlişkisi

İsrâ ve Mi’rac hadiseleriyle ilgili rivayet çerçevesini aktarmaya çalıştık. Daha öncede zikredildiği gibi mezkûr hadiseler hakkında rivayetler oldukça geniş bir yelpaze oluşturmakla birlikte; ilgili Kur’an ayetleri de bir o kadar az ve sınırlı bilgi içermektedir. Bazı müfessir ve akademisyenlerin Necm suresi ve Mi’rac hadisesi arasında bir ilişki kurmaya çabaladıklarını daha önce aktarmıştık.³⁷¹

İsrâ hadisesiyle yakından ilişkili olduğu öne sürülen bir diğer ayet ise İsrâ suresinin 60. ayetidir. Müfessirlerin çoğunluğu bu ayeti İsrâ hadisesiyle ilişkilendirirken,³⁷² kimileri ise bu görüşe katılmamışlardır.³⁷³ “Ey Peygamber! Vaktiyle sana, Rabbinin ilminin bütün insanları kuşattığını vahyetmiştik. Sana gösterdiğimiz

³⁶⁸ el-İnşirah 94/1.

³⁶⁹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 1/124.

³⁷⁰ Doğrul, *Asr-ı Saadet*, 2/470-472.

³⁷¹ Daha önce teferruatlı olarak incelenen bu konuda yukarıda daha ayrıntılı bilgiler mevcut olup; Mirac hadisesiyle Necm suresi arasında bir ilişki olmadığını yinelemek isteriz.

³⁷² Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 15/111; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 9/4787.

³⁷³ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 14/519; Ateş, *Kur’ân Ansiklopedisi*, 5/230-231.

*rüyayı ve Kur'an'da lanetlenen o ağacı, müşrikler için bir imtihan vesilesi kıldık. Biz müşrikleri uyarıyoruz, fakat bu, onları daha da azdırıyor.*³⁷⁴

Mezkûr ayette geçen ağaç ve rüya kavramları konusunda bazı rivayetler zikredilmektedir. Bahsi geçen rüya kelimesinin İsrâ hadisesine işaret ettiği iddia edilmekte ve hatta bu konuda İslam âlimleri arasında genel bir kabulden de söz edilmektedir.³⁷⁵ Yaptığımız eser taramalarında bu konu hakkında farklı rivayetlerin de mevcut olduğu bilgisine ulaştık. Örneğin Razi, bu rüyanın İsrâ hadisesiyle bir ilgisinin olmadığını söyler. Ayette bahsedilen rüyanın Bedir Savaşı öncesi Peygamberimize gösterilen, müşrik önderlerinin öldürüleceğine dair bir rüya olduğu bilgisini aktarmaktadır.³⁷⁶ Bu görüşle birlikte iki farklı görüşün olduğunu da aktaran Razi, bu rüyanın Mekke'nin fethinden önce Hz. Muhammed'in Mekke'ye girişini gördüğü bir rüya olabileceği gibi, Emevi hanedanının hilafet makamına oturacağına dair gördüğü bir başka rüyaya da işaret edebileceğini de zikretmiştir.³⁷⁷

Razi'nin bu görüşüne katıldığını belirten Ateş, düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir; “Biz buradaki rüya ile İsrâ olayının kast edildiğine kani değiliz. Çünkü o konu, müşriklerin Peygamber'e karşı düşmanlıklarını ve onların bir gün yenileneceklerini anlatan bu ayetlerin konusuna yabancısıdır. Kelamullah'da birbiriyle ilgisiz sözler yan yana gelmez. Kaldı ki İsrâ olayı surenin başında zaten anlatılmıştır. Burada (tekrar) ondan neden söz edilsin? Burada anlatılan rüya kâfirlerin yenileneceği hakkında Peygamber'in gördüğü düşür.”³⁷⁸

‘Düş görme’ olarak da anlamlandırılan bu rüya kelimesinin ‘görüntü’ anlamında kullanılması da muhtemeldir. Ayetin içeriğine dikkat edilirse zaten görmekten değil gösterilenden bahsedilmektedir. Belli ki Hz. Muhammed'e bir şeyin gösterilmesine işaret edilmektedir. Dolayısıyla ayetteki bu manayı sadece düş görmeye indirgemek isabetli bir görüş olmayabilir. Bu ifade rüya görme manasının yanı sıra gözle görmeyi ve bu bağlamda bir takım görüntüleri de ifade edebilir. Müfessirlerin çoğunluğu bu kavramı düş

³⁷⁴ el-İsrâ 17/60.

³⁷⁵ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, 9/230.

³⁷⁶ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 14/519.

³⁷⁷ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 14/520.

³⁷⁸ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, 9/230.

görme olarak algılamış ve İsrâ hadisesiyle ilişkilendirmiştir.³⁷⁹ Bu açıklama özellikle İsrâ-Mi'rac hadiselerinin, sadece ruhani bir yolculuk olduğunu düşünenlerin dayanağı olabilecek hale gelmiştir.

Mezkûr ifadenin sadece ‘düş görmek’ olarak anlaşılmasının ve ‘Sana gösterdiğimiz rüyayı’ anlamının çıkarılması doğru olmasa gerektir. Nitekim daha önce bahsedildiği gibi bu mucizevî hadiseler Hz. Muhammed’in çok sıkıntılı olduğu ve kendisini yalnızlık içerisinde hissettiği bir dönemde, teselli mahiyetli olarak tecelli etmiştir. Allah Resul’üne manevi bir destek olarak nitelendirilebileceğimiz bu hadiseler çok zorlu ve ıstırap dolu bir dönemden sonra vuku bulmuştur. Anlatılara göre ilk vahiyden sonra bir süre vahiy gelmeyince müşrikler, Hz. Muhammed ile ilgili olumsuz ve alay niteliğinde söylentiler çıkarıyor ve şöyle diyorlardı: “İlahî Muhammed’i terk etti(!)” Peygamberimiz bu olumsuz söylem ve dedikodulardan o denli etkilenmiştir ki – bunda vahyin geliş süresinin uzaması da son derece etkilidir.- iyice karamsarlığa düşmüş ve yalnızlık hissi kendisini büsbütün kaplamıştır. İşte bu süreçten sonra vahiy meleği Cebrail’in gelip kendisine Rabbinin O’nu terk etmediğini bildirdiğini³⁸⁰ ve Peygamberimizin vahiy meleğini gördüğüne de işaret edilir.³⁸¹

Özet olarak sunduğumuz bu gelişmeler hicretten yaklaşık iki- iki buçuk sene öncesine tekabül etmektedir. Dikkat edilirse İsrâ suresi de bu dönemde nazil olmuştur ve bu surenin 79. ayetinde geçen (مَقَامًا مَّحْمُودًا) “Makam-ı Mahmud” ifadesi son derece manidardır. Bu ifadeyi de müstakil bir şekilde zikretmek istememizin sebebi, incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerde kendisi hakkında son derece farklı yorumlara rastlamamızdır. Geleneksel yorumlarda bu kavram, Hz. Muhammed’in şefaate edeceği makam olarak yorumlanmıştır. Hz. Muhammed’in şefaate edeceği Kur’ani delillerle su götürmez bir gerçek olmakla birlikte bu kavramın şefaate makamıyla değil Medine’ye hicret ile ilgili olması muhtemeldir. Dikkat edilirse burada işaret edilen husus Hz. Peygamber’e yeni bir kapının açılacağı ve orada kendisinin el üstünde tutulacağı mesajıdır. Özellikle İsrâ suresinin 76-79. ayetlerindeki bağlam, bu hususu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin 76-77. ayette müşriklerin Hz. Muhammed’i Mekke’den çıkarmak için dünyayı

³⁷⁹ Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur’ân: Sistematik Kur’ân Fihristi*, 575.

³⁸⁰ ed-Duha 93/3-7.

³⁸¹ Ateş, *Kur’ân Ansiklopedisi*, 2/280.

başına dar ettiklerine dikkat çekilir ve bu husus şöyle dile getirilir: “*Müşrikler seni Mekke’den çıkarmak için neredeyse dünyayı sana dar edecekler. Ancak bu takdirde onlar da senden sonra burada çok az kalacaklar.*”³⁸²

Devamındaki ayetlerde müşriklerin reva gördükleri düşmanlık ve zulme karşı Hz. Muhammed’e sabır tavsiyesinde bulunulmakta ve baskılara dayanabilmesi için güneşin zevalinden gece karanlığına, özellikle de seher vakitlerinde namaz kılması ve Rabbi’ne dua etmesi tavsiye edilmektedir. Hatta teheccüd namazına işaret edilerek şöyle buyrulmaktadır: “*(Ey Peygamber!) Sana mahsus olmak üzere gece namaz kıl.*”³⁸³

Ayette geçen ‘لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا’ (seni oradan çıkaracaklar) ifadesi, Hz. Muhammed’in müşrikler tarafından Mekke’den çıkarılacağına işaret etmektedir. Devamında ise geçmiş peygamberlerin de benzer zorluklar yaşadıklarına ancak Allah’ın onları da başarıya ulaştırdığına dikkat çekilmekte ve bu zorlu sürecin üstesinden gelebilmesi için Hz. Peygamber’e bol bol dua etmesi, namaz kılması ve sabretmesi tavsiye edilmektedir.

Referans gösterilen ayetlerin muhtevasının yanı sıra nüzul dönemlerinin de hicretten hemen önceki zaman dilimine denk gelmesi bu yorumumuzu güçlendirmekte ve doğruluğuna işaret etmektedir. Cabiri, bu ayetlerin hicretten yaklaşık bir yıl önce nazil olduğunu söyler.³⁸⁴ Daha önce zikrettiğimiz, mezkûr ayetteki Makam-ı Mahmud ifadesiyle ilgili yapılan müstakil bir çalışmada da bu terkinin Medine’ye hicrete işaret ettiği yorumu yapılmıştır.³⁸⁵

İsrâ suresinin 60. ayeti Medine’de nazil olmuştur.³⁸⁶ Mezkûr ayetin Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber’in görmüş olduğu rüyaya işaret etmiş olabileceği de söylenmektedir.³⁸⁷ Zira Enfal suresinde belirtildiği üzere³⁸⁸ Bedir Savaşı öncesinde Resulullah’ın yoğun bir tedirginlik yaşadığı ve hafif uykuya daldırılarak kendisine yardım yapılacağı müjdesinin verildiğine işaret edilmektedir. Lakin ayetin içerik ve muhtevası

³⁸² el-İsrâ 17/76-77.

³⁸³ el-İsrâ 17/79.

³⁸⁴ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, 2/41.

³⁸⁵ Murat Sülün, “Makam-ı Mahmud Ayetine Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/50 (2009), 19-22.

³⁸⁶ Mukatil İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*, 4/429.

³⁸⁷ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, 14/519-520.

³⁸⁸ el-Enfal 8/7-8, 42.

göz önüne alındığında daha çok Mekki bir mesaj içerdiği gözlemlenmektedir. Nitekim ayette müşriklerin Hz. Muhammed'in verdiği haberleri yalanlamalarından bahsedilmektedir ki bu husus Mekke döneminin şartlarıyla alakalıdır. Muhtemelen bu ayetin içeriği Bedir Savaşıyla alakalı değil Mekki bir özelliktedir. Fakat bu konuda kesin bir kanaat belirtmek iddialı bir yorum olacaktır.

Bazı müfessirler İsrâ suresinin 60. ayetinin umumiyetle 'düş görmek' olarak yorumladıklarından bu yoruma dayalı olarak İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin de manevî bir olay olduğunu söylemişlerdir.³⁸⁹ Zira ayette rüyadan bahsedildiği için müşahade edilenlerin yalnızca manevî birer tecrübe olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Esed'e göre ayette bahsi geçen görüntü (rüya), İsrâ olayının akabinde vuku bulan Mi'rac hadisesine işaret etmektedir ve o, şu yorumda bulunur: "Bu olay mahiyeti itibarıyla ve birbiriyle çatışan yorumların yapılabileceği, dolayısıyla nesnel realitesi bakımından birtakım şüphelere yol açma ihtimalinin olması nedeniyle, bunun insanlar için bir sınama vesilesi olduğunu unutmamak gerekir."³⁹⁰ İbn Abbas'a dayanan bir rivayette ise ayette geçen rüyanın uyanık haldeyken dünya gözüyle görmeye işaret ettiğine vurgu yapılmış ve bunun da İsrâ gecesi Hz. Muhammed'in müşahade etmiş olduğu tecrübeleri imlediğine değinilmiştir.³⁹¹

Sonuç olarak ayet, dillendirilen bazı yorumlara göre İsrâ ve Mi'rac hadiseleriyle alakalı değildir. Özellikle İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin büyük bir mucizeden ziyade manevi bir yolculuk olarak addedilmesine dayanak olarak gösterilebilecek bu yorum isabetli değildir. Nitekim bu ayette geçen (الرُّؤْيَا) rüyanın da bir imtihan vesilesi olduğundan bahsedilmektedir.

2.2.4. İsrâ ve Mi'rac Hadiselerinin Kureyş Ortamına Yansımaları ve Tepkiler

Hız. Muhammed bu fevkalade olayları yaşadığı gecenin sabahında Harem'de otururken Ebu Cehil gelip alaylı bir edayla "Gökten yeni bir haber var mı?" diye sormuştu. Hız. Peygamber de: "Evet var. Ben dün gece Kudüs'e, Beytü'l Makdis'e

³⁸⁹ Celalettin Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin Türkî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 5/209-210.

³⁹⁰ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 572.

³⁹¹ Buhari, "Kader", 10.

götürölüp getirildim!” deyince Ebu Cehil etrafına seslenmeye başladı: “Ka’b b. Lüeyoğulları! Koşun gelin. Bakın Muhammed dün gece Beytül Makdis’e gidip geldiğini söylüyor. Bir gece de gidip gelmiş, şimdi de aramıza oturuyor.” Peygamberimiz Mekkelilere bu mucizevî olayları anlatınca farklı tepkilerle karşılaşmıştır.³⁹² Kimisi bunu tereddütsüz kabul etmiş kimisi inkâra yönelmiş kimisi ise çeşitli sorularla bu olayın mahiyetini sorgulamıştır. Meselâ bu olay, Hz. Ebubekir gibilerinin imanını arttırırken,³⁹³ bazılarının ise irtidatına sebep olabilmıştır.³⁹⁴ Müşrikler, Hz. Muhammed’in bir gecede bunca mesafelik bir yolu gidip geldiğini, gökyüzünün bilinmezlerine yükseltildiği haberini alır almaz öyle sevindiler ki koşarak O’nun can dostunun yanına geldiler. Büyük bir sevinç ve ümitte Hz. Ebubekir’e bu hadiseleri (dalga geçerek) aktardılar ve ‘Hala O’na iman etmeyeceksin değil mi? Bu saçmalığa da inanmayacaksın!’ dediler. O ise bu anlatıları duyduğu zaman hiç tereddütsüz kabul etmiş; inancı ve teslimiyetiyle bütün Müslümanlara örnek olacak bir tavır sergilemiştir. Bu teslimiyeti ve hiç şüphe duymadan Resulullah’ı tasdik etmesinden dolayı Hz. Ebubekir, “Sıddîk” lakabıyla anılmaya başlanmıştır.³⁹⁵

Hz. Peygamber, gece yaşadığı olayları insanlara haber vermek için ayrıldığında Ümmü Hânî, onu bundan alıkoymaya çalışmış fakat Hz. Muhammed onu dinlemeyerek başından geçenleri anlatmıştır.³⁹⁶ Başka bir rivayette ise Hz. Muhammed yalanlanma endişesini Cebrail’e aktarırken Cebrail tarafından motive edilmiş ve kendisine Ebubekir’in inanacağını haber vermiştir.³⁹⁷

Mezkûr olaylar, Mekke’de yayılınca birçok insan, Ebubekir’e olayların mahiyetini sormak için gelmiş. Ebubekir de Hz. Peygamber’e inandığını anlatmış ve bu konuda tereddüt ve inkâr içinde olanlara şöyle demiştir: “Ben bundan daha ötesini bile

³⁹² İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, 2/211; el-Beyhâkî, *Delâilu’n-Nubuvve*, 2/405.

³⁹³ Kevseri, *Malakatü’l-Kevseri*, 314.

³⁹⁴ Buhari, “Fezailü’s-sahabe”, 73; Müslim, “İman”, 276-278; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 3/110; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, 1/620; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 1/215.

³⁹⁵ İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebevîyye*, 2/40; el-Beyhâkî, *Delâilu’n-Nubuvve*, 2/363; Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâş (Kahire: el-Heyetu’l-Misriyye, 1992), 73; Ebu Ömer Yusuf İbn Abdullah Muhammed İbn Abdilberr, *ed-Durer fî İhtisâri’l-Meğâzi ve’s-Siyer*, thk. Şevki Dayyif (y.y.: Dâru’l-Me’arif, ts), 65; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, 2/56; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, 3/21-22; Zehebî, *Tarihu’l-İslam ve Vefeyâtü’l-Meşahir ve’l-A’lam*, 1/621.

³⁹⁶ İbn Hişam, *es-Sîretün’n-Nebevîyye*, 2/43; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 3/110; Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, 1/619.

³⁹⁷ İbn Hişam, *es-Sîretün’n-Nebevîyye*, 2/43.

tasdik ediyorum, O'nun semadan getirdiği haberleri tasdik ediyorum.”³⁹⁸ Ardından Ebubekir, Hz. Peygamber'e gitmiş Beytu'l-Makdis'i ve çevresini bildiğini anlatmış ve kendisine orayı tarif etmesini rica etmiş. Hz. Peygamber'in ayrıntılı tasviri üzerine de 'Ben şehâdet ederim ki Sen Allah'ın Resulüsün.' demiştir.”³⁹⁹ Ebubekir'in bu tasvir talebinin, kendi kalbinin mutmain olması için değil – ki kendisi zaten tereddütsüz inanmıştır- müşriklerin bunları duymaları ve Hz. Peygamber'in doğru söylediğine tanıklık etmeleri için olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁰⁰

Müşrikler, bu olayları kendi lehlerinde kullanmaya çalışsalar da buna muvaffak olamadılar. Olayların büyüklüğü karşısında acze düşüp yalan olduğunu düşünenlerden birkaç müslüman irtidad etse de mezkûr olaylar, Hz. Peygamber aleyhinde önemli sayılabilecek bir muhalefete yol açmamıştır.⁴⁰¹ Çünkü Hz. Peygamber, zaten söyledikleri hakkında oluşan şüpheleri, kendisine yöneltilen sorulara doğru cevaplar vererek bertaraf edebilmiştir: Hz. Peygamber'in şöyle söylediği kaynaklarda aktarılır: “Onlara anlatmaya başladım. Sonunda bazı vasıfları karıştırdığım sırada, Mescid-i Aksa gözümün önüne getirildi. Ben de ona bakarak anlattım ve onların sorularını cevapladım.”⁴⁰² Bunun üzerine müşrikler 'isabet ettin' dediler.”⁴⁰³

Hz. Peygamber'e müşrikler Beytü'l Makdis ile ilgili çok fazla soru sormuşlardı. Allah Resulü o gecenin feyzinden bu bölgeyi ayrıntılı olarak incelememişti. Gelen sorular karşısında biraz tedirgin olmak üzereydi ki Allah O'nun gözünden perdeleri kaldırdı ve her şeyi gözünün önüne getirdi. Böylece Hz. Muhammed müşriklerin bütün sorularını eksiksiz cevapladı.⁴⁰⁴ Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki o dönemde Kudüs'te inşa edilmiş bir mescit yoktu. Bu husus, birinci bölümde ayrıntısıyla ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir.

³⁹⁸ İbn Hişam, *es-Siretün 'n-Nebevîyye*, 2/39- 40; Beyhakî, *Delailü 'n-Nübüvve*, 2/363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, 2/56; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/21; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/620; Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, 162.

³⁹⁹ İbn Hişam, *es-Siretün 'n-Nebevîyye*, 2/40; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/21-22; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/617.

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*, 3/113.

⁴⁰¹ Ömer Rıza Doğrul, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 1/235.

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Tarih*, 2/56; İbn Kayyîm, *Zâdü'l-Mead*, 3/39; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/620.

⁴⁰³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/309; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/622.

⁴⁰⁴ Bûti, *Fıkhu's-siyre*, 162.

Muhalifler, sordukları sorulara doğru cevap alınca bu kez de yol hakkında bazı sorular sormaya başladılar. Hz. Peygamber'in yolda hangi kervanları gördüğü ve bu kervanlar hakkında arka arkaya sorular yöneltmeye başladılar.⁴⁰⁵ Hz. Peygamber onların bu sorularını da cevapladı fakat muhalifler, onun doğruluğunu test etmek için kervanların Mekke'ye dönmesini beklediler. Kervan döndükten sonra da Hz. Peygamberin bütün anlattıkları, kervancılar tarafından doğrulandı. Böylece muhalifler, bir kez daha Hz. Peygamber'in aleyhinde kullanabileceklerini umdukları önemli bir malzemeden mahrum kaldılar.⁴⁰⁶ Hatta Hz. Peygamber'in kervandaki ayrıntılı olaylara dair haberler vermesi, büyük şaşkınlıklara sebep olmuş ve Hz. Peygamber'in doğruluğunu pekiştirmiştir.⁴⁰⁷ Hz. Peygamber'in verdiği bu ayrıntılardan biri şu rivayetle tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır: “Şu mekânda bir kervana rastladım. Bir hayvanın sesi develerinden birini ürkütmüştü ve deve kaçtı. Onlara kaçan develerinin yerini gösterdim.”⁴⁰⁸

Muhalifler, bir yalan buluruz umuduyla kervanlara dair başka birçok ayrıntıyı sormayı da ihmal etmemişlerdir. Fakat Hz. Muhammed kendisine yöneltilen bütün soruları doğru cevaplayarak onları susturmuştur.⁴⁰⁹ Ne var ki bütün bunlara rağmen, iman etmeye yanaşmamışlar ve küfürlerine ısrarla devam etmişlerdir.⁴¹⁰

Hz. Peygamber'in tecrübe etmiş olduğu İsrâ ve Mi'rac hadiselerine inanmak, bu olaylar aklın sınırları dışında kaldığı için teslimiyete bakan bir durumdur. Bu olay bir imtihan vesilesi olup sadece imanı kuvvetli müminler tarafından kabul edilebilmiştir. Müşrikler içinse bu olaya inanmak oldukça güç olmuştur. Onlar bu mucizevî hadiseleri akıl ile izaha çabalamışlar, birtakım deliller istemişler ve Hz. Peygamber'i yalancı çıkarmak için çok uğraşmışlar. Fakat umduklarını bulamayarak geri dönmüşlerdir.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 8/200; Diyârbekrî, *Târihu'l-Hâmis*, 1/315.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/215; İbn Kayyîm, *Zâdü'l-Mead*, 3/39; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 1/617.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/56; İbn Kesîr, *Tefsir*, 3/22.

⁴⁰⁸ İbn Hişam, *es-Siretün'n-Nebevîyye*, 2/44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/56.

⁴⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/22; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 8/200.

⁴¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/56; Diyârbekrî, *Târihu'l-Hâmis*, 1/316.

SONUÇ

Risalet ile görevlendirilen her peygamber, görev sürecinde bazı mucizeleri müşahade etmiştir. Bu mucizeler, dönemin ihtiyaçlarına binaen vuku bulmuş ve birer imtihan vesilesi olmuştur. Son peygamber olan Hz. Muhammed'in de hayatında tecrübe ettiği en büyük mucizeler, şüphesiz ki İsrâ ve Mi'rac hadiseleridir. Bu iki mucizevî hadise peygamberimize öyle zorlu bir süreçten sonra bahsedilmiştir ki bir teselli mahiyetinde olduğu söylenebilir.

Hz. Muhammed, tebliğ görevini en zor ihya eden peygamberlerden biridir. Yaşadığı dönem sosyo-kültürel ve ahlaki olarak en karanlık süreç olarak tarihe geçmiştir. Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan bu kara tarihte; içki, kumar, haksızlık, hırsızlık, şirk, cinayet, eşkıyalık ve sayamayacağımız daha nice kötü hasletler yaygındı. Böylesi karanlık bir dönemde insanları tevhide davet etmek son derece zor bir görevdi. Zira müşrikler putperestlik başta olmak üzere bu kötülüklerin çoğundan gelir elde etmekte ve bunlardan vazgeçememektedirler. Taassubun da bir hastalık gibi yayıldığı bu dönemde atalarının dinini terk etmek müşriklere oldukça ağır gelmektedir. İşte böylesi zorluklarla mücadele eden Hz. Muhammed, üç yıl süren gizli davetin ardından ilahi bir emirle Mekkelileri İslam'a aleni olarak davet etmeye başlamıştır. Gizli davet döneminde tedbir almakla birlikte İslam'ın yaygınlaşacağından çok fazla tedirgin olmayan müşrikler, Müslümanların sayısının git gide yayılması ve Mekke'nin önemli şahsiyetlerinden bazılarının da İslam'a girmesi üzerine derhal bir önlem almaya karar verdiler. Yapılan toplantıda Müslümanlara ve Hz. Muhammed'i destekleyen Haşimoğullarına karşı bir ambargo kararı alındı.

Boykotun bittiği dönemde Müslümanlar henüz refaha erişmişlerdi ki Hz. Peygamber'in iki küçük oğlunun art arda vefat haberi gelmiştir. Evlat acısıyla son derece yıpranan peygamberimiz aynı yıl içerisinde en büyük destekçisi eşi Hz. Hatice'yi ve hamisi, koruyucusu olan amcası Ebu Talip'i kaybetmiştir. Bu ağır imtihanlar Hz. Peygamber'i öyle derinden hüzünlendirmiştir ki bu yıl tarihe "Hüzün Yılı" olarak geçmiştir. Bir kişinin dahi olsa imanla müşerref olmasını sağlamak amacıyla Taif'in yolunu tutmuş fakat büyük bir hayal kırıklığı ile geri dönmek zorunda kalmıştır. Taif halkı Hz. Muhammed'i dinlemeye bile tahammül edemeyip kendisini taşıyarak kovalamışlar ve âlemlere rahmet olarak gönderilen o Nebi'yi yaralamışlardır.

Yüce Allah, art arda cereyan eden bu talihsizlikler ve ağır imtihanlardan ötürü son derece mahzun olan Hz. Muhammed'i ödüllendirmek, kendisine birtakım ayetleri ve melekut âleminin sırlarını müşahade ettirmek için O'na büyük bir mucize bahşetmiştir. Gecenin çok kısa bir diliminde, O'nu Mescid-i Hâram'dan alıp uzak bir mesafede olan Mescid-i Aksa'ya olağanüstü bir şekilde götürmüştür. İnsan zihninin algılamakta zorlandığı bu kutsal yolculuk Burak adında bir binekle, Cebrail (a.s) 'in refakatinde gerçekleşmiştir. Bu yolculuk esnasında türlü hadiseler şahitlik eden Hz. Muhammed, nihayet Mescid-i Aksâ'ya varmış ve orada bütün peygamberlere imam olarak namaz kıldırmıştır. İsrâ hadisesinin akabinde Hz. Peygamber, semaya yükselmiş ve semanın her katında farklı peygamberle tanışarak nihayet Sidre-i Münteha'ya ulaşmıştır. Buraya kadar Cebrail meleğinin refakatinde gelen peygamberimiz, buradan sonrasına kendisi devam etmiştir. Allah, yirmi üç yıllık tebliğ süresince vasıtalı ve vasitasız (ilham) şekilde vahiy alan Hz. Muhammed'e bu kutsal gecede Bakara suresinin son iki ayetini bizatihi kendisi vahyetmiştir. Namaz'ın farz kılındığı bu gecede Hz. Peygamber türlü hediyelerle dönmüştür.

İsrâ hadisesi hakkında İsrâ suresinin birinci ayetinde bahsedilmektedir. Ayette yalnızca Hz. Muhammed'in Mescid-i Hâram'dan alınıp Mescid-i Aksa'ya götürülmesinden bahsedilmekte fakat bu gece yolculuğunun mahiyet ve muhtevası hakkında bilgi verilmemektedir. Diğer ayrıntılar ise Hz. Peygamber'in dilinden sahih rivayetlerde yer almaktadır.

İsrâ ve Mi'rac hadiseleri birer mucize olmasının yanı sıra inanan ya da inanmayan insanlar için de birer imtihan vesilesi olmuştur. Bu hadiseler vuku bulup da sabah Hz. Peygamber Mekke'de uyandığında insanlara bunu anlatmış başta müşrikler olmak üzere herkes şaşkınlığa düşmüştür. Kimisi bunları idrak edemeyip irtidat etmiş, kimileri ise mahiyetiyle ilgili sorular sormuştur. Hz. Ebubekir olayı duyar duymaz tasdik etmiştir. O günden sonra da "Sıddik" lakabıyla anılmıştır. Olayı zihinlerinde kabullenemeyen müşrikler Mescid-i Aksa ve yoldaki kervanlar hakkında türlü sorular sormuşlardır. Bu sorulara doğru cevap aldıkları halde yine de iman etmemiş, küfürde ısrar etmişlerdir.

Mi'rac hadisesi Kur'an'da geçmemekle birlikte sahih rivayetler ve hadisler ışığında günümüze ulaşmıştır. Bazı müfessirler Mi'rac hadisesini Kur'ani bir delile

dayandırmak istemelerinden ötürü zorlama yorumlarla Necm suresi ve Mi'rac hadisesi arasında ilişki kurmaya çabalamışlardır. Tarihsel veriler ve surenin muhtevası incelendiğinde bu surede Mi'rac hadisesinden bahsedilmediği ortaya çıkacaktır. Nitekim İsrâ hadisesinden çok önce nazil olan mezkûr sure, tipik bir Mekki sure özelliği taşımaktadır. Mi'rac hadisesinin sahihliğini kanıtlamak amacıyla böylesi bir yoruma gidilmiş olabilir fakat bu mucize hakkında hadis otoritelerin tamamında yer alan rivayetler zaten tevatür derecesine ulaşmıştır.

Ravilerin bu denli kalabalık ve rivayetlerin sayıca fazla olmasının tabii bir neticesi olarak ayrıntılarda ufak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların mevcut olması son derece insani bir olaydır. Nitekim hiç kimse bir peygamber kadar hatalardan uzak ve kusursuz bir hafızaya sahip değildir. Ravilerin mezkûr mucizelerin ayrıntılarına takılmadıkları ya da zamanını not almadıkları için farklılıklar doğmuş olabilir. Bize düşen rivayetlerde farklılıkların mevcut olması sebebiyle olayları inkâr etmek ya da yalnızca bu farklılıklar üzerinde durup, bu mucizeleri ihtilaflardan ve uydurmalarından oluşan birer hadise olarak aktarmak değildir.

İsrâ ve Mi'rac hadiseleri hakkında müelliflerin yorum farklılıklarına sebebiyet veren bazı ayrıntılar vardır. Bunlar; olayların mahiyet ve muhtevası, zamanı, kaç kez meydana geldiği konusu, şakk-ı sadr meselesi ve ayette zikredilen “Mescid-i Aksa” terkinin neresi imlediği sorusudur.

Ayette zikredilen “Mescid-i Aksa” terki ile Kudüs’ün bir alakası olmadığına dair görüşler bazı müsteşrikler tarafından ortaya atılmış fakat bu görüş istisnalar olmakla beraber rağbet görmemiştir. Bu mescid hakkında yapılan yorumları üç sınıfta tasniflemek mümkündür:

- 1- Mescid-i Aksa terkiyle Mekke’ye yaklaşık dokuz km. mesafede bulunan Cirane mescidinin kastedildiğini düşünenler
- 2- Bu mescidin yeryüzüne ait olmadığı, semada Kâbe’nin izdüşümünde bulunan Beytü’l Mamur olduğunu düşünenler
- 3- İsrâ hadisesinin Kudüs’e doğru gerçekleştiğini, dolayısıyla günümüzde mevcut olan Mescid-i Aksa’nın o dönemki yerine işaret ettiğini düşünenler.

Bu üç görüşten ikisinin akla ve mantığa uygun olmadığı ufak bir araştırmayla kendini gösterecektir. Nitekim “aksa” kelimesi uzak anlamında kullanılmakta ve

Arapçada “Mescid-i Aksa” terkihiyle “En uzak mescid” anlamı imlenmektedir. Mekke’ye dokuz km gibi kısa bir mesafede bulunan mescidin en uzak mescid olarak anılması mantığa aykırıdır. Hakeza müşrikler bu büyük mucizeleri duyduklarında ilk şaşkınlıkları gidiş dönüşü iki aylık olan bu mesafenin bir gecede katedildiğidir. Dolayısıyla dokuz kilometrelik bir mesafe yürüyerek bile bir gecede gidilip dönüleceğinden ötürü müşrikler buna şaşırılmaz ve bu hadisenin mucizevî bir tarafı kalmazdı.

Mescid-i Aksa terkihi hakkında ileri sürülen bir diğer görüş ise “Beytü’l Mamur” düşüncesidir. Buna göre Beytü’l Mamur, semanın yedinci katında Kâbe’nin izdüşümünde bulunan bir mescittir ki bu mescide ibadet maksadıyla her gün yetmiş bin melek girmekte, giren melekler bir daha çıkmamaktadır. Bu öznel görüşün kabul edilebilir bir yanının olmaması, öncelikle müşriklerin tepkileri ve İsrâ-Mi’rac hadiselerinin Kureyş ortamına yansımalarından anlaşılabilir. Nitekim müşrikler böyle bir olayın bu kadar sürede nasıl gerçekleştiği konusunda hayrete düşmüş, Hz. Peygamber’e yoldaki kervanlar ve Mescid-i Aksa’nın coğrafi özellikleri hakkında sorular yöneltilmişlerdir. Sahih rivayetlerde Hz. Peygamber’in kervanlardaki develerin rengine kadar ince ayrıntılar verdiği ve her ayrıntının doğru çıkmasıyla müşriklerin daha da hayrete düştükleri anlatılmaktadır. Faraza bu hadiselerde zikredilen Mescid-i Aksa, semaya ait bir mescit ise insanlar buranın özellikleri hakkında nasıl soru sorup, doğruluğunu tasdikleyeceklerdi? Ve yine semaya ait bir mescide gidiş, zaten manevi olarak gerçekleşeceği için bu mesafeye ve sürenin kısalığına neden şaşıracaklardı? Nitekim insanın rüya halinde -manevi olarak- değil iki aylık bir mesafe, daha uzun mesafelere gitmesi bile gayet tabiidir. Bu bilgiler ışığında bile derin bir çalışmaya gerek kalmadan bu iki görüş kendi kendini çürütmektedir.

İsrâ-Mi’rac mucizelerinde adı geçen Mescid-i Aksa’nın Kudüs’te olmadığı görüşünün ortaya atılmasının en büyük dayanağı, o dönemde bölgede inşa edilmiş bir yapının bulunmamasıdır. Bu tarihi bilgi insanların zihnine karışıklık aşılamış ve farklı yorumlar yapılmıştır. Bu konunun aydınlanması için evvela o dönemde “mescid” kelimesinin ihtiva ettiği anlama bakmak gerekmektedir. Arapçada “mescid” kelimesi bizim zihinlerimizde tezahür ettiği gibi dört duvarla çevrili bir yapıyı imlemez. Namaz kılınan her yerin mescid olarak adlandırılması o dönemde yaygın bir anlayıştır. İbadet edecek kimse için yeryüzünün tamamının mescid olduğu kanaatindedirler. Bilindiği üzere Hz. Muhammed gizli davet döneminde de İslam’ı açıktan duyurduğu dönemlerde de namaz kılıyordu. Kimi zaman yalnız kimi zaman ise Hz. Ali’yi yanına alarak kuytu

yerlerde ibadet ettiği ve bu yerlerin “mescid” olarak anıldığı rivayetler arasında yer almaktadır. Zira bu yerlere mescid denildiği zaman da buralarda bir yapı inşa edilmiş değildi. Herhangi bir yapı bulunmadığı halde kaynaklarda buralar mescid olarak ifade edilmektedir. Yaptığımız hadis taramalarında Hz. Peygamber’in Zü’l-Huleyfe’de bir taşın üzerinde namaz kıldığı ve buranın Taş Mescid olarak anıldığı bilgisi veriler arasında yerini almıştır. Nitekim aynı şekilde Hz. Muhammed’in ibadet ettiği bir başka kaya tepe de rivayetlerde geçmektedir. Aynı rivayetin devamında ise Hz. Peygamber’in Batnı Vâdi denilen yerde ibadet ettiği bir mescidden (namazgâh) söz edilmektedir. Risalet döneminde Mina’da da bir mescid bulunmadığı halde bu bölgenin de ‘Mescidü Mina’ olarak isimlendirildiği bilinmektedir.

İsrâ ve Mi’rac hadiseleri Hz. Peygamber’in hayatında yalnızca bir kez ve bedenlen cereyan etmiş hadiselerdir. İsrâ’nın bitiş, Mi’rac’ın ise başlangıç noktası olan Mescid-i Aksa, Kudüs’te bulunan mesciddir.

Yorum farklılıklarına sebebiyet veren bir diğer merhale ise, Hz. Muhammed’in Allah’ı görüp görmediği konusudur. Necm suresi ile Mi’rac hadisesi arasında bir bağlantı kurmaya çalışan müfessirler, bu ayetin yorumundan hareketle Hz. Peygamber’in Allah’ı gördüğünü söylemişlerdir. Necm suresi’nin inzal tarihi ve surenin muhtevası dikkate alındığında görülecektir ki; bu sure ve mezkûr hadiseler arasında bir ilişki kurmak mümkün değildir. Zira ayet Mi’rac mucizesini işaret ediyor dahi olsa Hz. Peygamber’in Yüce Allah’ı gördüğüne dair kesin bir kanaate varmak tehlikeli ve iddialı bir yorum olacaktır. Zira Hz. Muhammed, Allah’ı görüp görmediği sorulduğunda; “O bir nurdur. O’nu nasıl göreyim?” şeklinde cevap vermiştir.

İsrâ ve Mi’rac, yalnızca cereyan ettiği dönem insanların ve mucizeleri tecrübe eden Allah Resulünü ilgilendiren hadiseler değildir. Bizim için olduğu kadar kıyamete kadar her insanın ibret almasına vesile olabilecek bu hadise, Allah’ın kudretinin bütün tabiat kanunlarının üzerinde olduğunun bir delilidir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmet. “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”. *Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 1-30.

Ağırakça, Ahmet. *Selahaddin Eyyûbî ve Kûdus’un Yeniden Fethi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.

Altun, İsmail. “Muhammed Hamidullah’ın Mescid-i Aksa’nın Yerine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 293-316.

Altun, İsmail. “Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksa”. *İlter* 47/2 (2017), 153-169.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Askalânî, Ahmed İbn Ali İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379.

Askalânî, İbn Hacer el-. *el-İsra ve’l-Mi’râc*. thk. Muhammed Abdulkâim el-Kadî. Kahire: y.y., ts.

Ataöv, Türkkaya. *Kudüs ve Devletler Hukuku*. Ankara: Yonca Matbaası, 1981.

Ateş, Süleyman. *Kur’ân Ansiklopedisi*. İstanbul: Kuba Yayınları, ts.

Aykaç, Fettah. “Beytu’l-Makdis’in Önemli İslâmî Yapıları. Husuru Bekleyen Şehir: Kudüs”. ed. Osman Aydın. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020.

Azimli, Mehmet. “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım”. *İslâmiyyat* 6/1 (2003), 172-183.

Balcı, İsrail. “İslâm’ın İlk Kiblesinin el-Mescidü’l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 85-116.

_____. *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Basit, Musa İsmail. *Kudüs Tarihi*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011.

Beğâvî, Ebu Muhammed el-Huseyn İbn Mesud. *Me’âlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*. thk. Abdurrezzâk Mehdî. Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 1420.

Belâzurî, Ahmed İbn Yahya İbn Câbir İbn Dâvud. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar - Riyad ez-Zirikli. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

_____. *Futûhu'l-Buldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988.

Beydâvî, Nasiruddîn Ebu Said Abdullah İbn Ömer. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru Sadr, 2001.

Beyhâkî, Ahmed İbn el-Huseyn İbn Ali İbn Musa Ebubekir el-. *Delâilu'n-Nubuvve*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Daru'n-Nasru't-Tibâe, I., 1969.

Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 268-271. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Cemâ'etun mine'l-'Ulemâ. Mısır: el-Matbaatu'l-Kubra el-Emîriyye, 1433.

Bulut, Halil İbrahim. "Mucizenin İmkan ve delaleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Bûtî, Ramazan. *Fıkhu's-Siyre: Peygamberimiz (sav)'in Uygulamasıyla İslam*. çev. Ali Nar - Orhan Aktepe. İstanbul: Gonca Yayınları, 1992.

Cabiri, Muhammed Abid. *Fehmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.

Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdullah İbn Kayyim. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. İstanbul: Mektebetu Eser, 1969.

Çelebi, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*. çev. Ahmet Büyükçınar - Ömer Faruk Harman. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978.

Çetiner, Bedrettin. *Fatiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nuzûl; Kur'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah İbn Abdurrahman. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğannî, 2000.

Davudoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.

Demirci, Muhammed. “Kudüs’ün Kısa Tarihi ve Hz. Ömer’in Emannamesi”. İstanbul: İstanbul Barış Platformu, 2009.

Derveze, İzzet. *Tefsîru’l-Hadîs*. çev. Mustafa Altınkaya. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Dihlevî, Şeyh Velîyullah. *Huccetullahi’l-Bâliğâ*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Dımeşkî, Muhammed İbn Salih. *Subulu’l-Huda ve’r-Reşâd fî Hedyi Hayri’l-’İbâd*. çev. Ebubekir Sifil. İstanbul: y.y, 2011.

DİB, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Mescid-i Aksa". Erişim 1 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-aksa/>

Diyarbakirî, Hüseyin İbn Muhammed İbn el-Hasan. *Târihu’l-Hamis fî Ehvâli Enfüs Nefîs*. Beyrut: y.y., ts.

Doğrul, Ömer Rıza. *Asr-ı Saadet*. İstanbul: Eser Yayınları, 1981.

_____. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

Duman, Mehmet Zeki. *Beyânu’l-Hak*. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.

Ebu Dâvud, Suleyman İbnu’l-Eş’es. *Kitâbu’s-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebu Zehra, Muhammed. *Zehretu’t-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-’Arâbî, 1432.

Ebu’s-Su’ûd, Muhammed İbn Muhammed İbn Mustafa. *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 1431.

Efe, Ahmet. *Siret-i Resul Hz. Muhammed’in Hayatı ve Cihadı*. Ankara: Kozan Ofset, 1997.

Eliçık, R. İhsan. *Nüzûl Sırasına Göre Yaşayan Kur’ân; Türkçe Meal/Tefsir*. İstanbul: İnşa Yayınları, 2008.

Esed, Muhammed. *Kur’ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.

Ezdî, Rebî' İbn Habîb. *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu İmam er-Rebî' İbn Habîb*. haz. Muhammed İbn İdrîs. Beyrut: Dâru'l-Hikme, 1415.

Gazali, Ebu Hamid el-. *Hak Yolcularının Miracı*. çev. Yaman Arkan. İstanbul: Eskin Matbaası, 1971.

Gazâlî, Muhammed. *Fıkhu's-Sîre: Resulullah'ın Hayatı*. çev. Resul Tosun. İstanbul: Risale Yayınları, 2008.

Göveç, Meral. "İbn Kesir Tefsirindeki İsra ve Miraç Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/92 (2019), 385-418.

Güç, Ahmet. "İlahi Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible ile İlgili Uygulamaları". *Diyanet İlmî Dergi* 39/2 (2003).

_____. "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/ (1993).

Gül, Muammer. "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 305-312.

_____. "Müslümanların Kudüs'ü Fethi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47-58.

Günaltay, Şemsettin. *Yakın Şark III. Suriye ve Filistin*. Ankara: TTK Basımevi, 1987.

Hamevî, Yakut el-. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Daru Sadr, 1995.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.

_____. *Vesâiku's-Siyâsiyye li'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1985.

Hanbelî, Mucîruddîn. *el-Unsu'l-Celîl bi Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. thk. Adnan Yunus. Amman: Daru'l-Beşîr, 1999.

Harman, Ömer Faruk. "Ahd-i Atîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

_____. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Hâzin, Alauddîn Ali İbn Muhammed İbn İbrahim. *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şâhin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

Heyet. *Kudüs Tarihi Belge*. çev. Acar Tanlak. haz. İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi. Ankara: y.y., 1988.

Heysemî, Nureddin Ali İbn Ebu Bekr. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Hicâzî, Tarık Ahmet. *Şia ve Mescid-i Aksa*. Konya: Meva Kitap, 2010.

Hitti, Philip. *Lübnan ve Filistin*. çev. Corc Haddad - A. Râfik. Beyrut: y.y., 1958.

İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf İbn Abdullah Muhammed. *ed-Durer fî İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*. thk. Şevki Dayyif. y.y.: Dâru'l-Me'arif, ts.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah İbn Muhammed. *el-Musennef*. thk. Sa'd İbn Nasir Ebu Habîb eş-Şaşrî. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbiliya, 2015.

İbn Hamd Sûyânî, Ebu Ömer Muhammed. *es-Siretu'n-Nebeviyye Kema Caet fî'l-Ehâdisi's-Sahîhe*. y.y.: Mektebetu'l-Abikân, 2004.

İbn Hanbel, Ahmed. *Musnedu'l-İmam Ahmed İbn Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 2001.

İbn Hişam, Abdulmelik. *es-Siretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Saka el-Ebyârî - Abdulhafîz eş-Şelbî. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

İbn İshâk, Muhammed. *Siretu İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.

İbn Kayyim, Ebu Abdullah Muhammed İbn Ebi Bekr İbn Eyyub. *Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*. Riyad: Dâru 'Ataati'l-'İlm, 2019.

_____. *er-Rûh fî'l-Kelâm ala Ervâhi'l-Emvât ve'l-Ehyâ bi'd-Delâil Mine'l-Kitâbi ve's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fadl İsmail b. Amr. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Sami b. Muhammed Selame. y.y.: y.y., 1420.

_____. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1988.

_____ *Mu'cizâtu'n-Nebî*. thk. İbrahim Emin Muhammed. 1431: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Heyetu'l-Misriyye, II., 1992.

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed İbn Zeyd el-Kazvinî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. Mısır: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, tsz.

İbn Manzûr, Muhammed İbn Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed. *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sadr, 1968.

İbn Seyyidunnas, Muhammed İbn Ebu Bekr. *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.

İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Abdulhalim. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. thk. Abdurrahman İbn Muhammed İbn Kasım. Medine: Mecme'ül-Melik Fehd, 1995.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fî't-Târîh*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1997.

_____ *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

İmaduddin, Halil. *Muhammed Aleyhisselam*. çev. İsmail Hakkı Sezer. Konya: Yediveren Kitap, 2003.

İsfehânî, Rağîb. *el-Müfredat fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.

James, O.E. *Jarusalem A History*. London: G P Putnams Sons, 1967.

Joel P., Brereton. "Sacret Space". *E.R.* XII/ (ts), 7978-7986.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl. *eş-Şifâ biTa'rîfi Hukuki'l-Mustâfa*. y.y.: Dâru'l-Fikri'l-Tibâiyye, 1988.

Karaçam, İsmail. *Sonsuz Mucize Kur'an*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Karaman, M. Lütfullah. "Filistin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Kardavî, Yusuf. *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*. çev. İzzet Marangozoğlu. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2017.

Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2006.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed. *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2001.

Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. çev. Salih Uçan vd. İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.

Kitab-ı Mukaddes, İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2000.

Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. H. Dursun Yıldız. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.

Mahallî, Celalettin - Suyûtî, Celalettin. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431.

Makdisi, Muhammed Ziyaüddin. *Fedâilu Beyti'l-Makdîs*. thk. Muhammed Mutî Hâfız. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1967.

Makdisi, Mutahhir İbn Tahir. *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*. Port Said: Mektebetu's-Sikati'd-Dîniyye, 1907.

Mâlik İbn Enes, İbn Malik İbn Amir el-Esbahî. *Muvatta'*. thk. Abdulvevvab Abdullatif. y.y.: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.

Mansel, Arif Müfit. *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: y.y., 1984.

Mâturîdî, Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmud Ebu'l-Mansûr. *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne*. thk. Mecdî Baslûm. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Muhammed. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdulmaksûd Abdurrahman. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431.

Merâğî, Ahmed İbn Mustafa el-. *Tefsîru'l-Merâğî*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mert, Rabia. *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018.

Mevdûdî, Ebu'l'A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.

Mevdûdî, Ebu'l'A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Mi'râc Gerçeği*. İstanbul: Eldim Ofset, 1991.

Morris, James Winston. "The Spiritual Ascension: Ibn Arabi and the Miraj". *Journal of the American Oriental Society* 108/1 (1988), 629-652.

Mukatıl İbn Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şahate. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1433.

Muslim, İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî. *es-Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemu'l-Arabîyi'l-Hadîs*. İstanbul: Dağarcık, 1995.

Mübarekfûrî, Safiyyurrahman. *Peygamberimiz Hayat ve Daveti*. çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: Risale Yayınları, 1999.

Nesâî, Ahmed İbn Şuayb Ebu Abdurrahman. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah ibn Ahmed İbn Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hekaîku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Oruç, Haydar. "Mescid-i Aksa: Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler". *Ormer Ortadoğu Enstitüsü* 15 (2015).

Örenç, Aşır. “Kudüs ve Mescid-i Aksa’nın Faziletine Dair Hadisler ve Yorumu”. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 140-151.

Özer, Yusuf Ziya. *Dil Tetkiklerinden Samiler Turaniler*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1934.

Özsoy, Ömer - Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur’ân: Sistematik Kur’ân Fihristi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.

Palabıyık, M. Hanefi. “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu”. *EKEV Akademi Dergisi* 12/37 (2008), 138-148.

_____. *Hz. Peygamber ve Mekke Yılları: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

Râzî, Fahrettin er-. *Mefatihü'l-Ğayb*. nşr. Eyüp Yiğit. thk. Ahmet Mürsel. 25 Cilt. Mısır: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Râzî, Zeynuddîn Ebu Abdullah Muhammed İbn Ebî Bekr İbn Abdulkadîr el-Hanefî er-. *Muhtâru's-Sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1999.

Sachar, Abram Leon. “Jewis History And Society”. *The Encyclopedia Americana International Edition*. C. 17. y.y.: b.y.y., ts.

Sa'lebî, Ahmed İbn Muhammed. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebu Muhammed İbn Aşûr. Lübnan: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2002.

Sarmış, İbrahim. *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2007.

Semerikândî, Ebu'l-Leys Nasr İbn Muhammed. *Bahru'l-'Ulûm*. y.y.: b.y.y., ts.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 33-56.

Steiner, Margreet. “Expanding Borders: The Development of Jarusalem in The Iron Age”. *Jarusalem in The Ancinet History and Tradition*, 68-72.

Suheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman İbn Abdullah İbn Ahmed. *er-Revdu'l-Unuf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*. thk. Ömer Abdusselâm es-Selâmî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000.

Suyûtî, Celalettin. *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin Turkî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.

Sülün, Murat. “Makam-ı Mahmud Ayetine Farklı Bir Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/50 (2009), 19-28.

Şa'râvî, Mutevellî. *el-İsra ve'l-Mi'rac*. çev. Durmuş Ali Karabacak. Konya: y.y., 2012.

Şevkânî, Muhammed İbn Ali Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Vefa, 1997.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin et-Turkî. y.y.: Dâru Hicr, 2001.

_____. *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Alemiyye, 2008.

Tahir, Sevinç. “Mescidu'l-Aksa ve Kubbetu's-Sahrâ Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720-1742)”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (2016).

Tirmizi, Muhammed İbn İsa İbn Sevre İbn Musa İbn Dehhâk et-. *Sunenu't-Tirmizi*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Top, Mehmet vd. *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*. ed. Osman Aydın. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020.

Wellhausen, J. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Yaşar, Şükran. “Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (2003), 105-115.

Yavuz, Salih Sabri. *İsra ve Mirac*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

_____. “Mi'rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Yavuz, Ünal. “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber’in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/13 (2001), 189-207.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. çev. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Yayıncılık, 1935.

Zebidî, Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtaza İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Abdurrezzak el-Bilgrami el-Hüseynî. *Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Mecmua Mine’l-Muhakkikîn. Beyrut: Dâru’l-Hidâye, 1994.

Zehebî, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed Ahmed İbn Osman. *Tarihu’l-İslam ve Vefeyâtî’l-Meşahir ve’l-A’lâm*. ed. Beşşar Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru Garibi’l-İslâmî, 2003.

_____. *Siyeru E’lâmi’n-Nubelâ*. thk. Mecmua Mine’l-Muhakkikîn. y.y.: Muessesetu’r-Risâle, 1985.

Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmûd İbn Ömer ez-. *el-Keşşâf ’an Hakâiki’t-Tenzîl ve ’Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûh’t-Te’vîl*. Lübnan: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 2008.

Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru’l-Munîr*. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınları, ts.

Zurkânî, Ebu Abdullâh Muhammed İbn Abdulkakî. *Şerhu’z-Zurkânî ala’l-Mevâhibi’l-Leduniyye bi’l-Menhi’l-Muhammediyye*. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996.